ДУКЛЯ

№ 5 2021

ДУКЛЯ

Рік видання 69 № 5 2021

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA – literárno-umelecký a publicistický časopis. Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov na Slovensku, Prešov.
IČO: 37874047

Dátum vydania: október 2021

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

KULT MINOR

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:
ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОҐАНИК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік – 3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5

Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateí Slovenskej pošty. Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a.s., Stredisko predplatného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box 164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Ірина Мацко
З нових віршів 2

Дмитро Чередниченко
Добірка поезії 9

Іван Яцканин
Капітан із Залізної гори 17

Анатолій Дністровий
Б-52 23

Любош Юрік
Одні на цьому світі 26

Микола Вегеш
Культурне життя в Карпатській Україні 32

Микола Жулинський
Гуманітарне обличчя нації 52

Микола Ільницький
Творчість Івана Чендея як сюжет епістолярного роману шістдесятництва 58

Наталія Ребрик
Вічна Недея Івана Долгоша 65

Микола Мушинка
Помер останній внук Івана Франка 72

Андрій Дурунда
«Але життя йде…» 74

Юрій Ковалів про Степана Гостиняка 76

Павло Лопата
Маловідома українська княжна з Галича – королева Богемії-Чехії 77

Ганна Бобонич
Історія заснування бібліотеки в Ужгороді 80

Сергій Федака
Сьома закарпатська подорож Гнатюка 84

Йосиф Вархол
Гідний внесок до святкування 150-річчя науковця.. 85

Мар'яна Нейметі
«Наші пам'ятники мають вигляд диму…» 88

Микола Мушинка
Видано дві драми «Князь Лаборець» 94

ПОЕЗІЯ

Ірина МАЦКО

ДОЛЯ

А доля є у кожного своя
І кожен шлях в житті сам обирає.
Та Батьківщина є лише одна,
Рідніщої у світі цім немає.

І де б не був ти, як би не велось,
Вона не зрадить і завжди чекає.
Хоч і війна, і біль – усе переплелось –
Вона любов для тебе в своїм серці має.

Хоч як не тяжко, хоч душа болить –
Вона з тобою буде до останку.
І лиш із нею все життя – як мить
Щасливого і вільного світанку.

О СВІТЕ МІЙ

О світе мій, страждальний світе,
Як тяжко нам із лихом жити.
Куди йдемо, в яку безодню?
Чому цей жах настав сьогодні –
Ковідний смерч косою косить
Дітей твоїх й до пекла носить.
За що страждає й мій нарід
Споконвіків, із роду в рід?

Ми народились в Україні –
Квітучій, Вільній і Єдиній!
І ми не скоримось ніколи!
Не віддамо землі і волі!
Нам Богом дана ця земля –
Благословенна і Свята!

ЇХАВ Я ДОДОМУ

Їхав я додому, їхав додому
І віз із собою добру новину:
– Веселіться, люди, і радійте навкруги!
Їдуть з перемогою козаки.

Їхав я додому, їхав на коні
Через перевали і буйні ліси.
Вороний вперед скакав.
Чорний ворон козака не злякав.

Їхав я додому, їхав із війни
До старої матінки і неньки землі,
До родини милої, до дружини вірної,
До хатини рідної їхав я.

Їхав я додому, їхав додому
І віз із собою добру новину:
– Веселіться, люди, і радійте всі кругом!
Хай лунає пісня над Дніпром!

БУВАЮТЬ ЛЮДИ

Бувають люди
Чисті, як Небо,
Життя вдихають
На повні груди.

Бувають люди
Сильні, мов скеля,
У своїй Вірі,
А не іуди.
Та є і люди,
Як нічка темна.
Їх зрозуміти -
Праця даремна.

І як їм бути?
Вони ж не знають,
Як жити далі,
Долю шукають.

А вона поруч,
Лиш озирнися,
Подякуй Богу
І помолися.

БУКВИ НА ПАПЕРІ...

Букви на папері -
Це всі наші думки,
Почуття, стосунки
Погляд, слова – іскри...

Буквами не варто
Нізащо «кидатись»,
Адже вони вміють
«Гладити» й «кусатись».

«Гладить» шовком білим
Ніжно, несміливо...
Чорним же «кусатись»
Грубо, охижіло.

Букви, наче зорі,
Вічність зображають,
Іноді самотньо
Гордими згасають.

Букви - наче пташки,
Високо літають,
Про красу і велич
Всесвіту співають.
Букви - це є мудрість,
Це є сила Роду,
Це є серця радість,
Віра і свобода!

Букви на папері
З Лірою ладнають,
В вальсі напівкроком
З Мрією кружляють

Букви на папері...

ПІВОНІЇ

Півонії – це квіти мого серця,
Радіє з них і тішиться душа.
Пелюстки їх – то чистії озерця,
В яких купаюсь я, немов мале пташа.

Півонії – дитинства світлий спогад,
Тепло домівки і батьківських рук,
І очі мамині – їх ніжний погляд,
І віра в щастя, де нема розлук.

Півонії – розкішні диво-квіти –
Усіх троянд чарівний аромат...
Квітуйте, надихайте щастям жити,
Даруючи кохання зорепад!

ЛЕТИ

Полюби себе, чуєш? такою,
Як створив тебе Бог наш – Отець.
Надихайся земною красою
І життям – це Кохання вінець.

Відпустивши і біль, і образу,
Мовби крила дістанеш, повір!
І життя заквітує відразу,
І щасливою будеш, лиш вір!

Полюби себе справжню, жадану
І для світу відкрийся. Лети!
Там Кохання зустрінеш нежданo,
Ним живи і, як зорі, світи!

ПРОСТИ СВІЙ ЛЮД

Прости свій люд,
О Сину Божий,
Що так підступно і негоже
Тебе він зрадив,
Боже, Ти за них життя віддав.
Прости!
Ти Світло Правди їм казав,
І душі грішні їх зціляв.
Вони Тебе за це розп'яли,
А потім сльози проливали

Тебе шукали на землі,
А Ти Воскрес! На Небесі
Свого Отця за них молив,
Щоб їхні душі Він простив.

Прости свій люд,
О Сину Божий!
Спаси їх і благослови.

КАМ'ЯНЕ МІСТО

Кам'яне місто, кам'яні душі,
Кам'яні серця навколо нас.
Промені світла з Небес барвисто
Несуть надію в Пасхальний час.

Будьте як діти – світу радійте
І прославляйте Бога-Творця!
Дякуйте Йому за щедрі ласки,
Наше спасіння – вічне життя!

ЗА ВІКНОМ ЗИМА МЕТЕ

За вікном Зима мете.
Білим снігом знов мете,
А Весна прийшла й чекає,
Коли Зимонька піде.

Весна Землю прикрашає –
В диво-шати одягає.
То настав цвітіння час,
Щоби радувати нас.

Не мети, Зимо, спинись
І навколо озирнись –
Розквітає все красою
І вітає із Весною!

ОЙ НАСИПАЛА СНІГУ ЗИМА

Ой насипала снігу Зима,
Як же гарно і любо повсюди.
Усміхнулася сонцю вона
І дихнула на повнії груди.

Вже на Вéсну чекає Зима
І малює свої візерунки
Та готує для гості дива –
Кришталевії квіти – дарунки.

Сипле снігом надалі Зима,
Одягнувши сріблястії шати.
– Зачекай-но, іде вже Весна,
Щоб любов і життя дарувати.

ЗИМОВИЙ СОН

Замерзли пальчики в ялинки,
Їм дуже хочеться тепла,
Воно єднає половинки
Й народжує нове життя.

На білім піаніно грають
Вони мелодію свою.
І сонце радісно вітають,
І ранній спів пташок в гаю.

Замерзли пальчики в ялинки,
О, як їм хочеться тепла...
Землею стеляться сніжинки
І бачать сон – Весна прийшла.

ЩИРО СВІТОВІ РАДІТИ

Заблукали у дитинстві
І не хочеться назад
До реалій сьогодення
З тої казки, ну ніяк!

Із невірою втомились
Від буденності життя
В Вірі знову відродились
Наші мрії, почуття.

А хтось каже: Наче діти!
Вже ж дорослі. – Не зважай!
Щиро світові радіти
Усім серцем побажай!

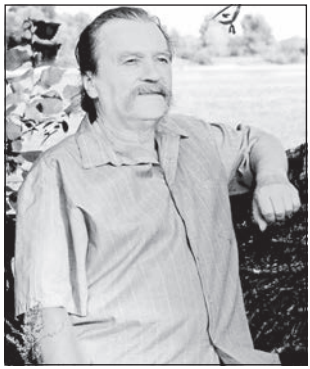

Дмитро ЧЕРЕДНИЧЕНКО
(1935-2021)

РАДІЙМО СОНЦЮ І ЖИТТЮ

Поки не впав осінній лист
На наші береги,
Поки не згас останній промінь
На обрії смеркання, –
Радіймо сонцю і життю,
І нашому коханню.
Хай налетів страшний буран
І темно навкруги,
Та все одно поверне вітер
І сонечко прогляне, –
Радіймо сонцю і життю,
І нашому коханню.
Обляже сум твоїх думки
І почуття твої.
Та прийде мить – й тобі поверне
Останні сподівання.
Радіймо сонцю і життю,
І нашому коханню.
Неволить враг твій рідний край
І помисли святі,
Та час проб'є фатальним дзвоном –
І воля знов настане.
Радіймо сонцю і життю,
І нашому коханню.

* * *

І гори – на весь світ,
і поле – наче ліс на горах.
І світ – як досвіт світовий.
Над нами все –
і шлях, і скит,
і синє море,
і сосни юної трави.
І місяця останній сплеск
на тих смарагдових вершинах,
і перший просвіт на ліси.
І свято дня

в душі найглибше десь,
немов народження країни
з цієї починається краси.
Над нами помирає ніч.
Встають жертовники поснулі.
І темінь розбирають солов'ї.
І небо жайворінням
розсипалось до віч,
і голосом зозулі
вістують ранок нам гаї.
Ми спинами к матері-землі –
вбираємо її величчя
з корінь соснової трави.
Між нами все –
і дух, і зліт, й кохання вічне,
і світ – як досвіт світовий.

* * *

Гріється сонце притомлене
на теплій долоні клена.
І читає життєві лінії,
як іноді ти читаєш у мене.
А там писано, ще й недописано...
А ще більше хочуть сказати синиці,
а сонце нікого не слухає –
у сонця свої таємниці,
і віра своя, і впевненість –
то й що йому всі перемови?
Як сонце стоїть найвище –
на вершині любові.

* * *

Білявий котик проситься до хати:
– Чого, котусю, ти такий сумний?
Давно не їв чи ніде спати,
Чи утомився, йдучи з далини?
Замуркотів малий: – О люди!
І сон, і втома якось промине,
Поїсти я і сам десь роздобуду,
А от якби погладив хто мене.

КВІТКА НА ІМЕНИНИ

бігали квіти садами і луками
бігали бігали
в кожне вікно заглядали
і в'яли
найчарівніші
падали в серце насінням
і не приймались
а в серці видніло
на сходи
світало
на щастя
ясніло
на долю
і – зайнялося
А я роздуваю

ЧОВЕН, ЩО ВОЗИТЬ ЛИШЕ РАДІСТЬ

Білий дід
у білому ромені
удові ворожить,
кругом нього
біле козенятко
без вірьовки ходить.
Кинув карти на Івана,
чисту правду каже.
Що далекая дорога
Йванові лежить,
що таїть на серці
він любов велику
й дума про кохану,
що бажання
сповниться вдовине –
і вона діждеться
гостя у свій дім.
Молодіє удовиця,
а у діда
сльози падають роменом.
І ніхто не знає,
скільки утаїв

біди чужої
він на своїм полі –
білий дід
у білому ромені.

* * *

І прийде час,
ми ляжемо в човна
з листка вербового,
засланого травою,
і попливемо, попливем...
Накриють нас тумани
білим покривалом,
зозулі в голови
калини покладуть
і риби золотими перами
наш човен колисатимуть.
Нас проводжатимуть
закохані лелеки,
і сонце на прощання
нам усміх подарує.
Зачиниться залізна брама,
і стане темно-темно...
і стане тихо-тихо...
лиш буде пахнути трава;
і буде жевріти калина,
і в свіченні її
ми знайдемо причал
між пращурів своїх
і їм розкажемо тоді,
що дуб пливе,
як вони й заповідали.

* * *

Замислилося небо
Серпнево-вереснево
І вищим стало, як у літі,
А хмари пожвавішали нівроку
Й лаштуються в дорогу,
Мов за лелеками у вирій,

Та за ними линуть нові,
Ще прудкіші, що обрали
Мій зеніт собі за вирій...
Прохолода покотилась
Над полями, над лугами,
Сивиною побілила
Круті скроні яворам...
Тільки сині ластівки
Із серпневими крильми
В тихім леті з пройденого літа
Припадають вереснево
До натрудженого шляху,
Щоб відчути молоде тепло
Рідної землі.

БАТЬКО

Він Рось любив як матір.
Тепер – навіки сирота.
Й дерева не такі крилаті,
Й земля якась не та.
І нікуди закинуть вудку,
Хоч стільки берега шукай.
І так пече пекуча грудка,
Аж цілу душу випіка.

* * *

Сірі ідуть.
Сірі...
Ховайтеся, білі,
Ховайтесь, рожеві,
Нишкніть, зелені...
Бо сірі ідуть.
Ідуть сірі.
Сірий не знає барви,
Сірий не знає мами,
Сірий не знає міри...
Господи, де ти?!
Сірі ідуть,
Сунуть сірі...
Вас не врятує

Ні небо, ні море,
Ні сонце, ні вирій...
Сірі ідуть,
Сунуть сірі...

ЛЕЛЕЧЕНЬКО, ЛЕЛЕ

Леле, лелеченько,
Чого ти лелечиш?
Вітри заклинаєш,
Чи матінку кличеш?
Леле, лелеченько, леле...
Вітри налетіли
З далекого краю,
Гніздо зруйнували,
Де мати, не знаю.
Леле, ой матінко, леле...
З гнізда виростають
Вже верби над ставом,
А мамині крила
Тополями стали.
Леле, лелеченько, леле...

* * *

Конокради
Колеса крадуть,
Тугодуми
Раду радять,
Як тобі
Матір не зрадить,
А що тобі
Робить?
А я заспіваю
Про соловейка у гаї,
Що моїм голосом
Неньку втішає,
Що моїм серцем
За рідною тужить,
А до віконця
Прилинуть
Не може...

❋ ❋ ❋

І чого поетові
Ображатись на долю?..
Хочеш описати –
Мусиш пережити;
Мусиш вижити –
Щоб описати.

❋ ❋ ❋

Руша автобус
коріння серця вириває
а під вікном
важка рука
(і мамина і татова)
прощаються
всміхаючись

крізь ту усмішку
бачу
такий глибокий туж...

Руша автобус
коріння серця обриває

❋ ❋ ❋

Я прокинувся
і мені було весело

Я вмився
поголився
наспівуючи пісеньку Слона
із оперети «Весілля в зоопарку»
і підійшов до вікна

Надворі було несонячно

Почувся жалобний марш:
біля будинку навпроти
кілько чоловіків заносили

домовину в червоний автобус
– Чого так мало людей на похороні? –
спитала мене дружина
Мабуть, чесну людину хоронять
подумав я
але не сказав
Деренчали в моїй голові
фрагменти пісеньки Слона
А в душі хазяйнував скорбний марш
Починався несонячний день

* * *

У людей був завжди мед
у людей були завжди
яблука добрі як мед
у людей була завжди
цибуля як яблука
і був часник
головки мов кулаки
наче й хліб у сусідів
вдатніший був
Все у людей чомусь краще
родило пеклось наливалось
одна тільки мамина пісня
найкращою вічно була
і зосталась

ПРОЗА

Іван ЯЦКАНИН

Капітан із Залізної гори

(Уривок)

Коли на годину спізнишся, буває, за рік не доженеш. У цих краях про це треба пам'ятати, коли навколо густа ніч, коли через гори продеруться перші промені сонця, коли полудень завмер і ніби все зупинилось у якійсь дивовижній мовчанці, коли сутінки лізуть аж до порога, щоб потім встелитися у кожний куток хати.

У цих краях і ночі бувають інші. Буває, над селом розіллється сажа і ніч стає темно-темною, як у димарі – хочеш зробити крок і не знаєш куди ступив. Ану, спробуйте зробити кілька кроків у такому «димарі», потім розкажіть, що ви побачили. Що там розказувати, коли навіть відьмам з їхніми мітлами це ледве вдається. В таку ніч краще й ногу з хати не витягувати. Така густа ніч – це рай для хижаків і кажанів.

Однак буває, що над смерековими лісами, які з усіх сторін обступили село і нагадують військо, яке тут же готове до бою, щось ворушиться, повільно спускається вниз, розтинаючи перстень вічно зеленої хвої. Ні, це не чужинці насуваються на село, це лише пітьма помалу огортає його. Вона насамперед, ніби пристосовується до сільських хат, стає темно-синьою, пізніше до кори дерев... Тьма стає дедалі коричневою. Ще не нагадує згусток смоли, ще туди хтось влив діжку пізньої роси, але і наперекір цьому тьма поступово густішає, нагадує широку чорну хустку, в яку закутує усе село.

Капітан завжди приходив з тої сторони, звідки його ніхто не чекав. А чекали. Закладали пастки, як на дичину. Було й таке. І на цей раз приходив з тої сторони, се сонце засинає. Ніхто не догадався, що він підходив до села з того боку, де ще була якась рідня. І справді, а чого ж йому підходити з того боку, де ніякої рідні нема? Як би там не було, ніч усіх приховує. Завжди коли спускався у село, перед ним виднівся хрест на банях церкви, ще раз на нього подивився, коли прощався із селом. Яка б густа ніч не була, хрест на церкві завжди був орієнтиром.

На обрії силует вершника. Це капітан у своєму чудернацькому вбранні – у чоботах з високими халявами, за широким поясом навхрест два пістолети, на плечах торби, на голові, не розберешся, чи це дивна шапка або покривлений, пожмаканий капелюх з довгими крисами над очима капелюх. Він високий і нічого з того, що на ньому, йому не заважає, навпаки, робить його ще могутнішим. Навколо нього, скоріш біля ніг коня, повзе

туман, мов триголовий змій, у якого голів ще не видно, але вже знати, що він є.

Зупинив коня біля черешні при луках, що над селом. Не прив'язував, ремінь кинув на найнижчу гілляку, знаючи, що кінь тут буде його чекати. Інколи засвистав і кінь прибігав до нього. І так кожного разу, коли добирався до села. А черешня його пам'ятала, коли ще малим хлопцем був, коли вилізав на неї і розказував їй усілякі історії села, до яких стара черешня вже не могла дослухатися. До села завжди йшов пішки. Його висока постать повільно тяглась по Щасливій Луці. Ніхто не знав, хто і чому її так назвав. Мабуть, велике щастя тут когось спіткало. Біля джерельця на Щасливій Луці він завжди зупинявся, присів, втягуючи у себе нічну прохолоду.

До села добирався обережно – не крадькома, але обережно. Навіть сільські пси не гавкали. Правда, це не був страх, звик до цього, знаючи, що село має вуха і усе рознесе – і добре, і погане.

І перед ним село, як на долоні. Ще огорнуте сном, ще ніде не блимає лампа, не горить свічка. Пси не гавкають, бо їм у таку ніч також страшно. Не гавкають, аби не наврочити на себе лихо. Так, сільські пси інколи бояться і на власному подвір'ї. У декотрих така вдача. Загавкає якийсь на вишньому кінці села, а потім зрозуміє, що навколо одна тьма, то й замовкне, бо злякався не так пітьми, як власного голосу. Йому не соромно, бо ніхто його не бачить. Тиша. Нагавкалися пси удень, тепер їм сняться собачі сни...

Капітана ніхто не бачив. Якби і побачив, то злякався б, адже таке диво у цих краях рідко хто бачив. Та капітан не тільки високий і сильний чоловік, як гляне з-під чорних брів, то не лише усмішка на устах замерзне, але й молоко скисне... На ногах у нього чоботи з телячої шкіри, халяви яких перегинаються аж над колінами. Майстерно опрацьована шкіра аж блищить. Вона акуратненько піддається кожному його кроку.

Здається, досі його ніхто не бачив. До речі, пожмаканий капелюх навряд чи побачить, коли дивиться йому під ноги. Досі його ніхто не бачив? Ха-ха-ха! Скоріш ніхто про нього не розказував, бо не повірять. А були ж такі, що прецінь його бачили і заманили до себе. Є на нижньому кінці дві дівчата: Ганночка і Оленка. Старша з них – Ганночка – вміла, як заманити Капітана. Поклала собі під плече цукерку, коли Капітан підійде, треба йому дати, щоб з'їв. І тоді все... Не треба було про таке і думати, вигадувати, бо він же її і без того любив. Її подружка Оленка також різне вигадувала. Вона також живе на нижньому кінці села. До речі, на нижньому кінці села усі відьми живуть. Там їм найзатишніше, ніхто їх не лякає, не тривожить. Коли у них було найменше роботи, порадили Оленці набрати муки з дев'яти млинів і води з дев'яти криниць. Усе це зварити. Вийде куліш, яким треба парубка нагодувати, тоді нікуди йому дітися. Оленка до Капітана не дійшла. Запропонувала оце їство Миколі Воргатому, що у селі колеса для возів майстрував. З діда-прадіда у них це ремесло пішло. Чоловік він порядний, то й Оленка втихомирилась, а люди їй заздрять – двір повен дітей.

Коли прощається з селом, поспішає на його нижній кінець, де мешкає Ганночка. Завжди принесе їй якийсь подарунок. Ну, скажімо, хустину, правду кажучи, такої у селі у нікого не буде. Кладе її на підвіконня і зни-

кає. Навколо ніч, в таку пору не треба нікого тривожити, лякати. Вранці її Ганночка знайде, пригорне її до серця, засумує. Потім кожного вечора виходить на подвір'я, виглядає, аж нарешті діждеться. Правда, сьогодні у нього справи.

Капітан спускається у село. З ним, над смерековим лісом, показався щербатий місяць. Він так низько-низько над обрієм, що ось-ось упаде у барвінок. Капітан зупинився, уважно роздивлявся. Он там заблищало світло, ще й там. «Ага, вже готуються», – подумав Капітан. То відьми готувалися на свій ранковий шабаш. Біля Вершка знявся страшний шум, дивний протяжний свист. Капітан зупинився і повернувся до свого коня, допоки у відьом не закінчиться їхня забава. Сьогодні їх не хотів чіпати. У нього були набагато важливіші справи. Галас біля Вершка не вгасав. Ого, хто про них у селі не знав! Одні накликували біду на людей, доїли чужі корови. У ніч під Івана Купала вони сходилися на гуляння на Орбанивці. Напевно і тому, що тут всяка всячина росла, де ніде на хотарі не знайдеш. У ніч на Івана Купала дерева переміщаються. Капітан сам бачив, як старому покрученому грабу вже надоїло на окраїні лісу сторожем бути, то й помандрував собі до веселих польових черешень, які настільки здивувалися, аж перестали шуміти.

Хоча відьми з цього села ніколи дуже не бенкетували, останнім часом привчилися від чужих. Раніше вони були дуже працьовиті. Завжди акуратно зробили свою роботу, потім вже їх доганяй... Ці відьми любили пісень. Капітан також вмів гарно співати, своїм співом манив відьом до себе. Співав їм, і вони його не чіпали, але вчилися від нього. Ще одне, до сьогодні незрозуміле тут було. Відьми не ставали молодими. Якщо і перекидалися, змінювалися на звірів, то здебільш на огидну жабу-ропуху перед порогом чужої стайні. У селі відьмами ставали бридкі старі баби, хоча через день ніхто і не догадувався, що це відьми, бо вдача у них була зовсім інша – лагідна. І не кричали, і не верещали. Оскільки великих гулянок вони ніколи не справляли, то й не довелось їм на мітлі або чорному котові літати. Та все почало мінятися, бо наїжджі відьми й тут почали заводити нові порядки.

Капітан зрозумів, що вирішуючи важливі справи, не можна вступати у розмову з кимось чужим, не те що з відьмами. Він спокійно постояв біля свого коня, гладив його гриву і легесенько поплескував по спині. Коли кінь кілька разів гребнув передніми ногами, то був знак, що пора знову добиратися до села. Кінь вже знав, що йому тут і надалі чекати свого господаря, не нервував, хоча трішечки заздрісно дивився йому вслід.

Шабаш відьом закінчився. Сьогодні їм вдалося украсти з неба дощ і роду. Старі відьми вже не крадуть з неба зірки, і не злітаються на ці ранкові зустрічі у білих довгих сорочках, але у старому порваному лахмітті. Але мають ще владу над хмарами і вітром.

Капітан ступав по траві, ступав м'яко, але роси було стільки, що бризки від шкіряних чобіт летіли перед ним. «Роса добре підросла», – подумав Капітан про веселих жіночок біля Вершка. Рукою зайшов за пояс. Хотів перевірити, чи на місці корінь плакуна, який відганяє відьом і нечисту силу.

Хтось казав, мабуть, тільки засумнівався, ніби не можна бачити, як цвіте папороть. Капітан бачив папоротин цвіт у ніч під Івана Купала. Тому і

не дивно, що він став невидимкою і майже про все на світі знає. Ще його покійна бабуся, Марусею її звали, водила його у Жарновець, щоб побачив, як папороть цвіте.

Пригадав. Прабабуся не поспішала, уважно прислуховувалась і каже: «Ще чути». Правда, він нічого не розумів, то краще мовчав. Аж пізніше дізнався, що прабабуся Маруся прислуховувалась, чи не чути, чи із села не долинає курячий голос. Ні, курей вже не було чути. Напевно, вже куняли на довгих жердинах, уві сні підраховували зернята, які прийшлося сьогодні збирати. Проковтнули й чекають світанку, аби знову щось знайти... Але він з прабабусею вже на місці. Сідають на рушник біля папороті, прабабуся Маруся витягує із хустини свячену крейду, встає і обводить навколо них коло. А він держить в руці хрест і ножик. Прабабуся Маруся чекає, а він увесь, немов у лихоманці, увесь тремтить, а в очах усе миготить. Цвіте, цвіте, цвіте... Усе триває нить. Прабабуся Маруся хапає у жменю світ, підрізує шкіру на мізинці лівої руки і закладає туди цвіт.

У лісі знявся такий шум, регіт, ґвалт, галас, усі хочуть від неї цвіт папороті. А папороть аж блищить вогневим, червонокровним цвітом, що прабабуся починає застерігати його:

– Синку, не дивись, бо очі тобі виїсть.

– Бабуню, бабуню, кидайте вгору, цвіт папороті кидайте вгору, – шепотів хлопець, але у цьому гаморі бабуся насправді не почула, бо якби почула, то підкинула б, адже коли цвіт папороті засяє зіркою, потім упаде прямо на землю, тоді й починайте шукати, починайте рити, бо під ним знаходиться скарб.

Було таке. Багато чого від прабабусі Марусі навчився, багато чого перевірив час.

Береженого і Бог береже. Можливо, саме тому така обережність у Капітана. Ніби усе є, однак, усе часом і час змінює...

Він уже підходить до села, до хати, де його чекають, та ніхто не знає, коли там явиться.

До хати діда Івана підійшов так тихо, що навіть Сірко не спостеріг. Нічого дивного, Сірко такий старий, що, напевно, й прабабусю пам'ятає, а якщо й не пам'ятає, то, безперечно, йому про неї вже розказували, бо завжди у нього така таємнича морда. Дід Іван про все розказував, бо ж не було з ким побалакати.

Стояв над подвір'ям хати діда Івана. Усе впізнавав. І не дивно, адже на цьому подвір'ї виростав після смерті матері, а батька взагалі не знав.

Стояв і розмірковував, як увійти в хату, щоб діда не налякати. Він міг вилізти на стару високу грушу, яка росла з другого боку, з неї по грубій гіллячці добратися до дверцят, які вели на горище, звідти драбиною злізти у сіни, і він у хаті. Будучи хлопцем, часто вибирав саме такий спосіб. Тепер вже не треба було. На дверях стояв дід Іван з горнятком молока в руках.

– Випий, будеш міцний.

Обоє присіли на засипку. Капітан пригадує, що не вперше отак разом сидять. Дід Іван сане тут любив розказувати йому різні пригоди. Розказував йому про війну, а коли запитав, коли це було, то дід лише промимрив: «Одна до одної подібні, то й не розберешся, коли це було. Навіть не скажу, хто переміг. І ті, яким здавалося, що вони переможці, усе зникло, розсипалося, як пісок поміж пальцями».

Найбільше любив слухати, коли дід Іван розказував про скарбошукачів. Розказував так, ніби й він був одним з них. При цій розповіді усе принишкло, бо він опинився у центрі цих подій.

«У місті, – починав дід Іван, – вибрали зі стіни будинку камінь, бо стирчав. Вибрали і посипалися гроші».

«Дід, і в наших хатах є схованки?»

«Є, тільки не там, як у раніше збудованих. Уяви собі, у меблях».

«Не ті зараз меблі, щоб там щось знайти».

«Найскоріше у ніжці столу, ліжка, шафи».

«Ви шукали?»

«Так».

«Ну, і...».

«Порожні. Знаєш, у кожного є свої схованки: одні у скелях, інші на роздоріжжі. Пригадую, старші хлопці від сусідів свій скарб клали під великий камінь на сільській дорозі, по якій тоді гуркотіли гарби зі збіжжям».

«Колеса могли звернути камінь...».

«Колеса ще більше його у землю забивали і скарб ставав справжнім скарбом, бо хлопці вже не могли його знайти», – дід аж розсміявся,

«Вуйко Хилий казав, що люди кидали у річку монети, щоб її спокійно перебрести».

«Хай не вигадує. У нас такої річки немає. А коли хтось дуже поспішає і кине щось цінне у річку, то, може, тому, щоб його не зловили».

«Злодій?»

«Не знаю, бо не бачив тільки чув... Ого, коли б ти знав, скільки є таких, які хочуть без роботи розбагатіти, ого-го...».

Сиділи мовчки, раптом дід встав, опам'ятався.

– Я знав, що хтось зайде, – сказав і взяв а рук Капітана порожнє горнятко.

– Як?

– Кіт постійно лиже собі лапу. Тоді гості у хату завітають.

– А що там у вікні блищить?

– Вода.

– Вода?

– Вода, яку святять на Водохреща, ніколи не псується. Оцю я держу дуже довго, майже восьмий рік, тоді вона стає живим сріблом і вночі виблискує... Але ти, напевно, не за водою зайшов.

– Ні, не за водою. Знову на нас біда засувається. Граф Фікер готує задаром взяти усі наші поля, ліси, та не лише наші, але й наших сусідів. Якщо у нас не будуть папери, тоді дуже легко усе може попасти в його руки. Де наша скринька?

– На своєму місці, – показав дід на горище.

Капітан вискочив по драбині на горище так швидко і з такою силою, що горище затріщало, заколихалось.

– Тут нічого нема, – було чути з горища.

– Не може бути. У лівому куті.

Було чути, як Капітан ходить по горищі, заглядає у всі закутки. Мовчки злізає з драбини. Німо дивиться на блідого діда, який був білий мов крейда. Розгублено рвався до драбини, але на її перший щабель присів Капітан.

– Хтось украв.

– Це ж не голка у копі сіна.

– На горищі вже й сіном не пахне.

– Пфу! Я ж не про сіно, Зачекай, – дід вертівся, щось мимрив попід ніс. – Пфу! Я вже знаю, догадуюсь. Кілька днів тому до мене заходили Фецьо та Васько. Фецьо на подвір'ї про всяку всячину молов, а Васько десь зник, потім, не попрощавшись, зникли обоє.

Справа серйозна, але вони не такі бистрі, щоб їх не наздогнати.

– Таке мене на старість спіткало.

– Цей клопіт киньте отам під яблуню, – моргнув у той бік, де росла викривлена яблуня-янівка, гілки якої нагиналися над невеличким потічком, ніби хотіли напитися водички. – Там ваш клопіт ніхто не знайде, – але так і не вдалося Капітанові розрадити діда Івана.

– Хвопче, я скоро піду, піду зі світу.

– Ого, ми ще будем разом ці папери гортати, – Капітан намагався потішити діда Івана, але той і далі продовжував про свої останні мандри.

– Цієї неділі дятел робив діру у стіну хати. Не думай, що він там черв'ячків шукав...

Капітан зрозумів, що скільки б не старався, діда Івана нічим потішити не може.

Капітану залишився вже лише дід. Коли йому було п'ять – тато загинув у лісі. Завалив його величезний бук, як йому було дев'ять. Грабали жінки на панському. І тут, як звикли казати: «як грім з ясного неба», убив його матір. Всіляко рятували, нічого не допомогло.

Єдиним родичем залишився дід Іван. Як виріс, то у різних панів служив, навіть у графа Фікера. Граф не був таким жорстоким, як його попередники. Побачив, що у хлопця є задатки, щоб вести його маєтки, записав його у школу, щоб грамотним став. І здавалося, що все йде, як по маслі. Але час мінявся, люди також змінювались. Хлопця почали всіляко залякувати, та вони не спостерегли, що це вже не той шмаркач, а юнак, який тягнеться вгору, який розумом випереджає навіть старших за себе.

Все має свій початок і свій кінець.

Не догодиш комусь, він тобі без пояснень скаже: «Забирайся!». Коли це і до нього дійшло, то він дуже переживав, втихомирився, коли зупинився у свого діда Івана. Не такий вже він дурний, щоб з пустими руками від графа йти. Немало навчився, та серце постійно до свого тягло.

Здавалось би, що нічого випадкового не буває! О-го-го! За той час, що вчився і служив у графа Фікера, переписав усі папери, в яких йшла мова про його село. Було ж там записано, котре поле кому належить, чиї ліси в околиці. Бо ж не все графу належало. Його односельчани жили близько королівського міста, тож були вільними людьми.

«Досить було згадувати», – подумав Капітан, раптом встав і засвистів, почувся звук кінських копит і кінь вже стояв біля подвір'я.

«Я їду за Мишком у сусіднє село, хай скличе усіх, щоб злодіїв наздогнати», – звертається до діда вже із спини коня.

Дід мовчав, не подавав виду, як йому сумно.

(З готованої однойменної повісті для юного читача)

Анатолій ДНІСТРОВИЙ

Зацікавлення сучасною українською літературою у чеській перекладній літературі триває. Нещодавно у брненському видавництві «Větrné mlýny» появився роман сучасного українського прозаїка, поета, есеїста Анатолія **Дністрового** (1974) **«Б-52»** у перекладі чеського музиколога та україніста **Петра Калини** (1978).

У творчому доробку Анатолія Дністрового прозові твори. Він працює на межі контркультури та міської прози з виразною соціальною та психологічною складовою. Його останньому роману притаманна посилена есеїстичність. Відомим став передусім молодіжною трилогією – «Місто уповільненої дії», але і творами «Пацики», «Тибет на восьмому поверсі». З поезії це збірки – «Покинуті місця», «Черепаха Чарльза Дарвіна», «Спостереження». Анатолій Дністровий перекладає з німецької, чеської, польської, білоруської мов. З чеської, наприклад, твори Вітєзслава Незвала.

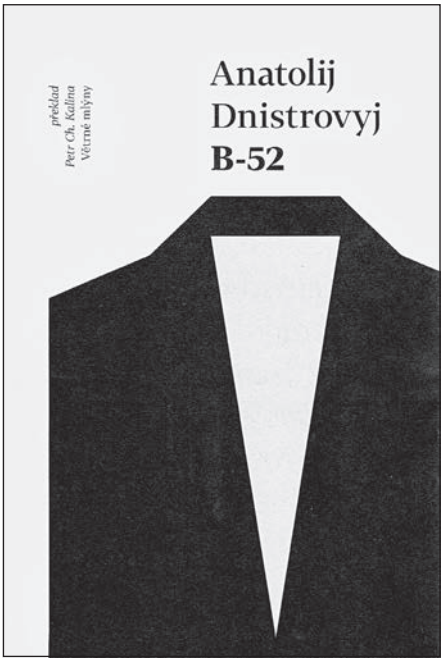

Літературна критика вважає його найцікавішим автором української прози від кінця 90-х років. Роман «Б-52» Анатолія Дністрового є дотепним і динамічним твором про чоловіка в кризі середнього віку. Як сам зізнався в одному з інтерв'ю, у нього кожний роман починається з негативу. Він описує відверто некрасиве, непристойне середовище, але доводить героя до зречення від цього середовища. Для нього важливо показати, як соціум виходить зі своїх проблем. Так воно і в романі «Б-52», який щойно вийшов чеською мовою.

Нижче друкуємо уривок з роману «Б-52».

Б-52

(Уривок)

На роботі Шефер читає безглузді папірці із сухими статистичними даними та всілякими розрахунками, але крізь них бачить лише обличчя журналістки. Мирослав дивиться у вікно, постукуючи олівцем по столу, й думає, що буде далі. Він відчуває, що ця незвична зустріч відбулася не випадково, що подібні зустрічі просто так не трапляються. Це несподіваність, яка інколи вривається в звичне життя, як варвари на територію Римської імперії, – наче протест хаосу проти порядку, спонтанності проти послідовності, руху проти зашкарублості, мрії проти скніння, майбутнього проти теперішнього.

Мирослав аж пітніє, відчуваючи, що в його тихе життя вриваються важливі зміни. Він вірить у випадок і знає, що насправді лише він є двигуном усього на світі; випадок – той неочікуваний дар, якого ніхто не сподівається, а тому й особливо ним не переймається. Бо хіба ми можемо розраховувати на речі, яких навіть нема в нашій свідомості? Тож людина ніколи не готова до випадку, який може нагрянути зненацька і з ніг на голову перевернути все життя. Від задоволення Шефер аж потягується у кріслі, скидає туфлі, запускає ноги далеко під стіл.

І раптом знову починає думати про п'єсу.

«Тільки не це, тільки не це. Тільки не зараз».

«Не ламайся як дєвочка. Якраз це, якраз це. Якраз зараз».

«Ні, не зараз. Це не той випадок. Не зараз».

«Не скигли. Це саме те, саме зараз».

Спершу виникає назва для майбутньої п'єси – «Цигарка», потім окремі сцени з твору, репліки, думки про інтер'єр.

В уяві Шефера це має бути мила, нескладна, без особливого міцного сюжету річ, в якій плин подій розвиватиметься хаотично, нелінійно, спонтанно, а врешті все завершиться приємною несподіванкою. Його навіть не бентежить, що ця по-дотепному проста назва перегукується з фільмом «Кава й цигарки» Джима Джармуша. Але він себе зупиняє – жодної творчості, коли йдеться про питання сердечні, бо це несправедливо – яскраві миті заганяти в цинічну логіку творчих задумів.

Мирослав твердо собі каже, що не писатиме і залишить Варю Кропоткіну в спокої – в сенсі, що «не використає» її як матеріал, натомість, якщо дасть Бог, пізнає дівчину краще, а там – будь що буде. Все його нутро буквально волає за великим і пристрасним, невідомим і навіть патетичним коханням, без якого за всі ці роки він перетворився на занедбаний вазон, який ніхто не підливає і листя якого безповоротно в'яне. Натхненний передчуттями, Шефер уже починає уявляти, який грандіозний задум може від цього з'явитися, але одразу себе зупиняє: чорт, знову ці химери лізуть у голову, ніяк неможливо їх позбутися.

Мирослав непокоїться тим, що на весь світ, події та людей дивиться лише як на творчий матеріал. Будь-який, навіть дрібний факт чужого життя, просту й невинну історію він сприймає в парадигмі художнього твору, і його більше цікавить не саме життя, а те, що цьому «творові» бракує – фабули, розв'язки, драматургії, ексклюзивності, дії, конфлікту, яскравої інтер'єрної частини. Йому здається, що весь навколишній світ – це недописані, неоковирні, недопрацьовані художні твори, в яких «провисають» або герої, або сама логіка подієвості й сюжет, або ж фінальна частина. Світ – сукупність незавершених і тривалих «недоп'єс», які він має знайти, відчути і допрацьовувати. І все необхідне для цього є під носом – у повсякденному житті.

Жартома Мирослав любить повторювати, що світ насправді існує лише для того, щоб стати літературою, інакше його ніколи не було б, а отже, в його існуванні немає жодної потреби. Лише творчість повертає світ із його ж темряви, проявляє його фрагменти, які потім хтось використовує.

Спершу такі переконання Шеферу здаються аналогом якогось банального реалізму, міметичною зацикленістю, і вже згодом він посилює свої думки, обі-

першись на дотепну формулу єпископа Берклі: якщо я це бачу – значить, це існує. Мирослав переформульовує цю думку під себе: «якщо про це написано – значить, це існує» або «якщо цей матеріал використано в письмі – значить, це існує».

«Хочеш любити?»

«Так, як і кожна нормальна людина».

«Хіба ти готовий до любові? Тебе ж, крім власного марудного світика і твоїх нікому не потрібних п'єсок, більше нічого не цікавить».

«Я можу від цього відмовитися».

«Ти можеш лише повірити у власну брехню, що готовий від цього відмовитися».

«Письмо допомагає мені зрозуміти, чого я найбільше прагну».

«Сумніваюся. Це допомагає тобі утвердитися серед таких самих слабаків, як сам: не більше і не менше».

«Але я все одно хочу любити!»

Він не бачив Варю Кропоткіну кілька днів, і ці дні були страшенно нудними, банальними, монотонними, сповненими марень, терзань, сумнівів і надій. Шефер постійно поривається їй зателефонувати, але не хоче виявляти своєї нетерплячки, бо дівчатам це не подобається. Дякувати Богу, підвертається відрядження, і поїздка трохи відволікає його думки.

Нетерплячка – ворог, особливо в амурних справах. Колись в одній із модних арт-галерей Шефер випадково познайомився з бухим, патлатим, підтоптаним п'ятдесятилітнім художником із дурнуватим різнокольоровим шарфом на шиї. Він трохи нав'язливо й безцеремонно витріщався на розфуфирених жінок, які зазвичай злітаються у галереї та фоткають картини чи дудлять із келихів вино. Художник оглядає їх буквально з голови до ніг, ніби оцінює дорогий товар. Він сам підходить до Шефера, коли той милується однією з абстракцій, виконаних у дивовижній і незрозумілій техніці. Художник несподівано говорить про жінок: тут уся справа у витримці – треба вміти тримати паузу. Мирослав не відразу розуміє, про що йдеться, і запитливо на нього дивиться. Художник каже, що варто стати перед картиною, ніби уважно її розглядаєш, стовбичити перед нею хвилин десять, розумно морщити пику, обнюхувати роботу сантиметр за сантиметром, після чого поруч неодмінно з'явиться одна з цих дам – зав'яжеться ненав'язлива розмова про живопис та іншу навколокультурну пургу. Далі, за законом жанру, піде обмін номерами мобільних телефонів, і головне, ніби сам до себе із запалом говорить художник, самому їй три-чотири дні не дзвонити, в жодному разі самому не дзвонити; якщо вона після цього подзвонить – значить, вона вже визріла. Так-так, дивиться він на Шефера трохи безумними очима, зараз у Києві просто купа красивих, багатих і самотніх жінок.

– Ферштейн? – із усмішкою дивиться він на Шефера.

– Справді? – розгублено каже той.

Мирослав згадує цей випадковий епізод і сміється.

Він вирішує першим Варі не дзвонити, але вмить лякається, що стає схожим на того змаразматілого кретинахудожника. Врешті-решт він заспокоюється і хоче один раз спробувати – не дзвонити, в жодному разі самому не дзвонити. Витримка і ще раз витримка, кінь копитом їй у грудь.

Любош ЮРІК

Любош Юрік (1947 – 2021) – словацький письменник, публіцист, головний редактор журналу «Eurorepoit Plus», творець більше двох десятків прозових книг. Чимало його книг вийшло за кордоном. Він також автор телевізійних сценаріїв і драматичних творів.

Народився 14 вересня 1947 року у місті Нове Замки. Закінчив філософський факультет Університету імені Коменського в Братиславі, рік навчався у Сорбонському університеті в Парижі, півроку стажувався у Конгресі США у Вашингтоні.

Дебютував збіркою оповідань із життя братиславської периферії – «На Польовій вулиці» (1973). У другій книзі оповідань «Довгий втомливий шлях» він так і залишився вірним братиславській темі. Цій же темі приділяє увагу і в наступних книгах – «Уже про це не говорім» (1986), «Коли одного разу розсерджусь» (1991). Вибране з його чотирьох книг склало збірку «Місто у понеділок вранці» (1995) та книгу «Братиславські оповідання» (2001). Братислава оживає і у його книзі спогадів «Нариси та історії зі старої Братислави» (2006).

Як романіст уперше заявив про себе твором «Емігранти» (1977), в якому прагнув показати долю емігрантів після 1968 року. Цей роман видрукуваний багатьма європейськими мовами, й українською (Автор українського перекладу Дмитро Андрухів). Але справжній читацький успіх автору приніс роман «Журналісти» (1984), у якому розкриваються мотиви діянь влади з показом її слабких ланок. Роман «Справедливі» (1989) заводить читача у середовище словацької юстиції останніх років тоталітарного режиму. У романі «Усі ми нащадки Каїна» (2010) автор досліджує спадковий гріх людства на конкретних долях людей післявоєнної генерації.

Значна частина його літературної творчості – книги розмов з визначними особистостями: словацькими, чеськими, європейськими та американськими письменниками («Розмови» – 1975, «Розмови про літературу» – 1986, «Празькі розмови» – 1987).

Книга «Неспокійні діалоги» (1983) представляє у формі інтерв'ю шістдесятьох європейських письменників.

«Американські діалоги» – своєрідна збірка розмов з визначними американськими письменниками XX століття, видрукувана також у багатьох європейських країнах та у США.

У книзі політологічних есеїв «Єврохаос» (1997) автор розмірковує над новим виглядом Європи у третьому тисячолітті. Наступною його документальною книгою (література факту) є «Спокуса влади» (2002), в якій він описав свій досвід шестирічної діяльності у словацькому парламенті. За це видання отримав міжнародну премію імені Егона Е. Кіша. Таке саме визнання дісталось йому і за книгу «Словацький біг-біт». У 2009 році отримав Національну премію імені Войтєха Замаровського за внесок у літературу факту.

У своїй літературній діяльності не цурається й детективного жанру. Написав п'ять психологічно-кримінальних творів із життя старої Братислави 30-х років, причому кожна книга містить у собі п'ять повістей («Три детективні випадки репортера «АЗ» – 1992, «Три рази репортер «АЗ» – 1993, «Останні кримінальні випадки репортера «АЗ» 1999, «Кримі-випадки репортера «АЗ» – 2001 і «Перші кримі-випадки репортера «АЗ» ~ 2005).

Написав і біографічний роман «Смерть міністра» про останню ніч страченого словацького політика Владіміра Клементіса. Роман вийшов і у перекладі на українську мову. Українською мовою вийшов у 2017 році його роман «Рік довший ніж сторіччя».

У 2014 р. видав книгу «Діалоги із зірками літератури», за яку отримав премію ім. Е. Е. Кіша. У 2019 році виходить його біографічний роман «Людовіт Штур – життєва історія». Цього року появився новий роман Л. Юріка «Одні на цьому світі (Словацький еротикон)». Це своєрідний психологічний зонд у думання і поведінку людей, які опинились у кризисній та межовій обстановці.

Коли готувався цей номер журналу «Дукля», надійшла до нас сумна звістка: 28 вересня 2021 р. помер словацький письменник Любош Юрік.

(**ІЯ**)

Любош Юрік

Одні на цьому світі
(Словацький еротикон)

Розділ перший
Поза світом

(Уривок)

Раптом похолодало і з густих чорних хмар над верхами повільно падали на землю важкі сніжинки. У цей час це не було нічого незвичайного, але преціньце туристів в турбазі «Сланик» на вершині стрімкого і високого верхів'я частково відрадило від дальших прогулянок у навколишні гори чи до недалекого гірського озера і помалу відходили з турбази. Коли сніг падав густіше і сніжинки ставали дедалі важчими, попрощались дальші гості. Стало холодніше, сніг тримався на стрімких скелястих укосах, піднявся сильний вітер і підвісна канатна дорога, яка знаходилась приблизно п'ятсот метрів від дачі, їздила з великими труднощами і довгими перервами. І наперекір тому в турбазі залишилось кілька гостей, звичайно, персонал, і хоча тільки двоє людей, завідувач турбази та куховарка. Зима прийшла несподівано, без застережень, ніби не брала в увагу пори року, снігопад нагадував білу густу пелену, яка прикривала небеса і землю. І якщо хтось захотів би вибратися з турбазі, це вже було неможливим; сніг падав і своїми шарами нагадував подушки з вати і перешкоджав будь-якому руху. Підвісна канатна дорога застряла, оскільки сталеві канати були огорнуті грубою ожеледдю. Потім раптом перервали постачання електроенергії, десь, напевно, порвався електропровід і не було ніякої надії, щоб на місце аварії потрапили якісь ремонтники. Перервався телефонний зв'язок і так турбаза «Сланик» опинилась в абсолютній ізоляції. Постійно густо падав сніг, в околиці турбази нагромаджувались дальші шари снігу. Ніхто з гостей і персоналу не намагався залишити турбазу, бо сніг завалив двері, повільно підіймався аж по вікна на першому поверсі. Десь після двох днів молода пара все-таки наважилась зійти вниз схилу, але вже після не цілої години повернулась перемерзла, промокнута, виснажена, з відчайдушним виразом обличчя. Не треба було нічого пояснювати; шлях у долину був зовсім відрізаний і будь-які думки про втечу були неможливі. Постійно падав сніг, дув гострий вітер. Поки сніг розтане і звільняться стежки вниз, може прийти весна. На щастя, лише день перед цим лихом привезли дві вантажні кабіни на підвісній канатній дорозі запас на всю зиму; були там не лише консерви, м'ясо, морожені курчата, сало, ковбаси, посудини з кислою капустою, цибуля з часником, хліб, а, звичайно,

запас вина, чаю, мінеральної води, домашньої сливовиці, рому, але зокрема горілки й коньяку, навіть дві коробки із шампанським, більше того, консерви для двох собак, які сторожили турбазу. Крім того, у цих запасах, на всякий випадок, був і галон керосину і стільки грубих свічок, що освітлили б увесь собор. Дерево для опалення було в сараї, підхід до якого був прямо з турбази. І наперекір тому, що ув'язненим не загрожував ні голод, спрага, ні холод, панував серед них жалюгідний настрій. Майже не розмовляли між собою, сторонились один одного, мовчки дивились на засніжені вікна і безнадійно очікували, що зміниться погода. В цій похмурій атмосфері зростала нервовість і придушена агресивність. У великому спільному залі, де був камін і довгий стіл, була і полиця з книгами, які там залишили здебільшого гості, якщо їм вже не хотілося забирати їх додому. Першим полицю з книгами зауважив Якуб Літера, який був міським архіваріусом з половинним навантаженням, редактором невеличкого журналу і випадковим дописувачем різних міркувань про мистецтво, навіть автором двох тонких книжок поезії, оповідань, роману, однак, книги не мали ніякого розголосу. Бібліотека його зацікавила. Крім банальних творів чи дурних і убогих кримінальних пригод, знайшов там і «Чуму» Камю, Достоєвського «Злочин і кара», оповідання Гемінґвея, роман «Жан-Крістоф» Ромена Роллана, Гашкового «Швейка» або «Декамерон» Боккаччо. Потішився, книги собі позичив і вечорами замість притупленої пиятики і мовчазного сидіння біля каміну, занурився у читання. Всі ті книжки вже колись прочитав, але тепер ніби знаходив їх глибший смисл і нові прошарки, які в минулому йому уникали. «Чума» Камю його зворушила своєю простотою і глибокою символікою, яку перед тим не сприймав. Усвідомив собі, що і люди у «Сланику» ув'язнені як мешканці міста Оран, яке спіткала рана чуми, не мають можливості втекти, вони покинуті й залежні на себе, ніби опинились у карантині. Подібне почуття у нього було, читаючи «Декамерон» Боккаччо, колись це для нього були тільки еротичні історії, які його в молодому віці хвилювали відкритим найменуванням сексуальних відносин, але тепер вже сприймав складні відносини між жінкою і чоловіком, добовий колорит і свідчення про суспільні обставини. І герої книги були ув'язнені в грубих стінах замку, щоб уникнути чуми, щоб зберегти собі життя – знічев'я розказували свої любовні пригоди. Але час тягнувся незвичайно повільно і читати цілими годинами було неможливим; дух слабнув, очі почали сльозити, у мозок вкрадалась депресія. Якуб Літера чутливо сприймав, що і настрій в турбазі починає бути дедалі напруженішим і непривітним. Люди вже взаємно і не здоровкались, проходили біля себе мов тіні, висиджували біля вікон і тупо дивились на величезні стіни снігу, які постійно збільшувались. Якуб Літера почав уважніше спостерігати за гостями, яких раніше сприймав як випадкових співмешканців. Зацікавив його тужливий звук скрипки, який звучав з котроїсь мансарди. На початку це були такі собі вправи, але поступово було чути скрипку дедалі більше і голосніше. Гості по-різному зреагували на вправи на скрипці – деяким це подобалось і тішилися звукам класичної музики, інші бурчали, лаяли, скаржились завідувачу турбази, щоб прийняв різке рішення. Але завідувачу – звали його Хабронь, минуло вже за п'ятдесят – був людиною не лише шерехатого та покритого шрамами обличчя, але і грубої вдачі, яка ніби приховувала чутливу душу. На скарги не відповідав, проммирив щось в тому розумінні, мовляв, гості його турбази можуть робити, що їм заманеться, поки не порушують громадський порядок, а гра на скрипці не порушує спокій у турбазі. І гості поступово звикали до голосу скрипки, і хоча не всі їй розуміли, поступово змовкли, коли звучали журливі й похмурі тони смичка і, мов м'який туман занурювались у наближаючі сутінки. Якуб Літера хотів познайомитись і поговорити з молодою скрипалькою – це була гарна ставна, але тендітна брюнетка з волоссям, підстриженим під вуха – не лише тому, що музика його манила, але від-

чував, що у цьому тендітному створінні є стільки таємної сили, як у бурхливої ріки або у лютому вітряному буревію. Минуло кілька днів, і він звернувся до неї, невимушено її запитав, чи не могла б йому розповісти щось про себе. Їй не було дуже до розмови, удавала незгідливість, відверталась поглядом і навколо гарних вуст творились строгі, незгідні зморшки. Після стриманого наполягання неохоче відповіла, що її звати Аліцею, вона є скрипалькою Словацької філармонії і саме мала бути на гастролях в Німеччині. З цього нічого не вийде, оскільки запізнилась на останню підвісну канатну дорогу і повинна стовбичити у цій дивній компанії; тож коротить собі час, граючи на скрипці. Тут у неї кілька партитур, деякі коротші композиції грає напам'ять, інакше убивчо нудьгує, лише час від часу прочитає щось з цієї бідної бібліотеки. Якуб Літера вже не наполягав, відраджував його її кам'яний, аж сердитий вираз обличчя. Вже лише промимрив, що він би був радий, якби колись увечері зайшла у приміщення з каміном і щось для всіх заграла. Мовчала.

Балакучішою була офіціантка і куховарка, її звали Верона, вже кілька сезон працювала у турбазі «Сланик» і вона звикла до примх погоди, до твердих умов, на купи снігу, які відрізали персонал від світу. Як зізналась Якубові Літері, таку халепу ще не пам'ятає. Якуб визначав їй приблизно тридцять літ. Правда, вона була веселої вдачі, постійно хіхікала, але часом у її голосі пролунало побоювання, аж насильно прихований страх, панічний блиск в очах і глибоке схлипування. Вона була високого, сильного зросту, симетричне обличчя з трохи вульгарними рисами, але до людей була привітною, охоча догодити. Якуб Літера любив з нею розмовляти, крім іншого, і тому, що у її поведінці завжди було відчутне кокетування і двозначні натяки. Йому здавалося, що якби хотів, то вона без труднощів заведе його у свою мансарду, однак подумав, що у неї були плітки із завідуючим Хаброньом. І у ці гірші години, які дошкуляли ув'язненим гостям, у неї, за винятком коротких хвилин страху, був хороший настрій, готувала сніданок, потім і скромні обіди, вечерю, не вагалася запропонувати чай з ромом або чисту горілку, навіть коньяк або бочкове вино. Найбільше смакував чай з ромом або пунш, оскільки ні завідувач, ні Верона нікому нічого не ставили в рахунок, гості без сорому випивали, тому були у доброму настрої. Звичайно, алкоголь викликував також похмурі й депресивні почуття та дивну поведінку. Очевидно найгірше було з чоловіком, дружина якого встигла відійти з турбази день перед лихом. Якуб Літера, беручи в увагу своє настирливе зацікавлення, намагався завести з чоловіком розмову, але надибав на злобне, вороже ставлення. Йому не вдалось дізнатися, як його звуть, де працює і що робить. Аж пізніше виявив, що це адвокат Мартінка, офіс у нього десь у столиці. І на цьому усе закінчилось. Адвокат був замкнений у собі, мовчав, уникав зустрічі з іншими гостями. Він був худий, худе і костисте було у нього і обличчя., вузькі губи ніби від себе і не відділялися, тонкий ніс і гостра борода надавали йому строгий і непідкупний вираз. Якубу Літері здавалося, що адвокат, по суті, чутливий і відданий чоловік, щось його мучить і непокоїть, може, у нього докори совісті, може, його мучить якийсь давній гріх, який під перину снігу змінився на погрозу, ніби ожили підступні бактерії, які довго спали в темних закутках тіла. А можливо, його мучить докір, що дозволив дружині йти звідси і не йшов з нею до долини, тепер він без неї пропащий і самітній. Якуб Літера сказав собі, що спробує проникнути за занавісу негативного ставлення адвоката.

Мовчазний і небалакучий був чоловік з фігурою атлета. Йому було приблизно п'ятдесят, мабуть, і більше. Вираз його обличчя не мав ознаки негативного ставлення. І у своїй мовчанці він посміхався, поклоном голови вітав кожного гостя «Сланика». Одного разу прийшов на вечерю з білим комірчиком під чорною сорочкою, і Якуб Літера швидко від нього дізнався, що його звати Ян Кріштоф і він римо-католицький священник. Він ніколи не втручався у розмову, але уважно слухав, при-

такував, інколи й хотів щось сказати; ніби у ньому була заглушена і утаємничена експлозія слів, на які був звиклий під час проповідей. Вдача Яна Кріштофа відбивалась у виразі його обличчя, у погляді, у міміці губ, м'яких зморшках навколо очей та бороди; було це обличчя люб'язної людини, яка багато знає про людську вдачу, багато пережив і став психологом і тих найтемніших сторінок людини. Це був гарний і своїм способом привабливий чоловік. Якби не був священником, міг бути артистом або спортивним модератором. Якуб Літера любив з ним посидіти за столом і разом у мовчанці знаходили порозуміння, слова були зайві, між ними і без того перескакували хвилі, які були наповнені звістками та посланнями. Боязко згадав, що побував на місії десь у північній Африці, бачив муки християн, яких вбивали фанатичні мусульмани й зізнався, що це не тільки залишило слід на його психіці, але дуже серйозно засумнівався, чи Бог стоїть при своїх віруючих. Тільки непохитна віра у Ісуса, як він казав, дозволила йому повернутись до Бога, хоча неодноразово його життя було під загрозою, він це прийняв як страждальник, яким міг стати, якби його ісламісти вбили. Якуб Літера дуже швидко собі усвідомив, що духівник Ян Кріштоф йому найближчий в поглядах. Бувало, шукав у нього поради, коли не знав, яке рішення приймати, коли йому була потрібна допомога.

Зовсім самотньо за столом сиділо старше подружжя, біля їх столу було віконце, яке даремно намагалися почистити від снігу і морозу. Мовчки дивились у білу пітьму, ніби там шукали відлигу, світанок, можливо, якісь відповіді на їхні не з'ясовані відносини. Коли одного підвечір'я Якуб Літера присів до них, зреагували негативно, в очах у них був сердитий погляд, і натякнули йому, щоб їх не тривожив. Але Якуб не набридав, був терпеливий, не нав'язувався. Аж одного безкінечно довгого вечора старша пані з цієї пари все ж таки посміхнулася і сказала йому, щоб з ними порозмовляв, якщо є про що. Якуб не знав про що; злегка знизив плечима, ніби тим і виправдовувався, а потім сказав кілька незв'язних речень, що він не має інтерес когось і взагалі нікого не примушує, щоб щось розказував або, боже борони, сповідався. Він би тільки хотів, аби компанія, яка опинилась під нашаруванням снігу, розслабилась, поки не прийде відлига, що може тривати і кілька місяців, щоб створилась дружня атмосфера. Потім піднявся і хотів йти на кухню, де готували пунш, коли раптом його зупинив чоловічий голос. «Зачекайте…» Це звучало, як придушений голос з-під подушки. «Присядьте, будь ласка. Ми ж ніякі не відлюдники. Тільки якось… не знаємо, чим ми могли б зацікавити. Ми нічим не виняткові». Якуб Літера повернувся, хоча його тягло до склянки з міцним пуншем, знову присів, хоча з певним незадоволенням. «Справа не в тому, чи ви виняткові», сказав із вдаваною привітністю. «Ніхто з нас тут не є винятковим. Всі ми різні! Зрозумійте, не про це йдеться… Я намагаюсь, щоб ми один одному звірялися, щоб ми собі, якщо це можливо, полегшили ці понурі дні. Нічого більше». Встав і надумав йти, коли його старший пан з цього подружжя легесенько ухопив за рукав. «Присядьте, будь ласка», - промимрив майже нечутно. «Ми почуваємось такими… самотніми. Не хотіли б нікому докучати. Ми ж собі сказали, що це буде наша остання поїздка». Якуб Літера знову присів, трохи спантеличений настійливим аж благальним тоном старшого пана. «Чому… чому остання?» – запитав. Однак відповіла літня пані. «Знаєте… остання тому, бо звідси поїдемо вже у будинок перестарілих. Так вирішили наші діти.» Чоловік захмурився. І хоча намагався говорити енергійно і строго, знову тільки захарчав. «Луйзо, дорога, це нікого не цікавить. Чому цим морочиш голову й іншим?» Пані Луйза вперто підняла голову: «Тому, бо це свинство! Ми виховали троє дітей і тепер нас посилають у будинок для людей похилого віку… У нас вже нема дітей, є лише спадкоємці! Заманулись на наш будиночок, мовляв, для чого нам буде, коли не можемо про себе подбати? Невдячність!» Якуб Літера її уважно оглянув; швидко зрозумів, що

вона домінує у їхньому зв'язку. У неї було овальне обличчя з грубим, ніби пухлим носом, повні губи, неспокійні очі, борода відступала аж до шиї, густе сиве волосся було причесане назад і пристібнуте шпилькою. «Лойзо, перестань тут бідкатися!» – обрушилась на чоловіка. «Це недостойно!» Якуб Літера зразу ж подумав: Лойзо і Луйза. Що мене ще тут чекає? «Лойзо і Луйза», старший пан підтвердив його думку. «Лукнари». Якуб розгублено кинув головою. «Ах...! Дуже приємно. Не хочу вам заважати. Сподіваюсь, що звідсіля якнайскоріше дістанемось і ви зможете відносини з дітьми... гм, наладнати». Пані Луйза різко завертіла головою. «Вже нічого не буде, як раніше!» – просичала. «Ми звідси нікуди не поспішаємо..! Чим довше будемо тут засипані, тим краще. Нема куди повернутися.» Пан Лойзо несміливо підняв руку. Намагався виглядати рішуче, говорити енергійно, але обличчя його зраджувало. У нього були водяні, витріщені очі, слабкувата борода, губи колихались. мов упале листя. Це був худий, невисокий чоловічок, трохи згорблений, ніби несе на плечах якийсь тягар. «Ну, жінко моя! Скільки років тобі кажу, що не смієш бути такою різкою і строгою. Адже це наші діти... Є які є! Це інша генерація.» Якуб Літера даремно намагався втручатись у розмову, коли не вдалось, піднявся і хотів попрощатися, але пані Луйза його безцеремонно стягла за рукав і прямо змусила його, щоб знову присів. «Наші діти?» – промимрила злісно. «Так, біологічно наші. Але мені як матері за них соромно! Ох, вибачайте, я не мала б таке казати! Але... це у мені як зіпсоване м'ясо перед блюванням..! Власні діти вас хочуть позбавити скромного майна і послати вас до будинку для старих...» Обличчя підперла кістлявими долонями і дивилась на оббризкану картату скатертину. «Жінко моя!» – знову озвався примирливим голосом пан Лойзо. «Не переживай. Може... може, якось владнається...» Якуб Літера різко встав і не брав увагу на закиди пані Луйзи. «Ні!» – вигукнула голосно, аж гості біля сусідніх столів оглянулись. «Нічого не владнається... Нічого не повернеться!» Якуб Літера сперся долонями на грань столу. «Дивіться!» – сказав гостріше, ніж було для нього притаманне. «Ви ж тут не єдині, у кого є проблеми. Хочу від вас, щоб ви були... ну, солідарні. Як по-дурному кажуть, ми на одному кораблі, який пливе хтозна куди. Мабуть, у нікчемність.» Повернувся і не звертав увагу на пані Луйзу, яка явно хотіла ще щось сказати. Зразу у нього було почуття, що усе його зусилля не веде до нічого, що намагання проникнути до якогось ілюзорного хорошого ядра людської душі – це чиста фантасмагорія і вигадка фальшивого гуманізму. Був страшенно втомлений. Підійшов до дерев'яної стійки, де, звичайно, замовив собі якусь склянку алкоголю або чашку чаю з ромом, без дозволу натягнувся за пляшкою коньяку і налив собі у більшу склянку. Ще не встиг пригубити, коли до нього присів завідувач Хабронь, який налив собі з тої ж самої пляшки і легесенько цокнув із склянкою об склянку. Це був сильний чоловік із зморшкуватим, загартованим обличчям, добрячим і простим думанням. «Не беріть все на свою голову», – сказав хропливим голосом, ніби дивився аж до джерела похмурих думок Якуба. «Люди роздратовані, то й так себе ведуть. Не шукайте в них те, чого в них нема... Я тут всіляке пережив. Тут виявляються вдачі, добрі й погані. Тепер скажу це тільки вам, обстановка дуже погана. Критична. Постійно йде сніг. Вночі я чув тріщати покрівлю. Сніг важкий. Може трапитись, що сніг завалить стріху і всіх нас тут поховає. Запасів у нас вистачає, але нема ніякого контакту зі зовнішнім світом. Хочу вам сказати... і прошу вас, не силуйте цих людей до чогось, що могли б одного разу жаліти... та що могли б жаліти і ви.» Якуб Літера тупо дивився у склянку з коньяком, потім надпив великим ковтком. Коли хотів відповісти Хаброневі, побачив, що стійка порожня. Не міг сказати, чи це було видиво або дійсність. На прилавку лишилась порожня склянка.

Зі словацької переклав
Іван Яцканин

ПУБЛІЦИСТИКА

Вегеш М.: Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938 – 1939). Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2020. 552 с.

У монографії на основі величезного масиву архівних і опублікованих джерел, використання останніх здобутків української та зарубіжної історіографії, робиться спроба комплексно дослідити соціально-економічне, культурне і політичне становище Карпатської України наприкінці 30-х років XX століття. Значна увага звертається на міжнародну ситуацію, яка склалася напередодні Другої світової війни (Мюнхенська конференція, конференція в Комарно, Віденський арбітраж, антиукраїнська і античехословацька діяльність проугорських сил, напади угорських і польських терористів на населені пункти Закарпаття, що свідчило про початок «гібридної війни» проти молодої автономної держави). На фоні державотворчих процесів у Закарпатті висвітлюється постать визначного громадсько-політичного і культурного діяча краю, прем'єр-міністра, а згодом президента Карпатської України Августина Волошина.

Микола ВЕГЕШ

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Справа культурного відродження українського народу Закарпаття упродовж всієї його історії була щільно пов'язана з боротьбою за утвердження його національної свідомості. Якщо в роки австро-угорського режиму українська культура була на стадії занепаду, то в 20-30-х рр. склалися досить сприятливі умови для її розвитку. Входження Закарпаття до складу Чехословаччини розширило можливості контактів вчених і культурних діячів краю з культурним світом країн Центральної і Західної Європи, однак в ЧСР діяли і фактори, які гальмували культурний прогрес. По-перше, уряд Чехословаччини зволікав з наданням краю автономії, в межах якої створювались би кращі умови для культурного життя. Далі для Закарпаття пропорційно відводилося менше коштів на культуру, ніж для Чехії, чи, навіть, Словаччини. Та навіть із виділених коштів більшість витрачалася для потреб чеських шкіл, чеських громадських організацій.

Заважала нормальному розвитку культури і обстановка на ниві мовного питання. Суперечки з приводу мови ускладнювали культурне життя, відволікали

вчених, педагогів, творчу інтелігенцію від розв'язання життєво-важливих питань.

За період від жовтня 1938 р. до березня 1939 р. культурне життя в Карпатській Україні не припинилося. В першу чергу це стосується освіти. У 1938 р. в краї було 463 українські і 365 чеських початкових шкіл, 117 угорських, 24 німецькі і 4 румунські школи, 21 українська і 23 чеські горожанські школи, 5 українських і 3 чеські гімназії. Всього в 1938 р. в Закарпатті існували 803 школи. Що стосується вчительських кадрів, то в українських школах їх нараховувалося 2.622, а в чеських – 928. В українських школах навчалося 99.731 дітей, а в чеських – 21.325[1]. За підрахунками О. Геровського, «на одного чеського вчителя припадало 5 власне чеських дітей, а на одного руського (читай українського – М. В.) 40 руських дітей»[2].

Становище різко погіршилося після того, як від Закарпаття до Угорщини в результаті Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. відійшли міста Ужгород, Мукачево, Берегово з прилеглими до них районами. Перед урядом А. Волошина виникла проблема реорганізації шкільної освіти. Ще 28 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр своїм розпорядженням перейменував шкільний реферат на Міністерство шкільництва та народної освіти. Керівником вищеназваного міністерства був призначений А. Штефан – відомий педагог, директор торговельної академії в Мукачеві[3]. В листопаді Міністерство шкільництва та народної освіти було реорганізовано в Міністерство культу, шкіл і народної освіти. Згідно з розпорядженням цього міністерства від 25 листопада 1938 р., так визначалася структура державного керівництва школами: «а) у школах середніх, торговельних та фахових – дирекція школи; б) у доповняючих школах (ремісничих) – інспекторат доповняючих шкіл; в) у школах народних (елементарних, горожанських і захоронок) та інших школах – державний шкільний інспекторат»[4].

Відразу після появи цього розпорядження почалося призначення шкільних інспекторів. Ці важливі посади посіли: в Середньому – С. Федор, Завидові – І. Васько, Сваляві – М. Микита, В. Березному – І. Гриць, Рахові – В. Петрецький, Перечині – І. Гопко. Про останнього газета «Нова свобода» писала, що він є «відомим громадянином, який багато разів чином доказав свою відданість народній справі та рідному шкільництву. З великою самопосвятою та жертвенністю він працював, не боячись переслідувань та цькування мадяронів і їх союзників розсипалівців. У боротьбі за рідну українську справу Іван Гопко був безкомпромісний і твердий і тими властивостями здобув до себе загальне визнання і прихильності»[5].

Уряд А. Волошина докладав максимум зусиль, щоб повністю перевести навчальний процес на українську мову. Хоча те, якою мовою навчатимуть у школах, мав остаточно вирішити майбутній парламент. Невдовзі виявилося, що «у справах освіти і культури новий уряд вочевидь український». Вже 25 листопада 1938 р. А. Волошин видав розпорядження, згідно з яким «державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська)»[6]. Що стосується осіб чеської, словацької й російської (русской, великорусской) народностей, то вони могли «вносити подання і в своїй материнській мові»[7]. Доповненням до цього розпорядження було «Розпорядження міністерства культу, шкіл і народної освіти

---

1 Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. Київ–Ужгород, 1988. С. 89-90.

2 Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. Київ–Ужгород, 1988. С. 92.

3 Нова свобода. 1938. 30 жовтня.

4 Нова свобода. 1938. 15 грудня.

5 Нова свобода. 1938. 27 грудня.

6 Нова свобода. 1938. 15 грудня.

7 Нова свобода. 1938. 15 грудня.

про мову (язик) навчання» від 25 листопада 1938 р. В ньому, зокрема, підкреслювалось: «Кожний ученик має бути навчаний в своїй рідній мові, оскільки та мова вживається і в дотичній громаді. В школах, основаних для дітей українських (руських, себто малоруських) мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі. Там, де до великоруської мови навчання приголосять родичі (опікуни) українські (малоруські), або великоруської народності на приналежнім шкільнім уряді найменше 40 школоповинних дітей, може міністерство, на внесення приналежного шкільного уряду відкрити також клясу з великоруською мовою навчання. Коли число учеників у клясі з мовою навчання великоруською упаде під число 30, то... шкільний уряд зарядить до 8 днів закриття такої кляси і учеников приділить до кляси з мовою навчання українською (малоруською). Під мовою навчання у школах українських (малоруських) треба розуміти літературну мову українську (малоруську)...»[8].

13 грудня 1938 р. Міністерство внутрішніх справ Підкарпатської Русі видало розпорядження про виготовлення публічних надписів українською мовою: «Приказую по постановленню артикулу 9 закона о організації політичної адміністративи, щоби усі публічні написи без виїмки, то є написи на склепах, банках, касах ощадності, публічних інституціях, приватних фірмах, написи лікарів, аптекарів і адвокатів і взагалі написи, вивішені публічно для більшого числа населення, були негайно виготовлені так, щоби на першім місці був текст український з фонетичним правописом. По нім може бути наведений текст чеський або словацький»[9]. 23 грудня 1938 р. видано розпорядження міністерства культу, шкіл народної освіти про вживання на державній службі української літературної мови: «Переведення цього розпорядження вимагає, щоб усі урядники на державній та громадській службі в урядовім листуванні, а також у зносинах із патентами (сторонами) практично знали українську літературну мову, вимову та правопис»[10]. 30 грудня 1938 р. А. Волошин підготував проект розпорядження уряду Підкарпатської Русі про назву автономного краю: «До дефінітивного становлення назви Подкарпатської Руси Соймом можна по думці параграфа 2 Конституційного закона з дня 22 листопада 1938 ч. 328 Збірника законів і розпоряджень уживати також назви «Карпатська Україна». Це розпорядження набуває обовязуючу силу днем оголошення»[11].

Уряд не тільки видавав розпорядження про державність української мови. Мова йшла про зменшення кількості чеських шкіл. Офіційний орган УНО газета «Нова свобода» повідомляла, що «на основі розпорядження влади Карпатської України, будуть чеські школи до кінця цього року зліквідовані. На цілій території

---

8 Там само.

9 Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря; редакційна колегія: М. А. Попович (голова), О. Д. Довганич (заст. голови), М. М. Вегеш, М. В. Делеган, В. К. Дрогальчук, О. М. Корсун, І. Ю. Коршинський, О. Ю. Кучерява, О. М. Пагіря, С. Д. Федака; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. С. 153.

10 Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря; редакційна колегія: М. А. Попович (голова), О. Д. Довганич (заст. голови), М. М. Вегеш, М. В. Делеган, В. К. Дрогальчук, О. М. Корсун, І. Ю. Коршинський, О. Ю. Кучерява, О. М. Пагіря, С. Д. Федака; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. С. 157.

11 Там само. С. 161.

Карпатської України зістанеться 45-50 чеських вчителів у народних школах. Раніше було тут біля 700 чеських учителів. Всі добре знаємо, що були й такі села, де було 5-8 чеських учителів, а не було там ані одної чеської дитини»[12].

Таким чином, українізація поступово пробивала собі шлях вперед. У своєму виступі перед інтелігенцією 20 жовтня 1938 р. міністр внутрішніх справ Ю. Ревай відзначив, що «не дивлячись на гостру чехізацію нашого краю останніми роками, все-таки вдалося в нас вибудувати сітку наших шкіл, виросла у нас нова учительська генерація»[13]. Велика заслуга в цьому належала товариству «Учительська громада», почесним членом якого був обраний А. Волошин (1930–1938 рр.). Кількість членів «Учительської громади» зростала з кожним роком. Приміром, якщо в 1930 р. нараховувалось всього 220 членів, то в 1938 р. їх було вже 1.631 чоловік[14]. Активістами «Учительської громади» зарекомендували себе учні А. Волошина – досвідчені педагоги А. Штефан, Ю. Гуснай, В. Свереняк, О. Полянський, І. Васько, І. Міцола, О. Дірей та ін. Заходами «Учительської громади» видавалися часописи «Учительський голос» та «Наша школа». Обидва видання і, в першу чергу, «Учительський голос» (1930–1939 рр.) викликали помітний резонанс, залишили добрий слід у справі виховання молоді. Останній конгрес «Учительської громади» відбувся в липні 1938 р., на якому А. Волошин пристрасно закликав вчителів до удосконалення самоосвіти та підвищення свідомості у ставленні до праці з представниками різних верств населення. «Хоч наша організація є найбільшим товариством народної інтелігенції, – наголошував педагог, – у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, – тому закликаю всіх до праці над собою»[15].

Після рішень Віденського арбітражу відновлювали свою діяльність старі навчальні заклади, відкривалися нові. 21 листопада 1938 р. відбулося відкриття гімназії в Білках. Директором було призначено відомого пластового діяча краю Євгена Ретія. Його виступ був надзвичайно емоційним і патріотичним: «Викладова мова мусить бути мова, якою говорите ви, я, яку ви називаєте руською, карпаторуською – але цілий світ і світова наука називає її українською. Не допустім, щоби у нашій гімназії володіло 20 правд. Ми маємо лиш одну правду, яка є репрезентована нашим прем'єром Батьком отцем др. Волошином, нашою владою, є символізована нашим синьо-жовтим прапором. На фундаменті цієї правди будемо будувати життя нашої гімназії»[16]. Станом на 4 грудня 1938 р. у Білківській гімназії навчалось 293 учнів[17]. Того ж року «Нова свобода» повідомляла, що незабаром в Рахові «буде відкрито вісім класів реальної гімназії», яку очолюватиме професор Юліан Головацький. Гімназія почала діяти 16 грудня 1938 р. Педагог із багаторічним стажем, людина гуманна і милосердна, А. Волошин оголосив, що «бідні діти, які живуть далеко від Рахова, можуть просити від дирекції залізниць... безплатний білет, або білет за половину ціни на проїзд до гімназії і назад»[18]. А. Волошин постійно проявляв велику турботу про розвиток шкільництва у віддалених гірських округах Закарпаття. З його ініціативи були відкриті школи у Во-

---

12 Нова свобода. 1938. 15 грудня.

13 Нова свобода. 1938. 20 жовтня.

14 Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945). Ужгород, 1995. С. 18.

15 Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України: Спомини. Торонто, 1977. С. 66.

16 Нова свобода. 1938. 3 грудня.

17 Там само.

18 Нова свобода. 1938. 10 грудня.

лівському окрузі (нині – Міжгірський район), зокрема, в Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Поляні. Після евакуації з зайнятого угорцями Ужгорода, до Великого Березного перемістилася Ужгородська торгівельна школа. 12 грудня 1938 р. її перейменували в Експортну Академію[19]. Ще раніше, 6 грудня, відновили свою роботу гімназія в Перечині, горожанські школи в Невицькому і Порошкові[20].

Твердинею українських ідей залишалась Хустська гімназія. Наприкінці 30-х років у ній навчалося 600-650 учнів-українців та близько 200 в чеських паралельних класах. В останніх, крім чехів і словаків, були євреї. Склад учнів за соціальним походженням був – 70% селяни. «Хоч навчання було безплатним, – пригадував В. Маркусь, – підручники тощо забирали чимало коштів нашим селянам, здебільшого бідним і середнякам»[21]. Не легше жилося учням Перечинської державної гімназії. Наприкінці 1938 р. становище настільки ускладнилося, що її дирекція прийняла рішення «не розділювати стипендії поодиноким особам, але всю суму призначити на кухню для бідних дітей. На засіданні дня 12 ц. м. (25 грудня 1938 р. – М. В.) окружний відділ в Перечині так і зробив: призначив всю суму 9.600 кч. на кухню для бідних учнів»[22]. Серед викладацько-професорського складу Хустської гімназії виділялися М. Гупаловський, К. Заклинський, К. Феделеш, М. Фушич, С. Ілляшевич, А. Артимович, Н. Балицька та ін. Колишній професор гімназії Н. Балицька писала, що при гімназії був Пласт. Із пластунів у 1938-1939 рр. формувалися січові загони, які зі зброєю в руках стали проти ворога.

А. Волошин та його уряд надавав велику увагу розвитку шкільної освіти серед національних меншин краю. Ще в 1934 р. для учнів німецької національності був відритий при школі в Мукачеві інтернат, де одержали місця 52 дітей з 18 сіл краю, в тому числі з Усть-Чорної – 8, Рахова – 6, Німецької Мокрої – 4, Руської Мокрої – 3, Німецької Кучави – 5, Лалова – 8 тощо[23]. Ця школа працювала до листопада 1938 р. Після окупації міста військами Угорщини, уряд Карпатської України перевів учнів і вчителів до Сваляви. 22 грудня 1938 р. А. Волошин заявив, що «з німецькою меншиною жив завжди український народ в найкращій згоді... На нашій території існує двадцять німецьких шкіл, що є підчинені німецькому шкільному інспекторові. Німці мають повну культурну автономію, та наше співжиття є овіяне приязним духом. Щоб на майбутнє полегшити культурні і господарські взаємини між нашим народом й Німеччиною, буде введено в усіх наших вищих школах німецьку мову як предмет навчання»[24]. За підрахунками сучасних дослідників, наприкінці 30-х рр. німецька шкільна справа у Хусті виглядала так: 19 початкових шкіл з 34 класами, 1 горожанська школа з 4 класами. В них навчалося біля 2000 учнів і працювало 32 вчителі[25].

Чехословацький період правління в Закарпатті, безумовно, відіграв позитивну роль у розвитку духовного життя румунської етнічної групи. Наприкінці 30-х років у румунських селах діяли чотири румунські школи з 36-ма класами, у яких навчалося 2262 учні. Румунські діти могли безперешкодно навчатися в школах

---

19 Нова свобода. 1938. 16 грудня.

20 Нова свобода. 1938. 9 грудня.

21 Маркусь В. Хустська гімназія – твердиня освіти і національного освідомлення східного Закарпаття. Хустська гімназія. Матеріали науково-практичної конференції. Ужгород: Гражда, 1994. С.10-11.

22 Нова свобода. 1938. 25 грудня.

23 Павленко Г.В. Німці на Закарпатті. Ужгород, 1995. С. 36.

24 Нова свобода. 1938. 22 грудня.

25 Павленко Г.В. Німці на Закарпатті. Ужгород, 1995. С. 36.

сусідньої Румунії[26]. «Румунська меншість на Карпатській Україні, – повідомляла «Нова свобода» 8 грудня 1938 р., – посередництвом своїх відповідальних заступників заявила нашій владі, що румунський народ, який живе в селах Солотвино, Нижня Апша, Середня Апша і Біла Церква, задоволений своїм положенням, бо користується повними громадськими і політичними правами. 20 років співжиття в одній державі посилили дружбу. Румунські представники подали меморандум, щоб їхні школи були підпорядковані українському інспекторові в Тячеві та щоб завели в школах навчання української мови замість чеської»[27].

Уряд Карпатської України надавав значної уваги забезпеченню закарпатських шкіл навчальними підручниками. В цьому полягала і вимога батьків. Жителі с. Буковець, що на Волівщині, писали до редакції «Нової свободи»: ходить 111 дітей. Тепер родичі 108 дітей вимагають для своїх дітей книжку таку, що її будуть розуміти та любити, а це є українські книжки»[28]. Завдання полягало в тому, щоб «ліквідувати наші хиби й помилки й оснувати комітет, що подбав би про план випуску підручників і протягом навчального року забезпечити кожного учня повним комплектом високоякісних стабільних підручників. Дотеперішні підручники не є ідеальні, але безглуздо думати, що ми в 1939-1940 рр. зможемо винайти абсолютно бездоганний підручник, який би сам викладався учневі в голову...»[29]. Державне видавництво постійно повідомляло про вихід нових підручників. До вересня 1938 р. побачили світ «Буквар», «Перша читанка», «Друга читанка», «Отчина», «Живе слово», «Світло», «Учебник горожанской науки й виховання», «Молодий рахункар», «Рахункова книжка» (частини 1-3), «Пісні підкарпатських русинів», «Граматика руського язика» І. Панькевича, «Фізика», «Хімія», «Задачи з геометричного рисування», «Гражданин, його права і повинності», «Підкарпатські казки» під редакцією В. Ґренджі-Донського, «Вибір чехословацьких і підкарпаторуських переказів» тощо[30].

Закарпатськими вчителями використовувалися також старі підручники, автором переважної більшості яких був А. Волошин. Мова йде, перш за все, про праці А. Волошина «Фізика» (1921), «Наука стилізації» (1923), «Педагогика й дидактика» (1923), «Коротка історія педагогіки» (1923), «Дидактика» (1923), «Педагогічна психологія» (1935), «Історія педагогіки» (1937) та ін. Всього А. Волошин видав 42 книги[31]. Окрім згаданих книжок, А. Волошин написав низку студій, які засвідчують: в особі А. Волошина маємо не тільки педагога-вченого, але й мовознавця, літературознавця, публіциста, соціолога, історика, політолога та, не в останню чергу, видатного представника богословської науки. Відзначимо, що до 1938 р. А. Волошин продовжував виконувати обов'язки директора Ужгородської вчительської семінарії – найпрестижнішого навчального закладу в краї. За великий вклад у розвиток педагогіки А. Волошин був обраний почесним доктором Українського вільного університету в Празі.

До речі, прем'єр-міністр Карпатської України був ініціатором переведення УВУ в Карпатську Україну. Тільки окупація краю угорськими військами завадила йому

---

26 Марина В.В. Румуни Закарпаття: проблеми історії та етнокультурного розвитку. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. Ужгород, 1995. С. 10-11.

27 Нова свобода. 1938. 8 грудня.

28 Нова свобода. 1938. 4 жовтня.

29 Нова свобода. 1938. 7 грудня.

30 Нова свобода. 1938. 9 вересня.

31 Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України: Спомини. Торонто, 1977. С. 18.

це зробити. Документи, які є в наявності, свідчать про проведену значну підготовчу роботу в цьому напрямку. Доказом такого твердження є «Меморандум у справі утворення на Підкарпатській Русі Університету, а в першу чергу перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгороду»: «Український Вільний Університет, що проробив таку велику службу еміграції, може послужити ще народові Підкарпатської Руси. В шкільнім році 1937/38 в ньому було: професорів ординарних 22, екстраординарних 4, приватних доцентів 8, суплент 1 і лекторів 4, разом 39. По перенесенню до Ужгороду склад його професури почне поповнятися місцевими особами з високою освітою, що вже можуть габілітуватися, а з числа найздібнішої місцевої молоді виховає кадри молодих наукових сил, які габілітує згідно з існуючими в Ч.С.Р. академічними законами і правилами. При тому Університетові може зформуватися також Богословський факультет, чому послужать кадри каноничного права, церковної історії та філософії.

Згадані вище три факультети потрібують в інтересах господарського розвитку краю доповнення факультетом прикладного господарства, а саме: агрономічним з узглядненням при тім лісівництва і гідротехніки. З огляду на релятивно малу кількість населення Підкарпатської Руси та з уваги на фінансові труднощі було-би економніше, замісць двох високих шкіл – Університету і Політехніки – перенесши Український Вільний Університет з Праги до Ужгороду та поповнивши його четвертим факультетом, – обмежитися на Підкарпатській Руси лиш одним Університетом»[32].

А. Волошин, який був одним з основних авторів «Меморандуму», переконував: «У нас нема недостатку у майбутніх послухачах. Самі лише середні школи різних типів в Підкарпатської Руси року 1937/38 мали на останніх річниках 463 д., а порівнюючи незначна кількість тих, що здобувають високу освіту з'ясовується віддаленістю високих шкіл від рідного краю. Майбутній Університет на Підкарпатській Руси правдоподібно буде мати від 1500 до 2000 душ студентів. Ми є свідомі труднощів фінансових і організаційних, що зустрінуть реалізацію Університету з чотирьох факультетів на Підкарпатській Русі. Зразу би здійснити програму було-б тяжко; практично могла би пійти ось в якій послідовности: насамперед переноситься з Праги Український Вільний Університет. Для цього з початку потрібно тільки згоди відповідних міністерств і перш усього Міністерства Шкільництва і Народної Освіти, також згоди Канцелярії Президента Республіки, як установ, які між іншим фінансово удержують Український Вільний Університет в Празі. Існуючого бюджета Університету вистарчить на перший рік (два семестри) функціонування Університету в нових умовинах; починаючи з третього семестру мали би настати деякі поповнення його бюджету. В наступних роках дійшло би до розширення Університету іншими факультетами»[33].

27 жовтня 1938 р. комісія Українського академічного комітету в Празі підготувала проект організації Українського університету, який затвердила Управа комітету: «Український Університет на Підкарпатській Україні складається з трьох факультетів: 1. Філософічного, 2. Правничого, 3. Господарського. Передбачається

---

32 Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 31-32.

33 Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 33-34.

можливість пізніше організувати ще кілька факультетів»[34]. Автори законопроекту про перенесення УВУ до Карпатської України навіть описали його організаційну частину (вибори ректора, декана тощо). Про це йшлося в законопроекті «Організація університетів. Організація академічних установ»[35]. Після окупації Карпатської України угорськими військами А. Волошин – професор, а згодом ректор УВУ, просив міністра шкільництва і народної освіти в Празі продовжити фінансування цього престижного вищого навчального закладу[36].

В 20-30-х рр. в Закарпатті діяли два культурно-просвітні товариства – українська «Просвіта» і русофільське «Общество им. А. Духновича». Прийшовши до влади, А. Волошин розпустив переважну більшість «Обществ» і закрив чимало русофільських видань. Отже, в 1938-1939 рр. у Карпатській Україні діяло тільки товариство «Просвіта». Багаторічне панування однопартійної системи в колишньому СРСР призвело до того, що «Просвіта» зображувалася виключно як фашистська організація, через яку українська буржуазія заносить свою фашистську політику до трудящих мас. Під час підготовки до просвітянського з'їзду орган закарпатських комуністів газета «Карпатська Правда» застерігала трудящих краю, що в Ужгороді «готовиться з'їзд українських фашистів»[37]. Заперечуючи позитивну роль «Просвіти», деякі автори просто-таки перекручували факти. Вони твердили, що не маючи за собою будь-яких обґрунтованих засад угрупування типу «Просвіти» часто-густо існували недовго, розпадалися і сходили з політичної арени так само швидко, як і з'являлись. Таке твердження зовсім не відповідає дійсності, бо виникнувши в 1920 р., «Просвіта» активно діяла до 1939 р., коли в нашому краї встановився режим гортіївської диктатури. Інший автор доводив, що саме через клерикальну націоналістичну «Просвіту» духовні отці намагалися «підняти українство», суть якого зводилася до «самостійної соборної України»[38]. Складається враження, що без дописування до «Просвіти» слів «клерикальна» чи «націоналістична» взагалі не можна було обійтися.

«Просвіта» була наймасовішою і найпродуктивнішою культурно-освітньою організацією в краї наприкінці 30-х років. Вона нараховувала 10 філій, 235 читалень з 16.550 членами[39]. Значну роботу здійснила «Просвіта» щодо збирання для національного музею пам'яток історії, культури і природи краю (всього було зібрано понад тисячу музейних предметів), в організації при Народному Домі в Ужгороді бібліотеки, фонд якої у 1938 р. нараховував 8 тисяч книжок, а всього в читальнях «Просвіти» було близько 40 тисяч українських книжок[40].

Наприкінці 30-х років на рахунку товариства було 150 виданих книг і брошур

---

34 Там само. С. 34-37.

35 Там само. С. 27-29.

36 Там само. С. 38-39.

37 Туряниця В., Делеган В. Діяльність «Просвіти» на Закарпатті в оцінці дослідників повоєнного часу. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1992. С.265–268.

38 Букович Д. Павутиння омани. Ужгород: Карпати, 1974.

39 ДАЗО. Ф. 72. Оп. 2. Спр. 1, 5, 15, 36.

40 Федака П. Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі–України (1920–1939). Ужгород, 1991; Федака П. Правда про Народний Дім товариства «Просвіта». Ужгород, 1992; Федака П. Роль і значення товариства «Просвіта» в національно-культурному відродженні закарпатських українців. Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник I (XV). Ужгород, 1996. С.12–20; Федака П. Формування національної свідомості закарпатських українців у міжвоєнному двадцятиріччі (1920–1939). Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV (XVIII). Ужгород, 2000. С.6–13.

тиражем 450 тис. примірників. Авторами цих видань були О. Олесь, А. Волошин, В. Ґренджа-Донський, О. Маркуш, Л. Дем'ян, І. Невицька, В. Пачовський, К. Феделеш та багато ін. Велику роль відіграла «Просвіта» в науковому вивченні історії Закарпаття. З 1922 по 1938 рр. за редакцією І. Панькевича, В. Гаджеги, А. Волошина, В. Бірчака було видано 14 випусків (у 12 томах) «Наукового збірника Товариства «Просвіта». В написанні окремих статей з історії, етнології, культури Закарпаття до збірника взяли участь видатні українські вчені – В. Гнатюк, Ф. Колесса, С. Рудницький, В. Сімович, М. Возняк, В. Січинський, І. Панькевич, О. Мицюк, В. Залозецький, М. Лелекач, Ф. Потушняк та ін.

Закарпатська «Просвіта» зазнала великої матеріальної шкоди після рішень Віденського арбітражу. В. Ґренджа-Донський, що брав активну участь в евакуації, відзначав: «З великого книжкового фонду та цінних музейних експонатів щось вдалося нам врятувати до Перечина. Решта книг та експонатів пропала в Ужгороді, бродіївці та фенциківці зводили з нами бійки за музей і бібліотеку, де були і старинні рідкісні експонати»[41]. Та найбільший удар «Просвіті» був нанесений угорськими гортистами в березні 1939 р.

Важливу роль продовжувала відігравати преса, хоча у порівнянні з попередніми роками, вона значно збідніла. Фактично, масовим тиражем видавалась тільки щоденна газета, яку редагував В. Ґренджа-Донський. Очолювана ним «Нова свобода» перетворилася в орган УНО. Ця газета мала давню історію. Спочатку видавалася під назвою «Наука», потім «Свобода», як орган Народно-Християнської партії, а 15 червня 1938 р. вона змінила назву на «Нова свобода». Газета змінилася в кращу сторону з приходом нового головного редактора. Про це свідчать попередні записи В. Ґренджі-Донського на сторінках його щоденника. Його призначення високо оцінив голова УНО Ф. Ревай. У своїй статті «На прощання» він відзначив, що Василя Ґренджу-Донського «не треба нам представляти, бо він уже здобув собі ім'я не тільки в нас, але в широких колах українського народу взагалі. Я переконаний, що своє завдання виконає на 100%-ів, тому і був повірений так важною функцією»[42]. В. Ґренджа-Донський, перебуваючи на посаді редактора газети, опублікував у ній 51 статтю. Враховуючи той факт, що газета виходила до 16 березня 1939 р., це є доказом великої працездатності письменника. Серед основних публікацій В. Ґренджі-Донського на сторінках «Нової свободи» необхідно виділити такі статті, як «З великих днів народин Карпатської України», що були частинкою щоденника письменника, «Наші кандидати», в якій давалися короткі, але влучні характеристики членам Сойму Карпатської України. Читач мав змогу ознайомитися з політичними портретами А. Волошина, братів Бращайків, С. Клочурака, А. Штефана, Ю. Станинця, Ю. Пазуханича та ін. (всього 32 портрети). Що стосується майбутнього президента, то йому Ґренджа-Донський присвятив кілька окремих статей, які були поміщені в «Новій свободі». Це, передусім, «Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина», «Др. Августин Волошин» та ін. Не викликає жодного сумніву, що під керівництвом В. Ґренджі-Донського газета була, фактично, єдиним духовним органом Карпатської України, з великим тиражем. Не дивно, що до неї завжди був підвищений попит і відповідальність редактора. В. Ґренджа-Донський чудово впорався з нелегкими обов'язками головного редактора.

Українська діаспора в Празі писала в редакцію газети: «Покажчиком духовної зрілості, політичного і культурного підготовлення кожного народу є кількість

41 Вегеш М.М., Туряниця В.В. У вінок шани і визнання. Ужгород, 1995. С. 18.

42 Нова свобода. 1939. 26 січня.

друкованого слова. Особливу роль в цьому відіграє газета. Провід, покликаний народом, кожноденно через газету промовляє до народних мас, інформує про цілісність стану сьогоднішнього дня, вказує напрям на завтрашній день, висвітлює, наказує, подає свої заміри, а навіть кожна думка його летить і доходить до найглибшої закутини найбільш віддаленого села... Не сміє бути українця, щоб не став читачем, передплатником «Нової свободи». Поки-що тільки «Нова свобода» дасть тобі вірний і всебічний образ стану і перемін, що змагають до кращого завтра. Глядай в «Новій свободі» все те, що завоює твою цікавість і напевно знайдеш, бо «Нова свобода» це орган цілого народу, який стоїть на шляху конструктивного будівництва держави та визвольних змагань на всіх поневолених землях»[43]. «Нова свобода» дійсно була таким органом. На її сторінках друкувалися матеріали з економіки, політики, культури, спорту тощо. Під час подій 1938-1939 рр. при ній були акредитовані журналісти з Польщі, Німеччини, Франції тощо.

Крім цього друкованого органу, націоналістична молодь видавала газету «Наступ» (редактор – С. Росоха), а селяни мали свій орган – «Карпатську Україну». «Нова свобода» повідомляла, що від 1 січня 1939 р. почне виходити ілюстрований літературно-мистецький журнал «Карпатська Україна». Видає і редагує В. Ґренджа-Донський[44]. Однак, відомий письменник відмовився від редагування, посилаючись на перевантаження і головним редактором журналу обрали Ю. Тарковича. Успішно пройшовши незначну цензуру, одержав можливість видавати свій релігійний альманах «Благовісник» о. С. Сабол (Зореслав)[45].

З ініціативи О. Ольжича, У. Самчука, Ю. Горліс-Горського, В. Ґренджі-Донського, І. Рошка-Ірлявського, А. Патруса-Карпатського та деяких інших, у Хусті було створено літературно-мистецьке товариство «Говерля». «З наміченої праці, – повідомляла «Нова свобода», – слід особливо відмітити цикл рефератів мистецького й культурно-освітнього змісту, що відбуваються систематично в Хусті, а не систематично на провінції. Перший виклад, що відбувся в Хусті, згромадив усю нашу інтелігенцію, був відчит знаного письменника Уласа Самчука на тему: «Завдання сучасної української літератури». Дня 13.XII ц.р. відбувся в Хусті другий з черги реферат М. Карбовича «На шляху визволення нації». До Хуста приїхав знавець театрального мистецтва Микола Чирський, автор популярних п'єс «Отаман пісня» і «П'яний рейд»[46]. Товариство видавало однойменний місячник, редактором якого було обрано О. Ольжича. У Празі видавалася газета «Карпато-Українська «Свобода».

Розвиток літератури є одним з найкращих доказів загального успіху культури народу. Протягом двох десятиліть на Закарпатті сформувалась досить чисельна група творчої інтелігенції, яка успішно працювала як в галузі поезії, прози, так і драматургії та літературної критики. Літературний процес в Закарпатті був тісно пов'язаний із загальним культурним прогресом Чехословаччини, але формувався і розвивався як складова частина культури всього українського народу. Значення 20-30-х років у розвитку літератури полягає у тому, що саме в той час в Закарпатті з'явився новий її напрямок – українська національна література, яка досі знаходилася лише в загадковій формі. В середині 30-х років письменники, що писали літературною українською мовою, заговорили на весь голос. На їх бік перейшли митці, які починали свою творчість як русинофіли. Це був об'єктивний закономір-

---

43 Нова свобода. 1938. 3 грудня.

44 Нова свобода. 1938. 15 грудня.

45 ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 65. Арк. 26.

46 Нова свобода. 1938. 21 грудня.

ний процес. І велику роль в цьому зіграли галицькі емігранти, вигнані з свого краю поляками на початку 20-х років. Вони діяли спільно з українськими емігрантами з Наддніпрянської України і створювали спільно українофільську течію в Закарпатті. Літературний процес в Закарпатті наприкінці 30-х років розвивався під впливом української літератури. Популярністю користувалася, особливо в центрах зосередження російської еміграції, також і російська класика.

Серед письменників Закарпаття кінця 30-х років особливе місце займає уродженець Волового (Міжгір'я), селянин за походженням Василь Ґренджа-Донський[47], якого справедливо вважають основоположником новітньої української літератури. В 1938 р. він вже був автором багатьох збірок поезій, історичних повістей і п'єс. Наприкінці 30-х років вийшла його чергова збірка поезій «Тобі, рідний краю». В однойменному вірші цієї збірки поет пише, що вірить, що настане час, коли «сонце свободи» буде світити з небес «на наші зелені Карпати»[48]. В. Ґренджа-Донський з великим захопленням зустрів звістку про проголошення незалежності краю і в 1939 р. написав нову редакцію (перша – 1928 р.) вірша «Марш молоді Карпатської України». Куплет, яким завершується цей твір, ніби підсумовує багаторічну боротьбу закарпатців за свою свободу:

«Повстав наш край із крови, із руїн,
Хай пропадуть роздори, ряд незгод,
Нехай живе Карпатська Україна,
Нехай живе свободно наш народ!»

Протягом 1938-1939 рр. В. Ґренджа-Донський опублікував поезії «Цей день для нас гіркий, нещасний...», «Мені в наруччі умирав», «В світ за очі», «Вістка з тюрми», «Думки за гратами», «Моїй донечці», «Юнацькі могили», «Ой, похмуро небо», «Ходить стара ненька», «Ще б'ються хлопці...», «І доки ще?..», «Криваві квіти», «Смерти не боюся!», «Лиш смерть вирве з рук мій олівець», «Велика п'ятниця в тюрмі», «Христос воскрес...», «Остання куля», «Рідний вітре», «У прокурора» та ін. У них поет яскравими фарбами змалював героїчний опір захисників Карпатської України, її трагічний кінець в березні 1939 р.[49]

Протягом 1928-1939 рр. уроженець с. Великі Ком'яти на Виноградівщині, вихованець Мукачівської учительської семінарії Ю. Боршош-Кум'ятський пройшов еволюцію від русофільського до українського поета. Ще перед наданням краю автономних прав, у 1938 р., Боршош-Кум'ятський пророкував:

«Ми діждемо днів великих,
Привітаєм слави час;
Ми з вогнистого насіння
І суворе серце в нас»[50].

---

47 Бібліографію літературної спадщини письменника див.: Хланта І. Літературне Закарпаття у XX столітті. Біобібліографічний покажчик. Ужгород: «Закарпаття», 1995. С. 178-189.

48 Гренджа-Донський В. Твори. Т. 1. Шляхом терновим. Поезії / Друге видання. Вашінгтон: Видання Карпатського Союзу, 1990. С. 281.

49 Гренджа-Донський В. Твори. Ужгород: Ордена Дружби Народів видавництво «Карпати», 1991. С. 153-183.

50 Боршош-Кум'ятський Ю. З наказу роду. Твори. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2005. С. 122.

Важливу роль в літературному житті Карпатської України займав уродженець Пряшева Степан Сабол (Зореслав)[51], який виховувався в духовних навчальних закладах, у тому числі і в Григоріанському Католицькому університеті в Римі. Поет належав до українофільської течії. Через його твори проходить ідея єдності Підкарпаття з Україною. Він бачив «пророка» й «месію» на Сході, де Київ блукав співом осанни. Поет кликав «величну, святу авреолю Україну» повстати. В. Бірчак відзначав, що світогляд Зореслава «динамічний, західноєвропейський. Він був духовною особою, але закликав до боротьби, вірив у її успіх. Він будить приспані сили, підносить людям голови». Прикладом патріотичної лірики Зореслава є збірка поезій «Зі серцем у руках».

Відомими прозаїками краю наприкінці 30-х років були О. Маркуш, Л. Дем'ян. В 1938–1939 рр. Ф. Потушняк видав поетичні збірки «Таємничі вечори» і «Можливості»[52]. Однак, необхідно погодитися з дослідником творчості Ф. Потушняка В. Микитасем, що «заслужене визнання авторові принесли не поетичні, а прозові твори». Це, перш за все, оповідання «Смерть баби», «Своя хата», «Ворог», «Скарб», «Страх», «Міх», «Погарчик», які були видані в 1938 р. В оповіданні «Земля» письменник малює образ бідняка Юри, який все своє життя, аж до якогось отупіння, копається на своєму клаптику поля. Страшна злість охоплює старого Юру, коли він дізнається, що корчмар Гершко привласнює його землю. Злоба і гнів заставляють його підняти руки на корчмаря і убити його, а совість чесної людини не витримує вбивства – Юра божеволіє, а потім трагічно вмирає». Наприкінці 30-х років Ф. Потушняк опублікував більше десяти статей з фольклорної тематики («Пісні про душогубцю», «Пісня про переміну людини в дерево», «Пісня про дітовбивцю»), які свідчать про етнографічні інтереси автора[53].

Наприкінці 30-х років появилися твори Марка Бараболі, Ф. Могіша (Боєвіра), М. Рішка, М. Підгірянки, М. Тисянської, М. Божук, Ф. Маковчанина (Лазорика), П. Міговка, А. Ворона, К. Феделеша, Ю. Станинця, Д. Поповича, О. Сливки. Російськомовна література була представлена іменами Д. Вакарова, А. Карабелеша, А. Патруса-Карпатського, М. Поповича та ін.[54] А. Патрус-Карпатський – один з небагатьох русофільських письменників, який почав писати в 30-х роках російською мовою, а згодом під впливом дальших подій перейшов на українську. Автор «Весняних квітів», «З мого руського краю» (1929), збірки «Плетью по совести», в 1938 р., коли політичні сили краю вибороли автономні права, писав:

«Ми всі одні, одні, одні,
в Карпатській Україні,
В Києві, в Буковині,

---

51 «Минулося та незабулось…». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. С. 145-153.

52 Потушняк Ф. Мій сад. Поезії та драми / Упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Д. М. Федаки. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. 576 с.

53 Дет. див.: Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / Друге видання. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2010. 284 с.; Тиводар М. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2011. 416 с.

54 Вегеш М. М. Розвій української літератури в Карпатській Україні (1938–1939). Актуальні та малодосліджені проблеми історії України / Ужгород. держ. ун-т., Кафедра політології. Ужгород, 1998. С.32–35.

В Пряшеві, Галичині,
Ніхто не зможе нас
Розбити в грізний час»[55].

1938-1939 рр. – яскрава сторінка в історії краю, яка привернула увагу як закарпатських, так і відомих українських письменників. Автор збірки «Голос Срібної землі» (1938) поет Іван Ірлявський, після надання краю автономних прав, стає одним з його будівничих і захисників[56]. У вищеназваній збірці був опублікований його вірш «На роздоріжжі», в якому автор поетично висловив свої сподівання на долю краю. У цьому ж збірнику були вміщені поезії І. Ірлявського «Спомин» та «Великий чин». І. Ірлявський познайомився у Карпатській Україні з відомим українським вченим, поетом і громадським діячем О. Ольжичем, який виконував обов'язки культурного референта ОУН при уряді Карпатської України.

Бурхливі події в Карпатській Україні привернули увагу відомого українського поета О. Олеся (Кандибу). У 20-30-х роках він друкувався у закарпатських періодичних виданнях «Пчілка», «Наш рідний край», народних календарях. В журналі «Дозвілля» він опублікував драматичну поему «Ніч на полонині», наскрізь просякнуту гуцульськими мотивами. З січня 1939 р. О. Олесь приїхав в Хуст. «Від імені українського громадянства, – писав В. Ґренджа-Донський, – привітав О. Олеся і я... В моїй промові я його вітав у нашій новій скромній столиці, від імені літераторів, акторів та від самого громадянства»[57]. На честь приїзду О. Олеся хустський театр «Нова сцена» вирішив поставити його драматичну поему «Над Дніпром». Перебуваючи у цьому старовинному місті, О. Олесь написав невеличку збірку поезій «Цвіте трояндами»[58], присвячену Закарпаттю, а також вірш «Хуст»:

Так – Хуст… О Хуст, чудесне, місто,
Як нам ти сяєш променисто!
Парижі, Лондони, Брукселі
Хай відміняють пустомелі,
А з українських щирих уст
Звучить єдине місто: Хуст.

Відвідав Карпатську Україну відомий український письменник С. Черкасенко, уродженець Черкащини, У. Самчук, Ю. Горліс-Горський, Є. Маланюк, М. Аркас, М. Михалевич та ін. «Нова свобода» повідомляла, що на зустріч з У. Самчуком прийшло «багато українських селян з довколишніх сіл»[59].

У Карпатській Україні склалися сприятливі умови для утворення різноманітних культурних товариств і організацій. 15 грудня 1938 р. В. Горбачевський, М. Різдорфер, А. Бора, В. Сухомлинов-Золотницький, О. Приходько, О. Полянський, М. Литвицький запропонували створити організацію інтелектуалів-українців. Товариство, за задумом його засновників, мало «зосередити, скоординувати та раціонально використати свої сили для всестороннього розроблення проблем, що

---

55 Дет. див.: Вегеш М. М., Кляп М. І. Література Закарпаття в 20-30 роках. Нариси історії Закарпаття (1918–1945) / Ужгород. держ. ун-т., Інститут Карпатознавства, Закарп. обл. організ. т-ва охорони пам'яток історії та культури; [Відп. ред. і керівн. автор. колект.: І.М.Гранчак]. Ужгород: Вид-во «Закарпаття, 1995. С.373–284.

56 Ірлявський І. Брості. Твори / Редактор Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. 268 с.

57 Гренджа-Донський В. Спогади. Листи . Твори. Т.Х. Вашингтон, 1988. С. 8.

58 Олесь О. Цвіте трояндами. Прага: Видавництво «Задруга», 1939. 14 с.

59 Нова свобода. 1938. 8 грудня.

стоять на порядку денному українського державницького будівництва»[60]. 18 грудня 1938 р. відбулися установчі збори Першого українського музичного товариства «Кобза». Його очолив Ю. Гутник, секретарем обрали З. Кульчицького, адміністратором став В. Яким. «Закликаємо громадянство, – говорилося в зверненні до народу, – щоб вступало та підтримувало новозложене товариство, котре має за ціль поширювати українську музику»[61]. В грудні 1938 р. американські кінематографісти вирішили створити документальний фільм з історії визвольних змагань українського народу, в якому значне місце також відводилось Карпатській Україні. Тексти до нього мав підготувати У. Самчук. 14 грудня 1938 р. відбулися збори товариства «Українське фільмове мистецтво» під головуванням С. Росохи. На зборах вибрано провід, до якого ввійшли Ф. Агій, І. Іванецький, Н. Балицька, М. Никоряк, А. Мальницький, С. Росоха, І. Роман, М. Чирський, М. Михалевич, Д. Левицький[62]. В 1939 р. Карпатську Україну відвідав Каленик Лисюк з США. Він мав намір створити документальний фільм про Карпатську Україну. Цей фільм під назвою «Трагедія Карпатської України» побачив світ вже після окупації краю військами гортистської Угорщини.

Наприкінці 30-х років в Карпатській Україні продовжувало розвиватись театральне мистецтво[63]. Провідними театрами в краї були Земський Підкарпатський Народний Театр (виник у 1936 р.) і театр «Нова сцена». Наприкінці серпня 1938 р. розпочалися переговори представників ЗПНТ та «Нової сцени» про об'єднання в єдиний театральний колектив. На пропозицію керівництва ЗПНТ приєднатися акторам «Нової сцени» до нього, останні відповіли категоричною відмовою. Велика частина акторів з ЗПНТ перейшла до «Нової сцени», а ті, що залишилися, після проведення трьох останніх вистав, припинили своє існування, ЗПНТ саморозпустився. Незважаючи на яскраво виражений русофільський характер ЗПНТ, він, все-таки, зіграв певну роль у розвитку театрального мистецтва в Закарпатті. Не випадково, що його появу підтримали окремі відомі діячі краю українофільського напряму, зокрема А. Волошин.

В результаті Віденського арбітражу Ужгород опинився в руках угорців. Місто покидали різні установи і організації. Така доля спіткала і колектив «Нової сцени». Відомий закарпатський театр переїхав до Хуста. Останній склад «Нової сцени» був такий: директор, драматург і режисер – А. Шерегій, шеф-режисер М. Аркас, хореограф і балетмейстер В. Лібовицький, диригент Є. Шерегій, адміністратор М. Баланчук. Відкриття театру «Нова сцена» в Хусті відбулося 26 листопада 1938 р. На виставі «Запорожець за Дунаєм» були присутні А. Волошин та представники його уряду. 27 листопада театр поставив п'єсу «Запорозький скарб». У грудні 1938 р. актори знову поставили «Запорожець за Дунаєм», а також нову прем'єру – виставу Ю. Грома «Часи минають». 3 січня 1939 р. на честь О. Олеся була поставлена драма «Над Дніпром». 8 березня 1939 р. в Хусті театр поставив виставу «Сорочинський ярмарок», а 11–12 березня в Королеві – «Над Дніпром» і «Місяць і зорі». На 14 березня було вирішено поставити виставу «Гайдамаки», але «завтра вже текла кров у Хусті... Остання генеральна репетиція через стрілянину вже

---

60 Нова свобода. 1938. 15 грудня.

61 Нова свобода. 1938. 18 грудня.

62 Нова свобода. 1938. 19 грудня.

63 Вегеш М. М. Театри Закарпаття 20–30-х років. Нариси історії Закарпаття (1918–1945) / Ужгород. держ. ун-т., Інститут Карпатознавства, Закарп. обл. організ. т-ва охорони пам'яток історії та культури; [Відп. ред і керівн. автор. колект. І.М.Гранчак]. Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. С.386–394.

не відбулася... Не можна писати спокійно про цей день... Можна б «театральним терміном» назвати його «генералкою трагедії»... актори театру в залі проб голосно плакали...»[64]. 15 березня 1939 р. театр «Нова сцена» припинив своє існування.

«Театр на Закарпатті, як і взагалі в українському народі, – писав сучасний зарубіжний дослідник В. Маркусь, – відограв вийняткову роль національного каталізатору, а навіть пробудника... театр став школою народного самоусвідомлення, засобом пізнання свого минулого, зрозуміння своєї вчорашньої і нинішньої долі, генеральдом, що закликав народ творити своє краще завтра. Це у вищій мірі стосується українського Закарпаття»[65].

Після захоплення Карпатської України військами гортистської Угорщини, культурне життя, фактично, було паралізоване. Переслідували не тільки січовиків, які чинили опір агресору. Їхню долю розділили також просвітяни та відомі культурно-громадські діячі краю. Просвітителя Василя Гримута задротували в угорський концтабір, а Гната Савку з Негрівця побили тільки за те, що знайшли в нього печатку читальні товариства «Просвіта». Гортисти розстріляли хустського просвітянина Ілька Ващишина тільки за те, що був членом «Просвіти». Така ж доля судилася послові Сойму Карпатської України, голові «Просвіти» у Вишніх Верецьких І. Гризі. Дравецького секретаря читальні «Просвіти» Івана Мигалину побито до смерті. З приходом угорських військ в с. Ізки, почалися масові репресії проти його жителів, які в повному складі входили до «Просвіти». Аналогічне творилося і в інших селах Карпатської України. Отже, гортисти добре усвідомлювали всю небезпеку з боку «Просвіти», яка за двадцять років діяльності високо підняла рівень національної свідомості краян.

Протягом 1939-1941 рр. угорці закрили сотні українських шкіл. «Цілий ряд горожанських шкіл закрито, – повідомляла тогочасна преса, – наприклад, у Рахові, Нересниці, Тересві, Білках, Іршаві, – а в школах, що ще залишилися, заведені високі оплати, наслідком чого наша селянська бідна дітвора змушена покидати школи... Більше чим 60% предметів учать учителі виключно по мадярськи (історія, географія, фізика, природа, числення), а решту предметів неможливим мадярсько-русским язичієм. Ніяких книг в горожанських школах немає...»[66]. Були закриті переважна більшість українських шкіл у Пряшеві[67].

З шкільних бібліотек вилучалися українські книги. За розпорядженням угорського міністра культури й шкіл «з наших шкільних і учительських бібліотек були повикидувані всі книги українські й домашнього походження, що їх не видало общество Духновича, в тім числі і книги наукові й белетристику, навіть діточі казки й описи подорожні. В бібліотеках не зісталося буквально нічого»[68]. Згідно з розпорядженням угорської влади «урядовою мовою є мова мадярсько-русска». «Шкільний референт, – повідомляла газета «Поступ» 9 листопада 1940 р., – на початку року подав пропозицію, щоб перенести до Мадярщини понад п'ятдесят учителів та професорів українців. В краю переміщено понад 800 учителів»[69].

Отже, незважаючи на те, що культурне життя Карпатської України продовжувалось, відчувався значний спад порівняно з міжвоєнними роками. Вважаємо,

---

64 Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Пряшів – Львів, 1993. С. 322.

65 Там само. С. 8.

66 Культурне життя в Україні. Західні Землі: Документи і матеріали. Т.І. 1939-1953. К.: Наукова думка, 1995. С. 91.

67 Там само. С. 100.

68 Там само.

69 Там само. С. 104.

що причиною цього була активна політична діяльність уряду Карпатської України, про яку мова йтиме нижче. Складна міжнародна обстановка, скрутне економічне становище та деякі інші вагомі чинники відсували на задній план політику уряду Карпатської України по відношенню до культури. Проте, незважаючи на труднощі, культура розвивалася. Її поступ був припинений тільки агресією гортистської Угорщини в березні 1939 р.

Наприкінці 30-х років греко-католицька церква на території нерадянської України нараховувала 4.370.000 вірників, 3.040 парохій з 4.440 церквами. В п'ятьох єпархіях з двома Апостольськими адміністраторами діяли два єпископи та один митрополит. За підрахунками І. Ортинського, на західноукраїнських землях нараховувалося 2.950 священників, 520 ієромонахів (священників-ченців), 1.100 монахинь, 540 студентів богослов'я, 4 малі семінарії, 41 католицька організація та 38 часописів, журналів і видавництв[70]. На території Закарпаття нараховувалось 410.000 греко-католиків[71]. В 1936 р. в краї було зареєстровано 140.000 чоловік православного віросповідання, їх обслуговувало 67 служителів культу (15 монахинь та 52 священники). На думку В. Маркуся, «на території Чехо-Словаччини в 20–30-х роках розгорнувся рух православ'я, так що скоро Греко-католицька Церква втратила монопольне становище серед українців. Православіє ширилося з ініціативи головно російських, як і буковинських та галицьких русофільських, емігрантів та завдяки підтримці празького уряду, який бачив в новому релігійному русі реакцію на політичний курс великої частини змадяризованого греко-католицького духовенства»[72]. Першим сербським єпископом на Закарпатті був Досифей, пізніше Владимир, якого угорці після окупації усунули.

2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж, в результаті якого під Угорщиною залишилось 35 греко-католицьких парафій на чолі з єпископом О. Стойкою, який залишився в Ужгороді. Отже, у Карпатській Україні залишилось 280 парафій, які не мали єпископа. Ватикан прийняв рішення призначити Апостольським адміністратором Карпатської України Д. Няраді, про що йшлося раніше. В Карпатській Україні існувало 140 православних парафій з 5 монастирями, з чого два були жіночі, а один на Пряшівщині. Всього в краї нараховувалось 155.000 православних. На думку П. Р. Магочія, «православний єпископ... не підтримав уряд Волошина. Православне населення, якому була прищеплена любов до всякого російського, не могло перейняти українську ідеологію хустського уряду»[73]. Вважаємо, що більш має рацію В. Шандор, який твердить, що «боротьба розпочалась заслугою єпископа Саватія в православній церкві. Саватій з'явився на Карпатській Україні і відправляв Богослужіння. Православна церква на Карпатській Україні належала до юрисдикції Сербської православної церкви, а Саватій належав до московської, в Чехо-Словакії не визнаваної. Є очевидно, що метою Саватія було зробити заколот»[74].

---

70 Ортинський І. Хрищення, хрест та харизма України. Дрогобич, 1993. С. 118.

71 Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто, 1965. С. 85.

72 Маркусь В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945-1950 рр. Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З.Кузелі. Записки НТШ. Т. С XIX. Париж, 1982. С. 5.

73 Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994. С. 115.

74 Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. С. 257.

Міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай під час свого перебування в Празі 4 грудня 1938 р. прийняв представника «Німецького Інформаційного Бюро», якому заявив: «Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення. Ці чутки – видумані. В Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Всі громадяни, без різниці політичних переконань чи релігійної приналежності – є рівні перед законом»[75]. А. Волошин 23 листопада 1938 р. прийняв архієпископа Саватія, «розмова з яким тривала 40 хвилин і торкалися справ православної церкви на Карпатській Україні. Архієпископ Саватій після розмови з прем'єром прийняв редактора «Нової свободи», і висловив велике задоволення, що прем'єр з повним зрозумінням і прихильністю ставиться до потреб православної церкви на Карпатській Україні»[76]. 28 листопада 1938 р. А. Волошин прийняв нового єпископа православної церкви В. Раїча з Мукачева, який «зложив прем'єрові заяву лояльності до Карпатоукраїнської держави та її влади»[77]. 21 грудня А. Волошина відвідав сербський православний митрополит Йосиф у супроводі єпископа В. Раїча й архімандрита О. Кабалюка. Делегація передала привітання від патріарха православної церкви Гаврила. Митрополит Йосиф запевнив А. Волошина, що православна церква буде лояльна до влади Карпатської України та не буде втручатися до національних справ.

Таким чином, уряд А. Волошина пішов на зближення з керівництвом православної церкви, яке почало приносити перші позитивні наслідки. В с. Копашньові під час святкування храму церкви святого Михайла православний архієпископ закликав молитися за «Богохраниму Карпатську Україну та її правительство»[78]. Представник православної митрополії, поруч з греко-католицьким єпископом Д. Няраді, брали участь у Другому з'їзді Карпатської Січі в Хусті 19 лютого 1939 р. як почесні гості. Серед питань, які обговорювалися 29 грудня 1938 р. на засіданні Синодального Комітету Української Православної Митрополії Карпатської України, були: «Українська православна церква на службі відродження Карпатської України та розбудова церковної організації і наше відношення до інших церков»[79]. Ці факти є доказом того, що керівництво православної церкви у Карпатській Україні, принаймні лояльно відносилося до уряду А. Волошина.

На закарпатській території, яку окупувала Угорщина, греко-католицьким єпископом Мукачівської єпархії був Олександр Стойка. Високоосвічена і з багатим досвідом людина, він проводив нечітку та непослідовну політику, нерідко міняючи свої погляди. 26 жовтня 1938 р., коли А. Волошин став прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, під час благодарственного молебня єпископ О. Стойка назвав його «батьком народу»[80]. В першій половині березня 1939 р. єпископ у виступі по радіо заявив: «...Місце русинського народу може бути тільки в тій Угорщині, де він протягом тисячі літ ділив добро і лихо з братським угорським народом... І тепер, в ці години, коли героїчна армія Угорщини святого Стефана наближається

---

75 Нова свобода. 1938. 4 грудня.

76 Нова свобода. 1938. 27 листопада.

77 Нова свобода. 1938. 30 листопада.

78 Палінчак М.М., Болдижар М.М. Релігія і церква на Закарпатті в 20–30-х рр. Нариси історії Закарпаття. Т.2. Ужгород, 1995. С. 447.

79 Нова свобода. 1938. 19 грудня.

80 Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Випуск ІІ. Ужгород, 1996. С.104.

до Карпатських гір, щоб визволити нас, русинів, від відчайдушного пекла, ми бачимо в цьому святу волю доброго Бога, який турбується за долю народів і націй. Ці герої-гонведи... з братньою любов'ю об'єднаються з нашими русинськими солдатами, щоб пліч-о-пліч навіки забезпечити повагу до віри і церкви русинського народу, забезпечити захист наших святих традицій і можливість матеріального життя, гідного людини. Приймайте з довір'ям і любов'ю гонведів»[81]. О. Стойка завершив свій виступ словами: «Хай живе наша тисячолітня батьківщина – Угорщина, хай живе наш улюблений пан регент і хай живе наш дорогий русинський народ»[82]. У пасхальному посланні від 2 квітня 1939 р. О. Стойка закликав славити угорських загарбників і з радістю віддати їм багатства краю[83].

13 червня 1939 р. О. Стойка склав присягу на вірність Угорщині: «Я, д-р. Стойка Олександр, як це личить єпископові, присягаю святим Євангелієм, що буду вірним прихильником регента Угорщини, і обіцяю, що ні посередньо, ні безпосередньо не братиму участь в справах, які суперечать інтересам Угорщини. Боже, мені допоможи!»[84]. Однак, незабаром, О. Стойка переконався, що угорські власті ведуть подвійну гру. Цим самим вони дискредитували себе в очах єпископа. Як вважають сучасні дослідники, О. Стойка спрямував всі зусилля на захист свого народу. Своїм відважним виступом не дозволив деградувати прелата ректора Олександра Хіру, якого нова угорська влада довгий час ігнорувала в семінарії. Він постарався також, щоб керівництво семінарії залишилося в руках священників-народовців. Студійні місця в семінарії він заповняв селянськими хлопцями і піклувався про піднесення релігійно-культурного життя народу. Під його керівництвом видавалися офіційний орган Мукачівсько-Пряшівської єпархії «Душпастир», часописи «Благовісник» і «Місійний вісник». Однак, незважаючи на це, єпископ О. Стойка, безперечно, все зробив для того, щоб прискорити окупацію Карпатської України Угорщиною.

Адміністратором православних приходів на окупованій угорськими військами західній частині Закарпаття Владимир Раїч призначив ігумена Аврікія. Єпископу В. Раїчу було запропоновано прийняти угорське громадянство, але він відмовився. У зв'язку з цим Міністерство культів Угорщини заявило, що В. Раїч підданий іншої країни і тому він не може бути визнаний урядом як уповноважений по виконанню функцій єпископа у їх державі. Він був інтернований як особа неблагонадійна для угорських властей. На його місце було призначено ігумена Феофана Сабова, але і його незабаром усунуто[85]. «Загальне враження населення Закарпаття про ставлення мадярської влади до закарпатських церков, – писав відомий дослідник історії церкви О. Данко, – можна у спрощеній формі окреслити так: мадярська влада фаворизувала греко-католицьку церкву, а до православної ставилася вороже чи, щонайменше, по-мачушиному... Православна церква Закарпаття... пройшла шлях від стану церкви переслідуваної на самому початку до стану

---

81 Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985. С. 122.

82 Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985. С. 122.

83 Там само. С. 123-124.

84 Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985. С. 125.

85 Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939–1944 рр. Науковий збірник Краєзнавчого музею. Випуск 2. С.103–119. Дет. див.: Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті у першій половині XX ст. Ужгород: Карпати, 2009. 376 с.; Сповідники та подвижники Православної Церкви на Закарпатті в XX ст. / Ю. Данилець – голова авторського колективу. Мукачево, 2011. 585 с.

церкви підтримуваної тією ж мадярською владою»[86]. Згідно угорської статистики, в 1940 р. у Закарпатті нараховувалось 110 тис. православних[87].

15 березня 1939 р. угорські війська розпочали окупацію Карпатської України. Через деякий час почалися масові репресії, які не обминули і представників церкви, причому, не мало суттєвого значення до якої конфесії належав той чи інший священник. «Архівні матеріали свідчать, – довели П. Чучка і Е. Швед, – що наступ угорських властей на українську ідею на Закарпатті в міжвоєнні роки не припинявся. Деякі з них наочно показують динаміку і технологію цього наступу, розкривають спеціальність служб киймел-гарітов, називаючи конкретних осіб, яких брали на мушку з метою фізичної розправи угорські репресивні органи напередодні другої світової війни, зокрема з осені 1938 по весну 1939 року»[88]. Даними вченими віднайдено два списки під назвами «Спис цих українців, які з метою сильно шкодили так мадярському, як руському народу» і «Спис цих українців, які намагалися шкодити мадярському і мадяро-руському народу», до яких занесені прізвища 140 осіб. Всі вони вважались запеклими ворогами Угорщини і підлягали знищенню. Дослідниками встановлено, що списки були складені 10 листопада 1938 р., тобто відразу після Віденського арбітражу і задовго до вторгнення угорських військ на територію Карпатської України.

У списках значилися прізвища п'ятьох духовних осіб – Булика, В. Лара, О. Хіри, С. Папа і Ю. Станинця. Необхідно додати, що в списках названі тільки добре відомі в широких колах населення люди. Час показав, що протягом 1939-1942 рр. всі вони пройшли крізь угорські тюрми і табори. У списках відсутнє прізвище Д. Няраді, який був відомий далеко за межами Закарпаття. Однак, незважаючи на велику популярність єпископа, «два дні після окупації Карпатської України уряд Мадярщини поставив єпископа Няраді у його власній квартирі в Хусті під строгий жандармський догляд із забороною виходити з будинку та зустрічатися з людьми. Брутальною поведінкою жандармерії та інших мадярських урядових властей єпископ Няраді зазнав всяких принижень. Тільки пізніше Апостольський нунцій в Будапешті Ангело Ротта поміг єпископові та його секретареві о. Решетилові виїхати до Риму»[89].

Брак архівних джерел стосовно гортистських репресій проти священників, замінюють спогади очевидців. Вони свідчать про жахливий терор, учинений угорцями: «Середина літургії. Не давши дослужити Службу Божу, о. Купара схопили, здерли ризи і, як злочинця, вивели з церкви... Заарештованих погнали в ліс. Зупинилися на поляні. Один зробив спробу втекти – то був Федір Рознійчук, – але його пристрелили на місці. Іншим пройшлися кулями по ногах, і всі ранені попадали на землю. Озвірілі садисти в дикій люті живим людям виколювали очі, відрізали губи, язики, розпорювали животи. Нелюдські крики, стогін, зойки поносилися над лісом. Ці люди помирали великомученицькою смертю. На Гуцульщині їх назива-

---

86 Данко О. Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939–1944 рр. Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1994. С.362.

87 Маркусь В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945–1950 рр. Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З.Кузелі. Записки НТШ. Т. С XIX. Париж, 1982. С.5.

88 Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковнера – 42. За Українське Закарпаття: Дослідження, статті, спогади /Упор. В.Маркусь, В.Худанич. Ужгород: «Гражда», 1994. С.38.

89 Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. С. 257.

ють «квасівськими мучениками»[90]. «Мене катували і судили за те, – пригадував священник Ю. Станинець, – що «брав участь у підпільній організації, яка ставила собі за мету прогнати угорських окупантів із Закарпаття». Так твердили судді і слідчі моєї «справи»... Побоями, знущанням намагалися «вибити» свідчення. Наші судді не вникали в справи»[91]. Греко-католицького священника із с. Терново на Тячівщині Погоріляка засудили на п'ять років ув'язнення. Активний учасник подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні священник С. Пап пройшов через тортури у хустській тюрмі і концтаборі в Кривій. В 1942 р. його засудили вдруге. У вироку говорилося, що «підсудні проголошували, що Закарпаття завжди було українською територією, такою і залишиться, у зв'язку з чим Закарпаття, якщо треба, то збройним повстанням і революційним шляхом необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України»[92].

Проводити репресії гортистам допомагали проугорськи настроєні священники. Таким, зокрема, був Ю. Марина. «Він греко-католицький священник, професор і віце-ректор Богословської Семінарії в Ужгороді, – пригадував С. Пап, – своїм поводженням був занадто грубим і зарозумілим. Ніхто з питомців його не любив. Для них він не був прикладом доброго священника. У священничій рясі був мадярським шпіоном... А тепер він тут, щоб подивитись ще на конання останніх жертв мадярського насилля»[93]. Багатьом допоміг уникнути ув'язнення і зберіг життя єпископ О. Стойка.

Отже, автономні уряди Карпатської України приділяли значну увагу розвитку освіти і культури в краї. Відновлювалися старі і відкривалися нові школи, гімназії, вчительські семінарії. Велику просвітницьку роботу серед населення проводило товариство «Просвіта». Поряд з ним виникали інші організації культурницького типу. Розвивалися наука, література, мистецтво, стабілізувалася видавнича справа. Однак, у порівнянні з попередніми двадцятьма роками, культурний розвиток пішов на спад. Причина полягала в тому, що уряд Карпатської України постійно опинявся перед економічними, міжнародними проблемами, які вимагали негайного вирішення. Саме тому політика в галузі культури відсувалася на задній план. З окупацією краю військами Угорщини, розвиток освіти і культури був паралізований. В результаті Віденського арбітражу церква виявилася поділеною між Угорщиною і Чехословаччиною. Переважна більшість населення Карпатської України була греко-католицького віросповідання. Із середини листопада 1938 р. до середини березня 1939 р. обов'язки апостольського адміністратора в краї виконував крижевацький єпископ Д. Няраді, який відзначався своєю чіткою українською орієнтацією. Уряд Карпатської України все робив для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесій. Православна церква, що відносилася до Сербської православної митрополії, лояльно відносилася до уряду А. Волошина. Мукачівський єпископ О. Стойка, який залишився на окупованій Угорщиною території, вірно служив окупантам, заохочуючи їх до повного захоплення Закарпаття. Однак, в роки окупації він діяв менш активно, розчарувавшись у двоякості угорської політики. З окупацією Закарпаття військами Угорщини в краї встановився жорстокий репресивний режим, від якого постраждали представники духовенства обох конфесій.

---

90 Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996. С. 257.

91 Там само. С. 74-75.

92 Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996. С. 78.

93 Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996. С. 113.

Гуманітарне обличчя нації

«Вустами гуманітаріїв
говорить культура.
Саме вони є обличчям нації»

Ліна Костенко

Пригадую, у листопаді 2006 року на круглому столі, присвяченому 75-літтю Івана Дзюби, Ліна Костенко висловила впевненість у тому, що Україна має майбутнє: прийде нове прекрасне покоління, створить нову літературу й побажала, щоб воно мало таку постать, як Іван Дзюба. Такого ж блискучого аналітика, інтелектуала-літературознавця, суворого діагностика суспільства, непомильного камертона суспільних і духовних настроїв, морального оберега нації.

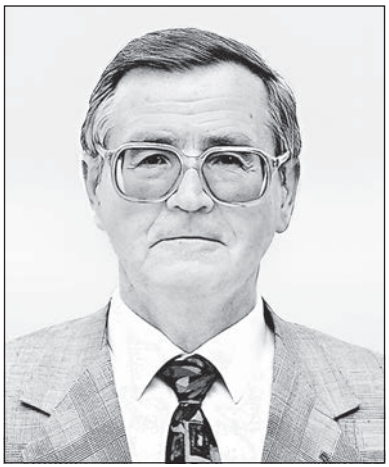

Водночас Ліна Костенко передбачливо зауважила, що академік НАН України Іван Дзюба, який засвідчує нову динаміку мислення, оперативно реагуючи на розлогий спектр актуальних суспільно-політичних і духовних проблем, виходить на фінішну пряму: «він знову бере старт на велику дистанцію».

Із того часу, коли на цьому круглому столі осмислювалася природа «феномена Івана Дзюби», минає п'ятнадцять років і що ми бачимо? На ним же заявленій у документальній повісті «Не окремо взяте життя» «фінішній прямій» у нашого невтомного марафонця Івана Дзюби з'явилося нове творче дихання, нове оперативне реагування на наростаючі симптоми духовного знесилення нації, бачення нових духовних спустошень, яких зазнає нині українське суспільство. На прикре здивування Івана Михайловича, від тих пір, коли газети «День», «Дзеркало тижня», «Літературна Україна» радо приймали на свої сторінки фейлетони «несистемного журналіста, схильного до неконтрольованої самодіяльної політології» – так представляє Іван Дзюба альтер-его Хому Скептика, який ген коли, на 16-му році Незалежності, іронічно-саркастичним оком зазирав в часи майбутні України, суттєвих змін у реальному житті українців не відбулося. Тому творець «доброго приятеля на прізвище Хома Скептик» вирішує, що аналітично-прогностичні візії його друга Хоми, на жаль, актуальні й сьогодні, а його ядючо-саркастичне перо і скептичний погляд на країну «без разніци» необхідні в часи нинішні, коли не зникли тенденції до соціально-етичної деградації українського суспільства.

Здавалось би, для чого згадувати ці майже двадцятилітньої давності фейлетони Івана Дзюби, авторство яких він передав Хомі Скептику, адже нині інший виток суспільного розвитку, інший зріз проблем, інші критерії вибору й навіть інша якість електорату. І раптом творець Хоми Скептика починає

вступати в полеміку із творцем такого поняття і терміну, як (Х) ОХЛОКРАТІЯ, яким, на переконання Хоми, ми збагатили світову політичну думку і світову історію.

«Це влада хитро і корисливо байдужих – тих, що: какая разніца? Країна? Какая разніца! Історія? Какая разніца! Мова? Ка-ка-я раз-ні-ца!!!»

Хохлократія, роз'яснює Хома Скептик, об'єднує «всіх тих, хто хоче замість України мати Хохляндію, кому вона, Хохляндія, потрібна і вигідна». Але ця начебто полеміка зі своїм альтер-его насправді спрямована на підсилення читацької уваги до тих проблем, які засвідчують, що хохлократія майстерно пристосувалася до нової суспільно-політичної ситуації.

Посилав Іван Дзюба свого Хому Скептика у віртуальні мандри на тридцять-п'ятдесят років уперед і що він побачив у році 2019-му, в році 2053-му і в році 2099-му? «Ті самі олігархи. Ті самі нардепи, хоч і під іншими прізвищами». Усі ті, які хочуть, «щоб Хохляндія жила вічно». Тоді й вони будуть жити в ній вічно».

Чому Іван Дзюба вирішив повизбирувати розкидані в періодиці фейлетони в стилі чорної футурології «палкого апостола сакральної бездоказовості» Хоми Скептика й опублікувати в 2020 році окремою книжечкою під назвою «Повернення Хоми Скептика»? Та, повторюю, тому, що з того часу, як прозірливий скептик Хома почав розвінчувати «чемним хохмацтвом» «загадкову країну: країну криз, руїни і геніїв», мало що в ній змінилося завдяки «рятівникам України». Тому й запитує розчарований, скептичний Хома: «Хто врятує Україну від рятівників?».

Іван Дзюба не втішає себе тим, що до нього, до його зболеного голосу, як і до його Хоми Скептика, дослухається влада. Але він інакше не може, він повинен означити больові проблеми, проаналізувати суспільно-політичну, культурно-освітню, мовну ситуацію і запросити «власть імущих» до діалогу. Що ж, запросив у 1965 році на дискусію на свою голову. І коли? І кого? У період так званої хрущовської лібералізації написав дослідження-памфлет «Інтернаціоналізм чи русифікація?» і передав на розгляд партійно-державних можновладців. Пояснював, аргументував свою тривогу з приводу «незадовільного і ненормального становища» з українською мовою, національною культурою, з порушенням і викривленням «ленінської національної політики» в Україні посиланням на «класиків марксизму-ленінізму», на матеріали компартійних з'їздів, партійних постанов, на статистику...

Створена Центральним Комітетом КП України спеціальна комісія для ознайомлення з листом І. М. Дзюби та його працею «Інтернаціоналізм чи русифікація?» так відреагувала на його вимогу проведення дискусії з національного питання: «Цілком зрозуміло, що він та його прихильники сподіваються, що така дискусія стала б їх своєрідним судом над партією, шельмуванням її політики й ідеології в дусі войовничого антикомунізму, засобом розпалювання ворожнечі між народами, «зведенням рахунків» з російським народом».[1]

Замість дискусії, а вона неминуче призвела б, зважаючи на велику доказову базу й аргументовані висновки автора праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?», до вимушеного визнання з боку компартії серйозних помилок у проведенні «ленінської національної політики», виключення зі Спілки письменників України, арешт 18 квітня 1972 року, ув'язнення у внутрішній в'язниці

[1] Там же. – С. 293.

КДБ, тривале слідство й нарешті 12-16 березня 1973 року суд. Івана Дзюбу засуджують до 5 років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії.

Хворого, виснаженого допитами й вимогами визнати публічно свої помилки Івана Дзюбу, який важко переживав тривалу і повну ізоляцію у внутрішній в'язниці КДБ, таки змусили вдатися до «каяття», до «самокритики», визнати свої помилки та застерегти інших від збочень під впливом «Інтернаціоналізму чи русифікації?». І тільки після півторарічного ув'язнення звільнили.

Далі – вимушене мовчання. До кінця 70-х. Дзюбу не друкують, хоча він продовжує писати, навіть друкуватися, приховуючи себе за псевдонімами.

І лише в 1978 році з'являється його книга «Грані кристалу», далі – «На пульсі доби» (1981), «Стефан Зорян в історії вірменської літератури» (1982), «Автографи відродження» (1986). «Помилуваному» Дзюбі дозволили писати про національні іншомовні літератури «братніх народів СРСР», але дослідник зумів сказати багато правди про національну долю «диких» народів, про їхню історію, культуру, мову, міфологію, народні звичаї і традиції – про все те, що самі історики й письменники таких відкинутих імперською Росією на узбіччя цивілізаційного розвитку малих народів, як нанайці, мансі, юнагури, чукчі, нівхи та ін., не могли правдиво сказати й написати.

Та від своїх громадянських позицій Іван Дзюба не відступився. Бо й тоді, коли працював над цією працею в надії переконати партійно-державних можновладців у праві українця «бути неспокійним за долю своєї національності, а раз так – ніхто в світі не в силі заборонити йому про це говорити»[2], і після вимушеного «каяття» він продовжував виступати на захист тих, кого несправедливо репресували, підписував листи протесту... Залишався на своїй принциповій ідейно-світоглядній позиції, яку він сформулював у праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

Багато хто, особливо ті, які знали Івана Дзюбу в першій половині 1960-х років за його сміливими й переконливими виступами в Бабиному Яру 29 вересня 1966 року, на загальноміських зборах інтелігенції на захист Віктора Некрасова влітку 1963 року, на вечорах пам'яті Василя Симоненка 16 січня 1965 року, Лесі Українки, Тараса Шевченка, під час прем'єри фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» у кінотеатрі «Україна», хоча із прикрістю, але з розумінням сприйняли цей компромісний крок того, кого справедливо вважали прапором «шістдесятництва». Іван Дзюба був одним із чільних, поряд із Іваном Світличним, Василем Стусом, В'ячеславом Чорноволом, Євгеном Сверстюком, Левком Лук'яненком, Ігорем Калинцем, Юрієм Бадзьом, Михайлиною Коцюбинською, будителів національної свідомості й залишався ним після вимушеної, передусім через важкий стан із здоров'ям – хворобою на туберкульоз, «здачі» в полон КДБ, в опозиції до комуністичної системи завдяки своїй праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Цей памфлет переписувався від руки, перефотографовувався, передруковувався в багатьох примірниках, передавався із рук в руки – творіння «антирадянщика» й «українського націоналіста» Івана Дзюби, який стоїть «по суті на ворожих антирадянських позиціях» і «лле воду на млин наших ворогів», уже не могла зупинити компартійна система.

---

2 Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – С.49

Ця праця, яка засвідчувала приголомшуючу українську духовну кризу XX століття, спричинену тоталітарним комуністичним режимом, пішла в «народ», розпочала оновлювати колективну пам'ять українського суспільства, формувати нову, національно свідому еліту.

Його побратим Євген Сверстюк тоді з нагоди 75-річчя Івана Дзюби сказав: «Чи не усі публікації Івана Дзюби продиктовані потребою невідкладної реакції на певні суспільні обставини, в цьому їх актуальність і живий нерв, який болітиме – сьогодні і завтра».

Саме тому Іван Дзюба й зібрав свої, друковані 1988 року в газеті «Вечірній Київ» статті на захист української мови й видрукував їх у 2012 році окремою книжечкою під назвою «Бо то не просто мова, звуки...», бо побачив, що замість реального розвитку української культури, мови, мов національних меншин маємо узаконення русифікації під виглядом турботи нібито про національні меншини.

Ученого-літературознавця, шевченкознавця тоді, в 2012 році, обурив скандальний законопроект Ківалова-Колесніченка, який по-фарисейському завуальовував ту ж русифікацію, проти якої він і виступив у 1965 році дослідженням «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

Чи не тому актуальною залишається ця його праця, бо той же Хома Скептик вимушений визнати, що не бачив ще жодного хохлократа, який поставився б до української мови «терпимо» і він, цей хохлократ-пристосуванець, «ще, як мінімум, років сто-двісті вимагатиме скасування закону про державність української мови – аж поки людство не перейде на мову кіберєрогліфів».

Іван Дзюба й далі розривається «між культурою і політикою». Таку назву має його книга вибраних праць 1998 року, до якої він подав вперше надруковану в журналі «Сучасність» (1995, №3-4) розвідку «Застукали сердешну волю...» (Шевченків «Кавказ» на тлі непроминального минулого)».

Написана Шевченком восени 1845 року поема «Кавказ», яка й донині вражає своєю політичною актуальністю, прогностичною прозірливістю та баченням характеру й діянь імперської Росії, стимулювала Івана Дзюбу до дослідження «родових» прикмет найтривалішої і найжорстокішої війни імперської Росії за оволодіння Кавказом та пізнання російської політики як «сакрального ритуалу визвольного таїнства». А цей ритуал, переконливо аргументує дослідник, передбачав звернення з доброзичливою увагою на той чи інший сусідній народ, скажімо, як «єдинокровний та єдиновірний» український народ, який страждає від зовнішніх небезпек чи внутрішньої сваволі й «з нетерпінням благає «богонатхненну» Росію прийняти його під свій протекторат. Тоді Росією визначалося, враховуючи передусім стратегічне значення для імперії території, яку займав цей народ, «запрошення» його під свою опіку – приєднання.

Як промовистий додаток до цього глибокоаналітичного дослідження пропагандистських і «визвольних» засобів і методів «мягкого присоединения народов и племён» задля «естественного расширения России», Іван Дзюба подає «замість післямови – без коментарів» свідчення очевидців, журналістів, письменників, військовиків про «умиротворення» непокірної Ічкерії, про пролиття крові в Тбілісі, Баку, в Кизлярі, в Первомайському... Мимоволі згадуються ближчі до нашого часу «визвольні походи»: захоплення путінською Росією Криму, агресія на Схід України, а ще Абхазія й Північна Осетія, Сирія...

Згадую нашу з Іваном Дзюбою і його дружиною Марією поїздку в червні 2005 року в його рідні краї – на Донеччину: в рідне село Миколаївку, до Оленівських Кар'єрів, до Докучаєвська, Волновахи... Ми стояли тоді над виробленим кар'єром, де колись брали вапняк, дивилися на малесеньку річечку Суха Волноваха, в якій в дитинстві купався Іван Михайлович, і не могли собі уявити, що через якихось дев'ять років ці місця стануть порубіжними, фронтовими, окупованими, що неподалік міста Волновахи російські й місцеві бойовики вчинять найкривавіший за кількістю жертв напад на українських військових, а 13 січня 2015 р. унаслідок обстрілу бойовиками рейсового автобуса загине 12 мирних жителів і 16 важко поранять. Чи відчував тоді Іван Дзюба ту величезну загрозу миру і спокою на його рідній донецькій землі з боку «старшого брата»? Важко сказати, можливо й ні, але якщо перечитати його книги «Спогади і роздуми на фінішній прямій», «Україна в пошуках нової ідентичності», особливо «Донецька рана України», то мимоволі зрониться думка, що передчував, але не пускав у голову таку небезпеку.

У видрукуваному наступного, після вторгнення путінської Росії в його рідну Донеччину, 2015 року есеї «Трагедія Донеччини» Іван Дзюба стверджував: трагедія Донбасу стала можливою зокрема й тому, що пострадянська влада України віддавала цей величезний регіон на відкуп криміналітету й олігархам і не спромоглася за ці 23 незалежності засвоїти уроки історії.

Тому й відгукнулася особливим болем у його серці трагедія під Іловайськом, вторгнення російських військ на Донбас. Академік НАН України, чудовий літературознавець, активний літературний критик і публіцист Іван Дзюба ніяк не міг тоді зосередитися на своїх суто професійних справах – політика буквально хапала його за горло і він шукав вихід своїм переживанням, своїм уболіванням за долю української державності. Усе, що діється на Сході України та в Україні, ніяк не вкладалося в межі раціонального осмислення і прогнозування, тому Іван Дзюба вдається до інших, уже успішно ним апробованих жанрів – памфлету, фейлетону. Книжкою статей, фейлетонів, памфлетів «Порнократія на марші» аналітик із сатирично-гротескним пером оперативно реагує на системну компрометацію національних історичних і культурних цінностей та на підтримуване правлячими олігархами відродження й насаджування ідеології російського націоналізму й неоімперіалізму.

У книзі «Нагнітання мороку. Від чорносотенців початку XX століття до українофобів початку століття XXI» він подає й свої давніші статті та виступи, в яких попереджав про загрозливе відродження російського націоналізму як у самій Росії, так і в Україні. Лише згадаю про два промовисто актуальні розділи цієї книги: «Епізоди з історії російського націоналізму» та «Русифікація вчора, сьогодні... і завтра?». Іван Дзюба переконливо доводить, що агресивно-експансіоністська політика путінського режиму є наслідком відродженого традиційного для Росії затятого монархізму, чорносотенства, денікінщини, ксенофобії, непогамованої ностальгії за імперським минулим та боротьби за створення нової Росії – «Русского национального государства». Значну увагу публіцист Дзюба звертає увагу на те, що серед ідеологів та провідників «русского мира» був і є значний відсоток «наших рідних малоросів», які з несамовитою завзятістю обстоюють позицію: Україна – «часть русского мира». На жаль, українська влада й нині вповні не усвідомлює критичного наростання загроз, особливо в сфері культури й політичної та інформаційної свободи. Ще зовсім недавно українська влада платила за прихильність кремлівських нео-

імперіалістів до неї політичною гідністю, національною ідентичністю, інформаційним простором, історією, культурою, мовою і що отримала взамін? Вторгнення і окупацію Криму, війну на Донбасі, реальну загрозу нової агресії.

Звісно, прикро, що влада, і партійно-радянська, і новоукраїнська, постнезалежна, не звертала особливої уваги на ті проблемні напруги, виклики і тривоги, які відслідковував, аналізував, прогнозував і від яких застерігав владу Іван Дзюба. Ліна Костенко точно відзначила: «І. Дзюба попереджає нові виклики і небезпеки».

Однією із таких небезпек, серйозних загроз для України є, на його переконання, виразна тенденція до соціально-етичної деградації українського суспільства. Які ж симптоми цієї деградації відзначає Іван Дзюба? Це передусім «втрата в суспільстві соціальної совісті і соціального стиду», це «занепад соціально-побутової моралі», це «глибока деукраїнізованість, знекоріненість – емоційна, культурна, світоглядна – більшої частини керівного політичного, економічного, виробничого корпусу»... Про ці та інші загрози ослаблення морально-етичного тонусу, дегуманізації та культурної деградації українського суспільства Іван Дзюба говорив на восьмому році незалежності і, на жаль, змушений говорити й сьогодні. Бо й далі академік НАН України, Герой України, вчений-літературознавець, державний діяч і політик, чільний діяч національного культурного відродження, який працює в системі соціально-етичних і культурологічних координат, був в тому – радянському – суспільстві, за визначенням Ліни Костенко, камертоном, а в сучасному суспільстві, яке, на жаль, хворе, «він перетворився на діагноста».

Автор багатьох публіцистичних і наукових праць, таких як «Спрага» (2001), «На трьох континентах» (2001), «Пастка: 30 років зі Сталіним. 50 – без Сталіна» (2003), «З криниці літ». У трьох томах (2006-2007), «Тарас Шевченко» (2005, 2008), «Літературні портрети» (2016), «У літературі й навколо» (2016), «Тарас Шевченко серед поетів світу» (2017), «Із плину літ» (2019), розгорнув широкий спектр досліджень історико-літературного, літературно-критичного і публіцистичного спрямування, захоплюючи в орбіту своїх наукових і публіцистичних інтересів найболючіші, найактуальніші проблеми літературно-мистецького, культурологічного й державотворчого процесу. Особливо чутливо й гостро зреагував своєчасно Іван Дзюба на стан і перспективи розвитку української культури, пропонуючи нові концепції її формування в умовах нової суспільно-політичної ситуації. Водночас Іван Дзюба зауважує поглиблення деструкції суспільної свідомості, зростання морально-психологічного дискомфорту народних мас, викликані втратою життєвих смислів, ослабленням відчуття національного призначення та зневірою у свою здатність будувати нову Україну. Він і нині прагне утверджувати в суспільній свідомості ті ціннісні орієнтації та пріоритети, які б стимулювали колективну волю та енергію мас до національного відродження і державного самоздійснення.

Іван Дзюба був, є і залишається моральним авторитетом нації і її духовним мобілізатором, одним із найавторитетніших діячів українського інтелектуального відродження на межі тисячоліть. Вустами академіка-гуманітарія Івана Дзюби говорить українська національна культура, тому він є гуманітарним обличчям нації.

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ, академік НАН України
(газета «День», 23 липня 2021 р.)

Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ

Творчість Івана Чендея як сюжет епістолярного роману шістдесятництва

З літературного вечора далеких шістдесятих років мені врізався у пам'ять рядок Миколи Вінграновського: «Я жду вас, товариство, як епоху». Він сприйнявся тоді як щось далеке і незбагненне, напівпатетичне і напівіронічне, напівреальне і напівфантастичне. Він постійно жив у пам'яті і постійно змінював свій status vivendi. Сьогодні все помінялося місцями: на перше місце вийшла «епоха», а «товариство» все далі опиняється за обрієм.

Якщо це образне сприйняття перевести у понятійне русло, можна сказати: епоха шістдесятництва як життєвої реальності переходить у реальність науково. Таке враження приходить, коли читаєш літературознавчі праці, насичені естетичною термінологією, логічним обґрунтуванням тверджень і заперечень. Особливо, коли сам опиняєшся на цій дорозі аналізу і синтезу, спостережень і узагальнень, літературної полеміки.

І раптом щось сколихнеться у душі. Пригадую, як у ті шістдесяті роки минулого століття, затамувавши подих, з відкритим поглядом очей молоді літератори слухали розповіді письменників, які повернулися з гулагів: Володимира Гжицького, Григорія Нудьгу, Юрія Шкрумеляка, а вже через якийсь рік чи два стали свідками судилища над Богданом Горинем, Іриною Калинець, Ігорем Калинцем, Михайлом Осадчим, які помандрували дорогою своїх попередників. А мені мимоволі згадалося, з яким пієтетом розповідав Володимир Гжицький про вечір у Тернополі, коли він слухав, як Іван Франко читав поему «Мойсей».

Стимулом для цих міркувань стала книга «Іван Чендей. Листування з київськими критиками» (Київ, 2021). Власне, перший том запланованого 10-томного видання «Листування Івана Чендея» письменника в серії «Епістолярні джерела чендеєзнавства», який містить листування письменника з київськими критиками Віктором Костюченком, Костянтином Волинським, Іваном Дзюбою та Леонідом Коваленком. Водночас листами цей том далеко не обмежується. Він доповнений телеграмами, дарчими написами на книжках, а також світлинами та докладними коментарями, здійсненими професором Сидором Кіралем, які мають самостійне наукове значення, оскільки автор розкриває у них натяки, маловідомі факти та біобібліографічні деталі. Важливим допоміжним матеріалом став також збірник спогадів, статей, есе, художніх творів «Іван Чендей у колі сучасників», друге, доповнене видання якого вийшло в Ужгороді 2020 р.

Але попри щедру атрибутивність цих видань, я сприйняв їх як своєрідний епістолярний роман з розгалуженими сюжетними лініями людських доль навколо основного «персонажа» – талановитого українського письменника Івана Чендея, драматизму його творчої долі. У збірниках крізь призму листів постає широка панорама українського літературного життя другої половини XX століття в його багатогранності на тлі складних суспільних процесів за часів комуністичного режиму. Листи Івана Чендея засвідчують його непере-

січний художній талант, а також почуття високої моральної відповідальності за слово. З іншого боку, листи до письменника демонструють його моральну підтримку з боку чесних і принципових представників критичного слова, прагнення захистити письменника від цькування, наражаючись навіть на власну небезпеку.

Такий підхід значною мірою можна пояснити тим, що з багатьма авторами колективного наративу автор цих роздумів був знайомий особисто, в тому числі з Іваном Михайловичем Чендеєм і навіть у вересні 1968 року побував у його гостинній оселі, коли нас, працівників журналу «Жовтень», у якому я тоді завідував відділом критики, посилали агітувати за передплату часопису. Мене вразило, як І. Чендей знає і тонко сприймає природу, народне мистецтво, архітектуру, що, зрештою, вже тоді було продемонстровано в романі «Птахи полишають гнізда», який невдовзі вписався у драматичну канву епістолярного роману його життєвої і творчої долі.

Цей епістолярний роман має свій розгорнутий сюжет, портретні характеристики персонажів, розвиток дії з прискоренням і уповільненням, свої фігури умовчання, вставні епізоди, кульмінацію і, нарешті, розв'язку з перемогою добра над злом. Щоб пройтися цими вузлами, потрібна не так майстерність аналітика, як проводиря по колах Дантового пекла, який реконструюють листи та коментарі.

Книга «Іван Чендей. Листування з київськими критиками» починається від листовного спілкування з редактором «Держлітвидаву» Віктором Костюченком, який готував до публікації збірку молодого, але вже відомого прозаїка із Закарпаття Івана Чендея «Вітер з полонини» (лист датований 26 березня 1957 р., книжка вийшла у 1958 р.). Це листування з В. Костюченком, як і з багатьма іншими адресатами, перейшло у довголітню дружбу. Але переказувати предмет листовних розмов означало б визбирувати крупинки перлин у морі. Тому продуктивніше буде розглянути ті вузлові питання, які зустрічаються у різних листах і творять ширше тло.

«Зав'язкою» можна вважати дату 30 березня 1969 р., коли на сторінках газети «Закарпатская правда» з'явилася стаття доцента Ужгородського університету Юрія Балеги «Ступки, мялки и духовный мир Пригар», у якій письменник був звинувачений у пропаганді патріархальщини й ігноруванні сучасної проблематики. Сьогодні завдяки книгам «Іван Чендей. Листування з київськими критиками» та «Іван Чендей у колі сучасників» виразно постають перед нами епізоди цього недолуго зрежисерованого дійства, яке набуло широкого розголосу. Журналіст Михайло Бабудорич у спогаді «Майстер і його колиска» розповідає про обурення, яке викликала рецензія Ю. Балеги серед його колег, солідарних з ідеєю автора роману, що «сучасне виростає на минулому, в ньому його коріння й живильна сила, а нехтування минулого, й особливо того, що виплекано на усталених народних традиціях, несе в собі руйнування, людські драми, а то й трагедії» («Іван Чендей. У колі сучасників». С. 127). Але такий погляд не подобався «п'ятому поверху» (йдеться про закарпатський обком партії), і почалося гоніння на письменника. Ситуацію вдалося пом'якшити відчепним визнанням часткових «недохопів». Але цю ситуацію не можна вважати «випадком з практики», її треба розглядати в ширшому літературному й ідеологічному аспекті. Бо ж роман вийшов у 1965 році і не викликав у партійних функціонерів негативної реакції. Вона почалася лише з появою статті Ю. Балеги, безумовно, інспірованої згори, з «п'ятого поверху», оскільки цією справою зайнявся перший секретар Закарпатського

обкому КП України Юрій Ільницький. І виникає питання, а чи не пов'язаний цей факт з іншими, подібними. Згадаймо реакцію на появу романів «Собор» Олеся Гончара, «Мальви» Романа Іваничука, «Меч Арея» Івана Білика, які вийшли друком у 1968 році, на які впав тягар звинувачень аж до вилучення їх з книгарень та бібліотек за буцімто викривлення історичної правди.

Чи не були такі звинувачення інкриміновані авторам у зв'язку з виникненням і розгортанням дисидентського руху, який уже в 1965 р. викликав перший «покос» творчої молоді і «відродження» практики концтаборів. Іван Чендей у дисидентському русі безпосередньої участі, здавалося б, не брав. Але відомий український письменник і публіцист із тодішньої Чехословаччини Юрій Бача у спогаді «Іван Чендей у моєму житті» (зб. «Іван Чендей у колі сучасників») розповідає про такий факт: у 1966 р. під час наукової конференції в Ужгороді літературознавець Аврахов передав йому, Юрію Бачі, фотокопію праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» для перевезення у Чехословаччину і з метою публікації на Заході. «Київські друзі», як сказав професор Аврахов, – згадує Ю. Бача, – який передав мені на квартирі в Чендея пакет фотокопій, вирішили передати цю працю через мене. Я, повністю довіряючи їм, переніс цю працю в кишені піджака (без будь-якої конспірації), лише вдома прочитав її та дав читати іншим, і лише тут і після того почалася практична праця з її розмноження і поширювання, але й спекуляція з її використанням різними політичними групами української еміграції після того, як нам таки вдалося успішно переправити її на Захід», с.135). Через свою скромність Ю. Бача не розповідає, що таємне стало явним і важко відбилося на його долі в часи режиму Ґустава Гусака, коли його, письменника і вченого, було звільнено з роботи із забороною друкувати свої твори.

Повертаючись до Івана Чендея, скажемо, що коли гоніння на роман «Птахи полишають гнізда» обійшлося порівняно «малою кров'ю», то збірка «Березневий сніг», головно повість «Іван» у ній, стала, сказати б, кульмінацією у сюжеті його письменницької долі. Тут у драматичній акції бере участь багато дійових осіб, конфлікт набирає гостроти і поширюється поза межі Закарпаття.

Сьогодні завдяки спогадам і листам маємо можливість відтворити картину цього дійства не просто в деталях, а й крізь призму людських стосунків на тлі реальних суспільно-політичних ситуацій. Історик Іван Мешко у статті «Письменник, друг і побратим», опублікованій у збірнику «Іван Чендей у колі сучасників» так обґрунтовував зростання снігової лавини від «Птахів...» до «Березневого снігу»: «Публікація роману «Птахи полишають гнізда» у 1965 році викликала шквал критики у місцевій пресі. Проте застосовувати якісь «оргвисновки» місцеві власті не наважились», бо «московська критика сприйняла роман позитивно, а київська нейтрально... Публікація «Березневого снігу» в 1968 році була громом серед ясного неба уже не стільки для інквізиторів КПРС Закарпаття, але й усієї України, адже у повісті «Іван» велося про зіткнення двох ідеологій – комуністичної й християнської, причому Чендей віддав перевагу християнській. А коли ще й Ватикан відгукнувся позитивно про повість Чендея «Іван», то тут уже обуренню владців не було меж. «Попівщина!», – лунало із різного роду зборів та активів, які обговорювали «Березневий сніг». Розпочалося глобальне цькування Чендея в буквальному розумінні цього слова» (с. 293). Механіку «обурень» і «протестів» згодом розкрили в деталях й інші приятелі письменника, багатьох з яких уже немає серед живих. Зокрема літературознавець Кирило Галас у статті «До історії навколо «Березневого снігу» описав «костедробилку» у Закарпатському університеті, де була

створена комісія, яка мала вивчити це питання і визначити міру покарання письменника. Але організатори натрапили на перепону, бо призначені члени комісії старалися уникнути обговорення цього питання, не з'являлися на засідання, і в Ужгородському університеті, за словами К. Галаса, Чендеєвого друга, який свого часу проживав з ним у єпархіальному православному інтернаті в Хусті, а тепер був одним із членів цієї комісії, «так якось і спливло».

Насправді «спливло» не зовсім, бо письменника виключили з комуністичної партії, твори його перестали друкувати, а відгомін цієї історії пішов далеко за Карпатські гори, до Києва: збірка «Березневий сніг» була видана у видавництві «Молодь». «Розправа була жорстока» – згадував пізніше тодішній секретар парторганізації видавництва Володимир Біленко, – ЦК ЛКСМУ провело «погромне» засідання з цього приводу, а один з редакторів, Сергій Плачинда, був звільнений з роботи.

Але найбільше постраждав автор. Письменник іронічно жартував з цього приводу, що коли до того він був секретарем Закарпатського обласного відділення Спілки письменників, то тепер залишився хіба що головою батьківського комітету в дитсадку.

Іван Чендей не мирився з такими присудами і протестував проти них. У своїй заяві, адресованій партійній комісії при ЦК КП України від 8 січня 1970 р., він писав: «Нічим не мотивована організаторська сверблячка з авральною поспішністю, канцелярсько-службиська запопадливість і бездумне догідництво у виконанні наказів та вказівок (…) тенденційність і вульгаризаторство призводили до абсурду – ігнорувалися елементарна специфіка мистецтва слова і характеру творчості взагалі, беззастережно, з легкої руки перекреслювалося усе з більшим чи меншим успіхом зроблене мною за час усього перебування у Спілці письменників продовж 20-ти років» («Іван Чендей. Листування з київськими критиками», с. 46).

Ситуація поступово змінювалася, але відгомін «костоправної» тактики тривав ще довго. Так, навіть у 1983 р., коли Іванові Дзюбі вже дозволили писати про сучасну літературу, його статтю «Іван Чендей» не опублікували, і аж у кінці 1986 р. (25 листопада) вона з'явилася на сторінках «Літературної України» у скороченому варіанті, повністю була надрукована у 3-й книзі тритомника «З криниці літ» (Київ, 2007). Критик не оминув у ній і повісті «Іван» зі збірки «Березневий сніг». Він, зокрема, пише, що «ця повість була піддана несправедливій безпідставній вульгаризаторській критиці і відтоді не перевидавалася. Це тим прикріше, що й сьогодні вона звучить актуально і є потрібною. Ще тоді, в 60-ті роки, І. Чендей одним із перших в усій радянській літературі «згадав» тему, яка згодом посіла в ній значне місце: викриття лжеактивіста, горлохвата-руйнівника, людини бездумної, безкорінної, безплідної… У повісті Іван Каламар постійно потрапляє в ситуації протистояння зі своїми земляками, які носять у собі традиційну народну мораль і світогляд. Зокрема, антиподом Івана є сільський священник, теж Іван – Стах. Свого часу не обійшлося без докорів авторові за таке, мовляв, протиставлення попа – «активістові», й не на користь останньому. Але ж це чистісіньке непорозуміння або ж спекуляція. Про якого «активіста» йдеться – знаємо. І конфліктує він не з самим Стахом, а з усім селом. І Стах протистоїть йому не один, і протистоїть не як священник, а як селянський син, представник селянського роду, носій народної моралі».

Якщо дотримуватися проголошеного принципу творчої біографії І. Чендея, то ситуацію з «Березневим снігом» можна умовно потрактувати як кульміна-

ційний момент розвитку сюжету епістолярного роману життєвої і творчої долі Івана Чендея. Він не відступив від своїх принципів і переміг у цій боротьбі. Прикметно, що саме за повість «Іван» разом зі збіркою «Калина під снігом», виданою у 1988 р., письменнику в 1994 р. була присуджена Державна премія України імені Т. Шевченка.

Через листування максимально виражені світоглядні та моральні риси письменника, ставлення до літератури і до людей. Щоб не обтяжувати тексту теоретичними розміркуваннями, наведу кілька конкретних фактів («вставних епізодів») з біографії І. Чендея. Зокрема, здавалося б, непомітний епізод. У листі до Костянтина Волинського від 3 березня 1967 р. Чендей писав: «Сталося ось що. Захворів один дуже гарний чоловік. До того ж невиліковно, безнадійно… Пішов я до нього в лікарню після важкої операції і не знав, з чим до хворого зайти. Та був у мене один-однісінький гранат. Взяв я його з собою для екзотики. В лікарні витиснув я сік з граната тому хворому, дав випити, а він ураз повірував, що це не інше, як «дерево життя» приносить такі плоди. І став мене під милого Господа благати, аби я йому бодай кілограм, бодай два кілограми отих живлющих плодів роздобув. Отак я і подав телеграму до Вас з проханням надіслати два кілограми гранатів. Звичайно, сік той він, неборак, пив у надії, що повернеться до нього сила здоров'я, хоча нічого добро(го) до нього уже ніколи не прийде» («Іван Чендей. Листування з київськими критиками», с. 229). Годиться сказати, що це прохання Костянтин Петрович виконав. Але епізод цей можна витлумачувати під різними кутами зору: моральним, психологічним, релігійним, містичним. Немає нічого дивного, що хворий сприйняв сік граната як еліксир життя. Навіть високоінтелектуальні особистості у «межовій ситуації» здатні повірити у чудодійну силу, не те що лікувальних властивостей граната. Згадаймо, що Іван Франко, маючи паралізовані руки, вірив, що якби дістати із закопаного колодязя ключі, які колись впали туди, він знову міг би володіти ними і писати. Іван Чендей усвідомлював, що його друг – людина розумна, яка інстинктивно схопилася за цілющу силу гранатового соку, хвора безнадійно, але він не міг не виконати прохання друга, щоб мати чисте сумління перед ним і перед собою.

Письменник, який зазнав багато кривди і несправедливості, виявляв почуття вдячності за підтримку його, незважаючи на те, від кого вона йшла – чи від академіка Леоніда Новиченка, чи від студентки Надії Макулович, яка писала дипломну роботу за його творами…

Відчув таку вдячність і автор цих рядків, коли в журнальних публікаціях намагався аналізувати його роман «Птахи полишають гнізда» у контексті явищ світового літературного процесу. Іван Михайлович писав мені у листі від 9 січня 1981 р.: «Останньою пригорщею для серця і душі, для настрою і переконання, що працювати треба, що істина є, вважаю, шановний Миколо Миколайовичу, і сказане Вами у журналі «Дніпро» (№ 12, 1980, «Від епічності до…епічності») та «Вопросах литературы» (№ 11, 1980, «Схожесть несхожего»): якщо твір був написаний вже досить давно (понад 15 літ тому, а до нього раз від разу повертаються, значить це, що твір є» («Іван Чендей. У колі сучасників», с. 222). А невдовзі він обґрунтовував свою думку в листі до свого земляка, викладача української літератури тодішнього кіровоградського університету Василя Марка від 8 лютого 1981 р.: «Гаразд, що нині вже узаконила себе велика література з-під пера Астаф'єва, Распутіна, Бєлова і т. д., а тому минув той час, коли можуть різні мудрагелі звинуватити мене в архаїзації, ідеалізації, оспівуванні давнини, родинного гнізда, патріархальщини тощо

[…] Певно, читали в 11 номері «Вопросов литературы» велику статтю Миколи Ільницького. В статті говориться знову про твір «Птахи полишають гнізда…». До того, як Ви помітили, говориться в цікавому контексті» («Іван Чендей у колі сучасників», с. 222). Щодо «цікавого контексту», то зазначу, що у статті «Від епічності до… епічності» я прагнув окреслити нові тенденції тогочасної прози. Стаття поклала початок широкої дискусії, зокрема щодо тенденцій появи такої стильової течії, як химерна проза.

Іван Чендей у листах висловлював думки, які виражали не просто емоційне ставлення до тої чи іншої особи, а й тонкі спостереження, які виявляють його літературознавчий хист. Приміром, у листі до Івана Дзюби від 20 січня 1985 р., висловлюючи вдячність Миколі Жулинському за допомогу у виданні його двотомника, Чендей відзначив уміння критика «розв'язувати туго затягнутий десь вузол» («Іван Чендей. Листування з київськими критиками», с. 327).

Почуття вдячності – риса характеру письменника, джерелом якої є етика народної моралі. Ця риса стосується не лише оцінки творів, а й різних життєвих ситуацій. Траплялося, що в тому чи іншому випадку доводилося розчаровуватися, але це розчарування мусило бути висловлене. Характерний приклад – взаємини з Валентином Маланчуком, ім'я якого пов'язане з драконівським гонінням на письменників, звільненням з посад досвідчених та забороною уже раніше виданих творів, на які було наліплено марку шкідливих та ворожих, антирадянських.

Іван Чендей знав Валентина Маланчука давно, і коли той став секретарем ЦК КПУ, привітав його з цією посадою. Але новий секретар настільки перестарався в антиукраїнстві, що це викликало невдоволення у самому ЦК і його звільнили з цієї посади. Фактологічні перипетії цього процесу докладно висвітлені у пресі. Валентин Маланчук уже не всесильний секретар ЦК, гроза письменників і ворог вільного слова, а завідувач кафедри Київського політехнічного інституту. Іван Чендей, якось бувши у Києві, вирішив відвідати давнього знайомого. Ось як описує він ці відвідини у щоденникових нотатках: «Просторі приміщення житлові, шикарні багаті меблі в справді аристократичному стилі, «скромне меню» сніданку (яєшня з шинкою, картопельне пюре, кавалок кров'янки, ніякого огірчика, […] кілька зубків часнику. Здається, цибулинка і маленький графинчик коньячку» («Іван Чендей. Листування з київськими критиками»). Але гостя найбільше вразило те, якими пригніченими були господарі: «Валентин Юхимович у штаненятах спортивного крою, помалілий, тихий, мовби наполошений. Говорив мало, але все якось повертався до того поста, що був таким значимим й значимість особи піднімав. Дзенькання графинчика по кінчику чарки видавало нервову попсутість, я звернув увагу на його правицю, вона справді тремтіла». Чендей не зловтішається, не радіє з такого повороту справи, що завершилася життєвим крахом у прямому значенні цього слова. Це була наче кара Божа за вчинені справи. Бо, як показав досвід його наступника Федора Овчаренка, і на цій посаді можна було керуватися іншими принципами, аніж Валентин Маланчук.

Читаючи статті, листи, щоденникові записи Івана Чендея та спогади про нього, переконуєшся, що Закарпаття – своєрідний регіон України, зі своєю специфікою в історії, побуті, культурі. Тут не все можна ділити на чорне і біле, тут треба розрізняти багато відтінків. Іван Чендей тонко це усвідомлював, бо був часткою того середовища і проходив свою світоглядну еволюцію. У деяких ситуаціях може здатися, що він знаходився на грані тих ідей, які утвер-

джував. Письменник і публіцист Іван Ребрик у спогаді «Стежка на Високу» називає їх «вузликами Івана Чендея». Одним з таких «вузликів» він вважає постать літературознавця і фольклориста Петра Лінтура, який до смерті залишався на позиції москвофільства, «Чендей же Лінтура майже поетизував. Чи це була лише данина опікунству Лінтура в Хустській гімназії над ним і пророкування великих літературних перспектив для початківця з розмахом на «шекспірівські теми?», – запитує Іван Ребрик і зауважує, що навіть фольклористично-етнографічний доробок Петра Лінтура потребує критичного аналізу й наукового потрактування…» («Іван Чендей у колі сучасників», с. 366). «Вузлик» Петра Лінтура, звісно, не Гордіїв вузол, але І. Чендей волів його ні розрубувати, ні розв'язувати, і мені видається, що І. Ребрик для свого твердження має підстави. Оскільки в цих нотатках є доля особистих спогадів їх автора, дозволю собі не відмовитись від них і з цього приводу.

У 1964 р. у Чернівецькому університеті відбулася Міжнародна наукова конференція славістів (пам'ятаю навіть дату її проведення: 12 жовтня, бо саме цього числа, місяця і року був звільнений з посади Генерального секретаря ЦК КПРС Микита Хрущов, і після «хрущовської відлиги» почався період «брежнєвського застою»). Мене, який недавно був прийнятий на посаду завідувача відділу критики журналу «Жовтень» (сьогоднішній «Дзвін»), головний редактор послав на цю конференцію, щоб написати про неї репортаж. Я уважно слухав доповіді і, як губка, всмоктував ідеї, які висували учені з різних країн. Виступав на ній і Петро Лінтур з Ужгородського університету, аналізував балади Закарпаття. Пам'ятаю, виступав він російською мовою, наводив серед інших один баладний сюжет і стверджував, що такі сюжети поширені на Закарпатті та …в Росії. Я здивувався, бо варіант цього сюжету записав від своєї матері. На конференції деякі твердження П. Лінтура заперечував львівський фольклорист Роман Кирчів. Це один бік справи. Але з другого боку, Петро Лінтур записав багато українських народних казок Закарпаття, які були опубліковані в книгах «Закарпатські казки Андрія Калина», «Казки зелених гір», «Як чоловік відьму підкував», «Три золоті слова», «Дідо-Всевідо» та ін. мовою казкарів, від яких записував тексти.

Іван Чендей з власного досвіду добре знав обставини, які історично склалися на Закарпатті, зокрема вплив москвофільських ідей. А також те, що в міжвоєнний період ХХ ст. на Закарпаття, яке тоді входило до Чехословаччини, перебралося багато шовіністично настроєних російських інтелігентів, які ставали учителями народних шкіл і гімназій та втовкмачували в голови молодих людей, що сьогодні має назву «русского мира». Не дивно, отже, що немало відомих згодом українських письменників, в тому числі й Іван Чендей, починали свій шлях у літературу російською мовою.

У книгах, про які йшла мова, не знаходимо висловлювань Івана Михайловича, як він ставиться до цього питання. Є лише натяк у цитованого Кирила Галаса, що він був добре знайомий з Чендеєм здавна, ще з часів «нашого проживання в славнозвісній бурсі – єпархіальному інтернаті в Хусті, як ми були ще «истинно русскими людьми», починали прилучатися до літературного процесу в нашому краї» («Іван Чендей у колі сучасників», с. 190-191).

Але віднесемо цю тему до вставних епізодів сюжету нашого епістолярного роману. Важливо виділити головне. А головне те, що Іван Чендей – видатний український письменник, один з чільних представників шістдесятництва, який під тягарем важким обставин не зійшов з обраного шляху.

«Українська літературна газета», ч. 18 (310), 10.09.2021

ВІЧНА НЕДЕЯ ІВАНА ДОЛГОША

Усе, що несподівано змінює наше життя, – не випадковість. Воно – у нас самих і чекає лише зовнішнього приводу для вираження дією.

Олександр Грін

Вічна Недея (за Академічним тлумачним словником української мови, недея – «дика вершина гори» [1, с. 284]) для Івана Долгоша, як Ясенова для Івана Чендея, як Вічна Катерина для Петра Скунця чи історіософічні Говерла – Кінбурн для Дмитра Кременя, – дивовижний художній образ, створений авторською фантазією, це – з одного боку – щемно-прекрасні карпатська земля, дикі праліси, шпилясті гори, стрімкі ріки, щедрі односельці, а з іншого – «кривава в серці рана…»: тисячолітня історія поневолення, вироблені згорьовані краяни, по-варварськи вирубані ліси, замулені життєдайні джерела, торжество брехні, сили, зради, ницості… Тому й зрозуміло, що у всіх романах Долгоша, у всіх його повістях і оповіданнях, публіцистичних нарисах, журналістських статтях, у його громадсько-політичній діяльності, власне, у щоденних клопотах і турботах, – у центрі його життя – мала батьківщина, його Закарпаття, його Доманинці, їх історія, сучасне і майбутнє, усе те, що серцю близьке, миле, рідне, що це серце хвилює…

Американська письменниця Майєю Енджелоу в одному з романів зауважила: «Люди забудуть, що ти говорив, забудуть, що ти робив, але ніколи не забудуть, що ти змусив їх відчути». В цьому контексті можемо стверджувати, що Іван Долгош змусив своїх читачів відчути велич і красу ЙОГО НЕДЕЇ, перейнятися справжньою непідробною любов'ю до її перемог і втрат, утвердитися у вірі, що «той гнів, неминуче проб'є престол, зруйнує владу неронів», і впаде «велика в'язниця з багатьма вартовими», і постане нова держава – Україна, а на крилах звитяги прийдуть справжні богатирі і принесуть з собою «і правду, і чесність, і доброту, – все те, що рухає життя вперед».

У 1968 році у видавництві «Карпати» вийшов роман Івана Долгоша «Синевир». Вийшов у рік вбивства Роберта Кеннеді і Нельсона Мандели, у рік загибелі Юрія Гагаріна і розправи над «студентською революцією» в Парижі, у рік правління Леоніда Брежнєва, який прийняв рішення про придушення «празької весни», і Петра Шелеста, за якого на Хрещатику здійснив акт самоспалення учасник українського руху опору в СРСР, воїн УПА Василь Макух. Через територію Закарпаття йшли війська країн Варшавського договору. Закарпатців забирали у військо і направляли в Чехословаччину. Це було складно морально, емоційно напружено і по-людськи страшно.

Автор на той час уже мав кілька видань прози – «Квіти в цеху» [2], «Подаруй мені берізку» [3] та «Коли стаєш дорослим» [4], які засвідчили, що «в нашу літературу прийшов своєрідний письменник, багатий на емоції, знавець людської душі, народних звичаїв рідного краю, шанувальник барвистої верховинської говірки, яка особливо з часів Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Василя Стефаника й Марка Черемшини продовжує скрашувати співучість нашої отчої мови» [5, с. 2]. І ось тридцятисемирічний

Долгош дає на суд читача роман «Синевир», який 1971 року буде перекладено російською мовою. Критики відзначали, що в «Синевирі» автор майстерно відтворює героїчну боротьбу закарпатців за соціальне й національне визволення в роки Другої світової війни, образи – художньо зрілі, індивідуалізовані, сюжет – складний, багато символіки, що ставить автора в один ряд із закарпатськими прозаїками Федором Потушняком, Михайлом Томчанієм, Іваном Чендеєм, Юрієм Мейгешем [6; 7]. Було зазначено, що у творі змальовано закарпатське село на історичному зламі: окупація гортіївською Угорщиною Карпатської України, грозові, химерні сорокові... «…У цьому епічному полотні виразно проступило неабияке вміння письменника різнобічно аналізувати складність життєвих конфліктів історичної доби. Прозаїк з особливою делікатністю проникає в душі молодого покоління сорокових – попівни Лули та Михайла Климка – закоханих і сповнених сподівань [6, с. 334-335]. Проте це оцінка сучасних літературознавців. А в часі написання твору спостерігаємо дещо інше. Скажімо, до диспозиції маємо закриту рецензію Віталія Василевського, писану ним через рік після доопрацювання твору. Рецензент, зазначивши, що прозаїк «поработал основательно, серьёзно, резко улучшил третью часть, снял слабые оценки, недостоверные эпизоды», дорікає йому все ж за те, «что в главах о гимназии уместно бы подробнее говорить о проникновении в Закарпатье украинской советской (підкреслення В. Василевського) поэзии и художественной литературы, […] в образе Лулы Когутич необходимо еще сильнее подчеркнуть, что она девушка забалованная, привыкшая к полнейшей безнаказанности, взвинченая до истеричности поповская дочка», та все ж визнає, що найкраще у романі «Синевир» автору вдалося розкрити тему національного самоусвідомлення – «национального достоинства народа Закарпатской Украины»: «Эта тема получает дальнейшее развитие и углубление в образе Нади Горянки, националистки новой формации, которая с величайшим возбуждением рассказывала о (самостоятельной) Карпатской Украине, о сечевиках, о батьке (об отце нации) Августине Волошине…» [8, с. 2]. У Віталія Василевського цьому є власне пояснення: «Народ не погиб, народ устоял, ибо было всемогущим влияние Советского Союза и Советской Украины» [8, с. 1-2].

«Синевир» 1968 року складається з трьох частин, які вкладені у форму так званої зміщеної композиційної «рамки», причому кожна частина починається ліричним заспівом. Кульмінаційний момент твору винесений у ліричний заспів до першої частини, з нього, фактично, починається роман [9, с. 155]. З цього заспіву ми дізнаємося про те, як ліричний герой, будучи ще підлітком, ніс батькові на роботу обід і дорогою побачив страшну картину: на очах величезного натовпу гортистські кати повісили юнака Михайла Климка. Перед стратою герой кинув на вітер папірець, вітер закружляв ним і жбурнув у натовп. То був заповіт Михайла, написаний у тюрмі власною кров'ю.

Асоціативно, це як «Лист у вічність» у Юрія Яновського, як авторські риторичні відступи у «Марії» Уласа Самчука і под. Але зважаючи на час написання роману, можемо небезпідставно припускати, що Іван Долгош у тому часі вже був посвячений в реальний епізод з часів Карпатської України, пов'язаний з постаттю Олександра Блиста – «Гайдамаки».

«Зачарований мужністю Климка, ліричний герой веде з ним незвичайний внутрішній діалог, який, до речі, продовжується не лише перед кожною частиною, але й після закінчення роману: в епілозі», – вважає Юрій Балега [9, с. 156]. Він запитує героя, як той розшукав стежку, що веде до безсмертя, а пер-

ші дві частини роману є ніби своєрідною відповіддю на поставлене питання.

Отож, перша частина роману «Я – русин!..» знайомить із героями і політичними обставинами, що панували тоді на Закарпатті. Це був надто складний у політичному вимірі час: уже йде до закінчення світова війна, відбувається розчленування Чехословаччини, низовинна частина Закарпаття відходить до гортіївської Угорщини, у карпатських лісах ще продовжують боротьбу січовики, формуються партизанські загони опору усім, радянські диверсійні групи. Тим часом у народну свідомість активно вкладається комуністична ідеологія. На сторінках «Синевиру» виступають гімназисти, їх батьки, вчителі. У романі знаходимо реалістичні картини з життя тогочасної гімназії, бачимо, як майнова нерівність формувала не тільки типи психології, але й різні погляди гімназистів на життя. Більшість учителів ревно захищала інтереси панівного режиму, намагаючись виховати з учнів вірних слуг регента Горті. Але, як то буває, всупереч, незважаючи на жахливу гімназійну атмосферу, з гімназистів виростали мужні борці, які сміливо виступили на боротьбу з поневолювачами. Серед них були Михайло Климко та Лула Когутич – головні герої твору.

Літературознавець Юрій Балега у рецензії на роман «Синевир» (1968) наголошує на головній його ідеї: «Вся перша частина роману – «Я – русин!..» – присвячена викриттю політики соціального гніту та шаленої мадяризації, яку проводили угорські фашисти на Закарпатті, показові того опору, який чинили окупантам мужні сини зелених гір» [9, с. 157]. На підтвердження своєї думки наводить випадок, що стався на уроці історії, коли спудеї свідомо відмовилися ідентифікувати себе угрорутенами, а називалися русинами.

Твір І. Долгоша розкриває жахливі картини бідування закарпатців, здирства панів, непосильні податки та криваві розправи над тими, хто в чомусь не слухається жандармів, нотаря або писаря; людською кров'ю омиті береги Ужа, над яким гортіївці здійснювали масові розстріли; наймичка Марта Бухлакова змиває кров у кімнаті, де жандарми катували людей лише за те, що вони осмілилися дати табористам хліба, і под.

Друга частина твору «Стаю на прю» – змалювання суцільного спротиву існуючій владі: до січовиків тікає вуйко Дубрава, а за ним і Марта Бухлакова, що приїхала з Синевира, ховаючи єврейську дитину, туди йде угорець Куруц, у лісах уже хазяйнує старий комуніст Кедюлич з товаришами. Михайло також день і ніч не спить, щоб прискорити визволення рідної землі: він дістає зброю і документи для січовиків, обеззброює та знищує жандармів і гонведів.

У кінці другої частини (слід зазначити, що дія у романі розвивається аж надто стрімко) конфлікт наближається до кульмінації: Михайло потрапляє до рук угорської контррозвідки: його вислідив однокласник – зрадник Дребітко, і після нелюдських катувань гортіївці повісили Климка.

Третя частина «Не співаймо реквієм» розкриває трагічну долю двох важливих жінок для головного героя – коханої Михайла Ганьки, яка після народження сина помирає, та Лули-Оленки, яка по війні успішно вийшла заміж за бійця-гуцула Михайла, і тепер працює викладачем історії, а її чоловік – лісником. «При розкритті цієї сюжетної лінії, – вважають критики, – автор зовсім збився на сентиментальність, він розповідає про своїх героїв без достатнього заглиблення в їх психологію, відступивши від добрих принципів аналізу психіки і характеру людей, які ми бачили в перших двох частинах його роману» [9, с. 158]. Цілком погоджуємося з критиком І. Семенчуком, який вважав, що в кінці другої частини роману вирішуються майже всі основні конфлікти, тому

авторові треба було закінчити на цьому розповідь, «гранично стиснувши всю третю частину («Не співаймо реквієм»). Поетичним епілогом, філософським підсумком подій, відтворених у двох попередніх частинах, мало б бути заключне обрамлення роману...» [10, с. 211-212]. Однак письменник, певно, мав своє бачення розвитку сюжету, і все-таки написав третю частину «Не співаймо реквієм», яка врешті порушила композиційну стрункість твору і не сприяла поглибленню його ідейного звучання чи характеристики героїв.

Особливе ідейне навантаження має в романі образ Синевирського озера. За легендою, яку розповів вуйко Дубрава, це озеро виникло із сліз багатої і бідної матерів, одна з яких втратила дочку-красуню, а друга – сина, його застрелив жорстокий пан, батько красуні. Після цього дівчина сама кинулась у прірву. Тепер це озеро має чудодійну силу: воно дає незборенну мужність кожному верховинцеві, який викупається у його воді. У свій час Синевирське диво-озеро дало таку силу і мужність закарпатським опришкам Миколі Шугаю та Ількові Липею. Вуйко Дубрава каже, що й зараз вода в Синевирському озері бурунить, а коли вона прорветься – настане великий бій.

Автор, рухаючись за сюжетом, дотримується романтичної карпатської легенди, яка стає ключем до розкриття відносин між Михайлом і Лулою, між Михайлом і Ганькою. Любовний трикутник – попівна Лула – сирота Михайло – донька крамаря Ганька – поглиблюється відчаєм Лули, коли та дізнається, що вона – не рідна дочка Когутичів, навіть не Лула, а Оленка – рідна сестра Михайла; хтивими залицяннями Дребітка до Ганьки і душевною боротьбою-шарпанням Михайла між двома дівчатами. У цьому контексті слід віддати належне І. Долгошу, що він відмовився від літературного штампа карикатурного зображення духовних осіб/ворогів, навпаки, скажімо, його Лула – мила і ніжна дівчина, і читач з перших сторінок роману проймається симпатією до неї, коли та бореться за своє кохання, рішуче виступає проти батька і директора гімназії, не мириться з брехнею і залишає сім'ю Когутичів.

Можна сперечатися з Долгошем відносно глибини розкриття характерів персонажів, вмотивованості їх окремих вчинків, плакатної декларацийності соціально-політичних діалогів/полілогів, потрібності/непотрібності третьої частини, але щодо ідейно-патріотичного струменя твору та його емоційної напруженості – усе чітко. Як твердить Юрій Балега, «І. Долгош написав роман-легенду і водночас соціальний, гостропроблемний твір. Справді, у « Синевирі» легенда і дійсність тісно переплетені, легенда переходить у дійсність, а сама дійсність стає легендою. І цю легенду розповів уже не вуйко Дубрава, а романіст, написавши правдивий твір про гімназистів часів окупації». [9, с. 158]

Як відомо зі спогадів дружини і доньок Івана Долгоша, письменник протягом 1975-1990 років працював над романом-дилогією під загальною назвою «Заплакала Тиса кров'ю», осягаючи державотворчі процеси на Закарпатті. Він активно вивчав історичні джерела, листувався з ще живими творцями Карпатської України, сам поринув у процес державотворення, ставши депутатом міської ради… Слід зауважити, що 1975-1990 рр. – час не вельми сприятливий не те що для творчості, але й для письменницького життя. У політичному лексиконі офіційна радянська пропаганда називала його «розвинутим соціалізмом», проте перший президент Радянського Союзу Михайло Сергійович Горбачов означив останні роки існування радянської економічної та політичної системи як період застою, що тягнувся від середини 1970-их до середини 1980-их років. Звичайно застій пов'язують із глибокою системною

економічною, соціальною та духовною кризою, що врешті призвела до краху радянської економіки та політичного розпаду Радянського Союзу.

З 1985 року по 1991 рік тривала так звана перебудова – вводилися економічні та політичні реформи: демократизувалося суспільство, розвивалися ринкові відносини, відмовилися від надмірної критики капіталістичного ладу, чим значно покращили відносини із США та демократичними країнами Західної Європи, визнали загальнолюдські цінності і глобальні проблеми і т. ін. Та найбільшим досягненням перебудови, очевидно, був остаточний розвал СРСР і ліквідація влади КПРС, а для України – у серпні 1991 року проголошення її незалежності.

Що ж стосується розвитку літератури, то при тому, що він був досить динамічним, однак майже повністю контрольованим відповідними партійно-державними структурами. Письменники чітко знали що і як писати, щоб бути видрукованими масовими тиражами. Час відкинув їх, бо надто ретельно прислуховувалися до рекомендацій компартійних ідеологів, надто ревносно утверджували перемогу «партійності» і «народності», надто успішно конструювали і занадто прямолінійно відтворювали «ідеальну дійсність», а з настанням «перестройки» опинилися перед важкою дилемою: як і про що писати далі, яку вочевидь вирішити змогли не всі. Пам'ять залишилася про тих, хто засобами художнього слова протестував проти ідеологічного пресингу і сприяв піднесенню національної самосвідомості громадян. З'ява таких творів, як «Белые одежды» Володимира Дудинцева, «Дети Арбата» Анатолія Рибакова, «Белые флаги» Нодара Думбадзе, «Чорнобиля» Юрія Щербака, «Марія з полином у кінці століття» Володимира Яворівського, «Три листки за вікном» Валерія Шевчука, «Веселий цвинтар» і «Палімпсести» Василя Стуса, «Розрив-трава» і «Сейсмічна зона» Петра Скунця та багатьох інших, стрясла суспільну свідомість, подарувала надію… Для Івана Долгоша це теж був надзвичайно складний час. Він був уже добре відомий в Україні і за її межами український прозаїк. Він був уже членом Спілки письменників Радянського Союзу. Були видані книги оповідань і кілька повістей, написані і неоднозначно сприйняті критикою історико-політичні романи… Та свою творчу працю письменник не припиняв, хоч з усього написаного мало що друкувалося. Виглядає так, що оптимізму Долгошеві додавали його глибоко моральне родинне виховання, шалена його працездатність, одержимість письменством, віра у правильність і потрібність своєї роботи, добре відчуття часу, вроджена життєва активність і, безперечно, прозріння й категоричне бажання утвердити правду життя, які приходили з кожною розмовою з Іваном Карбованцем чи сусідом Михайлом Гакавцем, з кожним походом на етюди разом з Йосипом Бокшаєм чи Антоном Кашшаєм, з кожним прочитаним листом від Корнила Заклинського чи Василя Молдавчука, з кожними відвідинами Хуста чи Колочави, з кожним рядком опрацьованих спогадів Василя Ґренджі-Донського чи з кожним зрубаним деревом у рідних Доманинцях… У цей період написані книга нарисів та оповідань «Митрові гуслі» (1980), повість «Весняний водограй» (1981), романи «Підкарпатська Русь» (1981), «Ная» (1981), «Колочава» (1982), «Мир дому твоєму» (1986), «Роса Росії» (1990), «Страшний суд» (1991), книжка художньо-документальних оповідань «Остання дараба» (1988), тобто це – багатосторінкові художні й документальні тексти, що потребували неабиякої роботи душі і розуму, врешті, просто фізичного часу…

Але це і ті твори, за якими знаємо письменника Івана Долгоша… І все це

при тому, що Іван Іванович займав посаду головного редактора видавництва «Карпати», яка, без сумніву, вимагала теж сил, здоров'я і творчості. Зі спогадів Василя Густі, тодішнього редактора книг «Весняний водограй» та «Колочава», Іван Долгош працював надзвичайно багато, так, що на пальцях правої руки письменника були аж мозолі від ручки [11].

Дивує у цій ситуації те, що, маючи поважний досвід у написанні політичного епосу, виснажений постійними «доопрацюваннями тексту до друку» після «доброзичливих» рецензій (хоч зі спогадів рідних, він любив доопрацьовувати тексти; інша справа, що йому приходилося їх, ці тексти, робити «правильними ідеологічно»), далеко до незалежності й прийняття подій Гуцульської республіки та Карпатської України, коли ще й мови не могло бути про офіційне позитивне трактування постатей Степана Клочурака і Августина Волошина, Іван Долгош з потреби «повернутися до себе. До своїх предків, щоб мати внуків-правнуків. Щоб було життя. Щоб жив наш рідний праотчий рідний край» [12, с. 1], свідомо й наполегливо пише 800-сторінкове полотно «Заплакала Тиса кров'ю», apriori розуміючи, що у такому варіанті він його навряд чи коли надрукує. Крім того, письменник відчуває потребу доопрацювати – дописати – виправити вже друковані твори, зокрема роман «Синевир».

Що сталося? Звідки таке велике бажання написати про ті ж події по-новому? Стівен Кінг вважав, що «людина, яка відчула вітер змін, має будувати не щит від вітру, а вітряк». Певно, Іван Долгош і «будував свій вітряк». Чи просто мав вічну потребу змінювати життя на краще, бути чесним перед собою і людьми: змінилася політична ситуація, відкрилися нові відомості про епоху, що потребувало фіксації у слові. Це, по суті, «вираження дією» (за Олександром Гріном), реакція на час. Тому десь наприкінці 1980-их письменник з пристрастю береться за «переробку», очевидно, знакового і дорогого для нього роману «Синевир».

Автор залишає незмінним сюжет, дещо його відшліфовує, вилучає третю частину твору, а з перших двох – сцени надмірного розмірковування про смисл життя, знімає зайві емоції героїв, увиразнює їх характери, сконцентровує події навколо творення Української держави на рівні духовної потреби персонажів, показуючи різновекторність політичних сил: тут бачимо і волошинівських січовиків, і радянських партизанів, і дієвих комуністів, і прибічників Масарика, і вірнопідданих Гортієві… Проте письменник чітко розкладає логічні акценти: Карпати/Синевир – це його русинська/українська Недея (Долгош має певні сентименти до локалпатріотизму). Герої віддані рідній землі, хочуть бути на ній господарями, не терплять різного роду зайд, що збиткуються з простого селянина. «Невже людина, яку мати вигодувала молоком своїм, – роздумує Михайло Климко, – навчила ходити й говорити, може забути колиску, відмовитися від неї? Ба, се найдорожчий скарб: рідна мова, рідна співанка, рідні материнські робітні руки, своя колиска. У тій колисці народжується любов до рідного краю, до таких, як ти сам, трударів… Хто любить свою землю, той її ніколи не продасть», – доходить висновку головний герой. Формуючись як особистість, за приклад має свою родину, звичайних горян: «Видно, у простого чоловіка, чесного і трудового, любов до своєї колиски непідкупна. Такою вона є і в його стрия, Ілька Климка, такою, либонь, була і у його няня, такою вона є у вуйка Дубрави, у нього, Михайла, і в багатьох-багатьох, яких Михайло не знає, але глибоко переконаний, що такі люди живуть. Їх багато. Їх ціла Верховина!»

Цей образ «цілої Верховини» як символу втілений у міфологемі «верхо-

винського моря – Синевира». Михайло, Лула, Ганька, стрий, дядько Дубрава, Кедюлич, Марта, Надія Горянка, Кочуня, живучи по совісті, дотримуючись християнської моралі, шануючи правду, творять його історію: «У верховинців є інша історія, яку пишуть трударі... Їх мозолисті руки карбують у сторінки часу правду життя. І ця правда передається з уст в уста. Її повідає мати своїй дитині, й ця естафета вічна! Вічна, бо вона зароджується в колисці, її спеленують люди і пускають на світ Божий чистою. Ота історія не пахне друкарською фарбою, бо то не зшита книжка. Вона, та історія, оплакана в минулому, зрошується тепер кров'ю і буде щиро згадувана в майбутньому...»

По суті, редагований роман «Синевир» – це життя і смерть двадцятилітнього Михайла Климка. Усього двадцять років життя сільського сироти і двадцять років з історії рідного краю. Образ Михайла Климка змальований автором з великою любов'ю. І. Долгошу вдалося схопити основні риси характеру героя й провести їх через весь роман. Ми бачимо хлопця з Верховини, що втратив батьків ще при народженні й ріс у свого дядька, який прищепив йому любов до отчого краю, до рідної природи. Михайло ще в дитинстві змушений сам захищати свою людську гідність перед тими, що любили покепкувати з верховинських дітей. І ця риса збереглася в Михайла на все життя. Знаючи, скільки це коштувало дядькові посилати його до гімназії, хлопець наполегливо вчився, щоб потім принести користь своєму народові. Читач бачить Климка не лише в боротьбі, але і в школі, за партою, у родинному колі, у взаєминах з друзями і ворогами. Тому видається закономірним, що Климко свідомо кидається в бій виборювати щастя для трудящих краю, а, потрапивши до рук ворога й знаючи, що мусить умерти, не шкодує за тим, що зробив. Його лист у вічність, писаний кров'ю перед смертю, який випадково потрапляє до рук оповідача, є не тільки заповітом нащадкам, авторським прийомом, щоб досягти цілісності образу, а й ідеєю всього роману, його «золотим словом»: «Люди, до вас моє слово. Я вмираю. Мушу вмерти, бо обрав шлях боротьби за волю. А за се, видите, карають смертю. Я вже ніколи не милуватимуся Карпатами, не співатиму верховинських пісень. Зато їх будуть співати мої краяни, ви, людкове! Ви, що нині прийшли прощатися зі мною. Вам дозволили прийти, аби залякати вас моєю смертю. Та не бійтеся, дорогі мої краяни, йдіть назустріч волі. Хода у неї тверда. Бийте ворога, не дозволяйте йому топтати нашу вітцівську землю, бо сій землі вічно квітувати! Я вірю в се. Вірте і ви, браття! Вірте словам, бо писані вони моєю кров'ю.

Будьте здорові, рідні мої русини, мої краяни дорогі!
Навіки прощається з вами Михайло Климко».

Очевидно, що тут аналогії слід шукати з Олександром Блистом (Блестівом, пластове ім'я «Гайдамака»), який, йдучи на смерть, залишив у Хустській в'язниці записку, теж написану власною кров'ю: «Я, Олександр Блистів, 23-річний із Хуста, іду на смерть за те, що любив свою рідну Україну». Працюючи над матеріалами про Карпатську Україну, Іван Долгош мусив знати про цей факт. Звідси, логічно, припустити, що письменник міг його використати у канві художнього тексту.

«Життя вимірюється не тим, скільки в ньому років, а тим, скільки в цих роках справжнього життя», – писав Авраам Лінкольн. Долгошева Недея наповнена вщерть справжніми життями своїх героїв. Тому вона вічна.

Наталія Ребрик

Помер останній внук Івана Франка

З Києва надійшла сумна звістка: там 11 серпня 2021 року упокоївся Роланд Франко, останній внук найвизначнішого після Тараса Шевченка українського письменника та громадського діяча Івана Франка.

Роланд-Олександр Тарасович Франко народився 28 березня 1932 року у Львові в родині сина Івана Франка Тараса, професора латинської мови в Станіславській гімназії, після війни – у Львівському та Київському університетах і домогосподарки Катерини Іванівни Франко. Середню освіту здобув у Львові та Станіславові (нині Івано-Франківськ), вищу – на нафтовому факультеті Львівського політехнічного інституту та гірничому факультеті Київського політехнічного інституту, який він закінчив у 1954 році.

В одній з його біографій в інтернеті читаємо: «*На початку 1950-х років Роланд Франко був запідозрений (разом з колишніми однокласниками) у створенні націоналістичної організації, після чого його двічі викликали в МДБ (Міністерство державної безпеки – М. М.) Від арешту й ув'язнення його врятувало тільки дідове ім'я».*

Після закінчення Київського гірничого факультету 1954 року Р. Франко був старшим інженером технічного управління Міністерства місцевої паливної промисловості УРСР, пізніше – секретарем Науково-технічної ради міністерства. Понад тридцять років він працював у Київському інституті автоматики, де захистив кандидатську дисертацію та пройшов усі посади – від наукового співробітника до заступника генерального директора. Шість років (1972-

Автор Микола Мушинка та Роланд Франко в Музеї І. Франка у Києві. Грудень 2018 року. Фото Магди Мушинки.

1978) він очолював Всесоюзний науково-дослідний інститут аналітичного приладобудування, а згодом повернувся на попередню роботу в Інститут автоматики.

Під час роботи в Інституті автоматики він мав можливість познайомитися з видатними особами з керівництва республіки – П. Шелестом, В. Щербицьким, П. Троньком, побувати у відрядженні у США, Англії, Японії та інших країнах. Не занедбував він і свою наукову діяльність, про що свідчить близько 50 праць у галузі автоматичного регулювання та приладобудування.

Від 1993-го до 1996 року Роланд Франко був на дипломатичній службі – радником з питань науки в Посольстві України у Великій Британії. Завдяки його клопотанням, Україна за символічну суму в один фунт стерлінгів одержала від Британського міністерства закордонних справ науково-дослідну станцію в Антарктиці «Фарадей» (нині станція «Академік Вернадський», хрещеним батьком якої вважають Роланда Франка).

Вийшовши на пенсію, Р. Франко зосередився на громадській роботі. З 1997 року він був заступником голови Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені О. Гончара (з 2012 року – виконувач обов'язків голови Фонду), з 2008-го по 2017 рік був членом правління Національної спілки краєзнавців України.

Та в центрі уваги Р. Франка і надалі була популяризація життя і творчості діда – Івана Франка, який побував у Києві тричі: у 1885, 1886 та 1909 роках.

У 2010 році Р. Франко заснував Музей Івана Франка в Києві в будинку, куди в 1950 році радянська влада переселила родину Івана Франка зі Львова. Урочисте відкриття музею відбулося 25 листопада 2016 року.

Роланд Франко був ініціатором заснування 2015 року Міжнародної премії імені Івана Франка, яка вручається за вагомі здобутки і значні заслуги науковців у галузі україністики та соціально-гуманітарних наук, а також – головою правління Міжнародного фонду Івана Франка, заснованого в тому ж 2015 році. З того часу я як член правління Фонду зустрічався з ним на усіх його засіданнях.

У 2017 році з його ініціативи було засновано Всеукраїнський учнівський літературно-мистецький конкурс «Стежками Каменяра».

13 серпня 2021 року після прощальної церемонії в Інституті філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка Роланда Франка поховано на Байковому кладовищі у родинній гробниці.

* * *

У грудні 2018 року мені з дружиною Магдою довелось брати участь у святкуванні століття заснування Національної академії наук України в Києві. При цій нагоді директор Міжнародного фонду Івана Франка проф. Ігор Курус провів з нами чудову екскурсію по пам'ятних місцях Києва. Ясна річ, що ми не могли обійти ні Музей Івана Франка, де нас привітав його засновник Роланд Тарасович і провів його експозицією. Враження незабутнє.

Література: Франко Роланд. Нащадки Івана Франка. – Дрогобич: Коло, 2018; https://wikipedia.org/wiki/Франко Роланд Тарасович.

Микола Мушинка

«Але життя йде…»

(До 75-річчя від дня народження Миколи Зимомрі)

…Пізньоосіння днина в сиротіючім лісі. Останні листочки спадають на землю… Стоїть серед тої злотоосінньої краси невисокий чоловік і тихо спостерігає за тим прощально-печальним танцем… І думається-згадується йому десь вичитане, що життя розвіює роки, як вітер – листя. Але вони минають безслідно для тих, хто в них не залишає сліду.

Не таким виявилося життя у нього, Миколи Зимомрі, який цьогорічного листопада зустріне 75-річчя. Щедротний ужинок у нього за плечима: відомий літературознавець, педагог вищої школи, прозаїк, перекладач, критик.

Майбутній учений прийшов у світ 30 листопада 1946 року в селі Голятин в родині селян.

Після закінчення Голятинської середньої школи навчався в Ужгородському державному – нині національному – університеті (1962-1967) та в аспірантурі Берлінського університету ім. Гумбольдта (1969-1972), докторантурі Московського Інституту світової літератури АН (1979-1982).

Від 1967 р. працював у місті над Ужем: зокрема, завідувачем кафедри німецької філології, кафедри іноземних мов УжДУ, професором Закарпатського інституту післядипломної освіти.

Курси лекцій з теорії та практики перекладу читав як у вузах України (Ужгород, Івано-Франківськ, Тернопіль, Одеса, Кіровоград, Ізмаїл, Дрогобич), так і за її межами (Польща, Німеччина, Болгарія, Угорщина).

Перу трудолюбивого, як і всі верховинці, науковця належать численні праці: «Сприйняття творчості Тараса Шевченка» (Берлін, 1976), «Художній переклад і рецепція в контексті взаємодії літератур» (Ужгород, 1981), «Августин Волошин» (1994; 1995), «Німеччина та Україна: у нарисах взаємодії культур» (1999), «Животворна змагальність освіти» (2000), «Благодать та її джерела» (2002), «Опанування літературного досвіду» (2003), «Відлуння» (2014; співавтори І. Зимомря, Р. Жовтані), «Радіопубліцистика: дискурс тексту» (2015; співавтори Й. Фиштик, М. Ткачук), «Контекст традицій та новаторства: творчий доробок Миколи Ткачука» (2015), «Причинки для німецько-українського діалогу» (2020; співавтори Й. Фиштик, В. Юрош) та ін.

Упорядкував та видав твори Ольги Рішаві («Голуба мандрівка», 1979), «Рокам подвоєно ціну» (1996), Ю. Боршоша-Кум'ятського («Молитви серця», 1995), О. Фельбаби-Косач («Коли цвітуть троянди», 1998), М. Слабака («Малинове коло», 2000), І. Трача («До тебе, Україно, піснею прийду», 2000), Д. Павличка («Наперсток», 2000), П. Головчука («Корінням з України», 2000), Г. Зимомрі («Верховинські співанки», 2001), А. Трембач («Вервиця», 2002), О. Петик («Лемківські пороги», 2002), Я. Гудемчука («Різноцвіття», 2003), Я. Грицковяна («Осередки української долі», 2005), а також німецького письменника Вільгельма Магера («Щирі вістки

додому», 2005) та ювілейні збірники О. Астаф'єва, М. Мушинки, І. Добрянського, В. Задорожного, І. Мегели, Й. Фиштика, Ю. Гуци-Венеліна, Я. Грицковяна, В. Маринця, Н. Науменко, А. Вірського та ін.

З письменницького доробку опубліковані збірки художньо-документальних нарисів, оповідань і новел, у т. ч.: «Джерела вічної краси» (1996), «Долі в людях» (2006), «Час і життя» (2012), «Дзвін для ангелів» (2014), «Промінці студеного сонця» (2015), «Образки Срібної землі» (2016), «Синя веселка» (2017), «Візерунок життєвих стежин» (2018), повість «Політ життєвої мрії» (2018), «Розвіяний простір» (2020), художній нарис «Верховини Голятинського плугатаря» (2020).

Переклав збірки поезій «Київ у травні» (2001); «Княгиня Європи» (2010) Дмитра Павличка – німецькою мовою, польськомовні твори «Гармонія псалму» (2003) Олександри Шевелло, німецькомовні розділи «Історії карпатських русинів» Михайла Лучкая (2004) – українською мовою, а також польськомовну працю Івана Павла II «Встаньте, ходімо!» (2005; співавтор – І. Зимомря).

Окремі художні твори перекладені різними мовами, зокрема, англійською, болгарською, російською, угорською, словацькою, хорватською; видані книжковими виданнями збірки польською «Пороги у вулику», 2019; 2020; переклади Тадея Карабовича, Яна Гжесяка та німецькою «Зелене відлуння», 2020; переклади Яни Грицай, Ірини Качанюк-Спєх.

Окреме місце в зацікавленнях Миколи Зимомрі – спадщина уродженців Закарпаття різних епох. Тут його вагоме слово про Ю. Гуцу-Венеліна, І. Орлая, М. Балудянського, В. Кукольника, А. Волошина, В. Кохана, В. Густі, В. Ігната, І. Маргітича, В. Марка, І. Хланту, А. Дурунду, О. Рішаві, С. Панька, О. Тимофієву, П. Федаку, Ю. Шипа.

Микола Зимомря – один із засновників і упорядників шеститомної серії «Україна – Польща» (2000-2006) та альманаху «Франкова нива» в семи томах (2016-2020). Член Національної спілки журналістів України (1982) та член Національної спілки письменників України (2008), заслужений діяч науки і техніки України (2017). Лауреат премій імені Б. Лепкого, І. Кошелівця, О. Грицая, Зореслава, а також В. Магера (Німеччина), Золотої медалі Полонійної академії в Ченстохові (Польща).

Ми зумисне зробили спробу бодай – бібліографічними позиціями – окреслити вагомий дослідницький доробок ювіляра.

Ранньовесняної пори цьогоріч доля жорстко випробувала ювіляра: у засвіти пішла його найстарша донька, кандидат педагогічних наук Олена Юрош, не доживши буквально місяць до свого 50-ліття. Микола Іванович і вся родина у невимовній журбі стояли біля труни у церкві Ужгородської греко-католицької семінарії. Єпископ Ніл, який проводив обряд прощання, сотні людей не могли стримати сліз… А живих квітів біля труни було стільки, що я ніде більше не бачив такої кількості сумного багатобарвного квіття…

А через кілька днів Микола Зимомря подарував мені свою щойно видану книгу «Зелене відлуння» («Гайделберг-Цюріх-Київ, 2021), в якій уміщено малу прозу автора.

– Якби знав, що так станеться – присвятив би це видання донечці своїй, зізнався, коли вертався з її могили у день сороковин, – зізнався мені зі сльозами в очах…

Але життя йде. І він іде по ньому – з болями і печалями, радощами і тривогами нашого буремного віку і нашого неспокійного часу.

Микола Зимомря – у благословенній дорозі. Тож щиро бажаємо колезі й невтомному наставнику молоді доброго здоров'я, подальшої плідної праці на благо рідного народу та Української держави!

Андрій Дурунда

Юрій Ковалів[1] про Степана Гостиняка

Степану Гостиняку (20 вересня 1941), уродженцю с. Збудський Рокитів Гуменської округу на Пряшівщині (Словаччина) виповнилося 80 років. Він –– автор збірок «Пропоную вам свою дорогу» (1965), «Лише двома очима» (1967), «Вірші» (1972), «Букет» (1979), «Сейсмограф» (1982), «Анатомія другого обличчя» (1987), твори було перекладено (книжкові видання) чеською й словацькою мовами («Neorámovaný prostor», Praha, 1982; «Inventarizácia», Košice, 1987).

За спостереженням Б. Бойчука, поезія С. Гостиняка викликає подвійне враження. Вона виповнена публіцистичною риторикою й зумисним заземленням образної системи, особливо в ранній творчості. Схильний до прозаїзації поетичного мовлення, автор вподобав павзник, говірний вірш, вірш у прозі, де панувала оповідна, ораторська дикція, притаманна шістдесятникам, іноді з декларативно-панібратськими, часом саркастичними модуляціями, як у вірші «Душа Т. Г. Шевченка за моїм нічним столом» («Товаришу Тарасе! // Ваше завдання виконано: / Царі й царенята відійшли у казки»), що завершується скаргою заполітизованого діяча: «Вона [очевидно, дружина –– Ю. К.] мене лишила...».

С. Гостиняк знаходив власні інтерпретаційні ходи, коли на тлі імпресіоністично змальованої літнього вечора з хрущами й зірками в калюжах тітка Ракова стрічається з метонімічним «Кого чекаєте, тітко?», аби пролунала її сумна відповідь: «Кого ще чекать мені, окрім корови, синку?». Вірші у прозі («Про кермо в тих, що ним керують», «Читання за складами») мають карб тогочасної задушливої суспільної атмосфери. За спостереженням критика А. Червеняка, поет вловив «трагізм» «між максимальним розривом теорії і практики» заідеологізованої сучасності, надто боляче реагував на трагічні події, особливо під час придушеної Празької весни (1968), після якої його вірші не часто з'являлися в періодиці. Посилаючись на ідентифікацію С. Крижанівського («поет національний» й водночас «трансконтинентальний»), Й. Сірка зазначив, що ніхто з пряшівських поетів не мав такої оцінки, вважав, що лірика С. Гостиняка «започаткувала новий етап в розвитку української поезії Чехословаччини», рівновеликої шістдесятникам.

Поет спромігся знайти власний ідіостиль. Не кожного разу його новації були успішні. Іронія, яку він вподобав, не завжди справляла ефект через неприховано брутальні прийоми («Реферат но 1»), як і сарказм політично заангажованих збірок «Букет», «Сейсмограф» й «Анатомія другого обличчя». Експеримент з перенасиченням повсякденної лексики в поетичному мовленні виявився не зовсім вдалим, на відміну від спроби «розхитати» монологічні структури вірша «Інтерв'ю з самим собою но 1».

Лірика С. Гостиняка означена поступовою психологізацією зображення побутових, любовних колізій. У збірці «Вірші» він став глибшим у філософічних міркуваннях. Верлібр із «загадковою» назвою-натяком «Оце воно у нас» розгортає сюжетну лінію з розвитку дії: «Ото, що звуть рівниною, – тут без коріння. Це воно у нас». Метафора потоків («один до одного, / один до одного і стрімголов

---

[1] Юрій Ковалів – український поет, критик, літературознавець, педагог, професор кафедри новітньої української літератури Інституту філології КНУ імені Т. Шевченка. Лауреат Шевченківської премії (1996).

униз. Це воно таке») має ризомну семантику, несподівано поєднану із символами зустрічі весни з межею («біла душа терня»), бука, ялівця, вечорниць, символіка яких відійшла в минуле («Це було давно»). Однак інтрига не має розв'язки: «Душа дивилася – дивилася на нашу дугову подобу / і сказала: «От, мій проводир!». Оце воно / наш здоровельний стан». Герметичний сенс притаманний й іншим творам С. Гостиняка. «Тиша» з однойменного вірша засвідчує напругу силового поля «Між нічними гавкотами / номер сорок сім і сорок вісім, / між наказом й безхребетним морем, / між Марією і мною в часі гніву».

Медитаційна глибина втрачається, тільки-но автор переходить до спрощення образної системи, як у випадку із спогляданням абітурієнток («Неба не бажав ніхто; / лиш спраглих тіл»), поряд з якими «тріє царі», об'єднані степом, тополями й Дніпром, видаються несумісними («Невідступні тріє царі»). Схожа ситуація спостерігається при інтерпретації банальних ситуацій з пивом («Ей, / не співаєм, не співаєм, бо нема причини. / У склянках піниться універсальний лікар»), родинної тривіальщини («Дівчина моя нервується часто. / Вона походить із сім'ї, / де три коти живуть, не нарікаючи на долю»). С. Гостиняк надто прагнув бути реалістом («Два дні реалістично падав дощ»), тому спроба передати тонкі душевні вібрації давалася непросто. Заклик ліричного героя вийти у світ («Ми підемо без того, / щоб нам показати дорогу. Сонце буде невідступним оком. Підемо») перетинається із запереченням стагнаційного побуту: «Перейдемо кордон: розлучимось із меблями, / технічним рабовласником, а головне, із інквізитором –– ура!». Переживання повноти життя трактоване як лібідозна рефлексія: «Трава, зелена ніби мавчин день, / визволити з трафарету ліжко, / у котрім я так тебе, я так, що аж до йой».

Лірика С. Гостиняка засвідчила потужні можливості образного одивнення довколишнього світу, його предметної конкретики, що тьмяніли при надмірному заземленні поетичного мовлення.

Маловідома українська княжна з Галича – королева Богемії-Чехії

25 жовтня 1261 року відбувся шлюб, на який дала згоду княжна Кунігунда – велика українська красуня з чеським королем Пржемиславом-Отокаром II. Після весільного обряду в Братиславі подружжя виїхало до Відня, де пробуло кілька тижнів, насолоджуючись краєвидами близько міста. З прибуттям у Прагу, 25 грудня, Отокар і Кунігунда були коронованні папською короною єпископом Вернером. З цієї нагоди відбулися величні святкування з лицарськими турнірами та іншими церемоніями під звуки різних оркестрів із всякими музичними інструментами. На початку 1265 р. королева Кунігунда народила дочку. Велика радість охопила королівський двір і відбулись гучні хрестини. З Чесько-Моравської хроніки довідуємося, що на хрестини запрошено аж трьох єпископів – празького,

оломовцького і браніборського та велике число магнатів Баварії, Моравії та Австрії. Король Отокар з короною на голові йшов у поході до храму св. Віта. Там дочку охрестили іменем її матері – Кунігунда, а потім всякі розваги, забави і гостина в королівській палаті тривали три дні.

Як кожен король прагнув мати наслідника трону, так і Отокар, який надзвичайно любив свою дочку, тужив за сином. Та 1269 р. королева знову народила другу дочку – Анежку. Син народився не десятому році спільного подружжя, якого 27 вересня 1271 р. охрещено, і дано йому ім'я Вацлав II. Кунігунда (ім'я іспанської назви) цікавилася життям чехів, їхньою політикою, знайомилась із найбільш відомими шляхетськими родами, до котрих належав славетний на всю Європу лицар Завіша з Фалькенштайна. Українка стала улюбленицею всього чеського народу. Мала добре і щире християнське серце та простягала руку допомоги, яким була потрібна допомога, зокрема убогим та монастирям. Зі згодою свого чоловіка опікувалася монастирем в Подєбрадах, до котрого і сам навідувався. У вільний час від своїх щоденних обов'язків, зокрема материнських, Кунгута (ім'я чеської назви) займалася поетичною творчістю релігійного спрямування. Дбайливі та віруючі чехи зберегли її поезію і залучили до «Антології давньої чеської поезії», виданої 1987 р., що зветься «Kunhutina modlitba». У своїх рядках перша чеська поетеса XIII ст. вітає Бога всемогучого, славного Творця світу, спасителя земного цвіту, Добродія й Учителя, й одночасно дякує Йому за життя ласкаве, опіку і радість дану величаву. Автографи української Кунгути, а також її листи, адресовані королеві Пржемислові-Отокару II і опубліковані в Празі 1928 р., у Чехії оберігаються державою як дуже дорогий документ державної ваги.

Через невизнання Отокаром II, званого Залізним і Золотим королем, Рудольфа Габсбурзького імператором, 1276 р. він почав облогу Відня, втягнувши Пржемислава у війну. У цій війні він втратив Австрію, але вважаючи її не програною, 1278 р. почав нову війну проти Рудольфа, в якій Пржемислав загинув на полі бою. Після смерті свого чоловіка, вдова Кунгута переселилася з сином Вацлавом II із Праги до Градечка, неподалік від м. Опави. Якраз у той час там теж перебував Завіша – дуже колоритна постать, великий противник в недавньому минулому короля Пржемислава-Отакара II, і між ним і королевою зав'язалися близькі відносини. Завіша був не тільки впливовий лицар, але і відважний, дуже пристойний, тож королеву-вдову вчарував навіть своїм дворянським вихованням. Кунгута вже не цікавилася політикою країни, а при старому, перший раз жонатому з Маркетою (Маргаретою) на 26 років старшою та маючи сина і дві дочки з нешлюбною придворною дамою Анною, не зазнала надто великих розкошів. Романс Кунгути із вдівцем Завішою завершився тайним шлюбом 1284 року. Таємниця довго не втималася і королеву спіткали неабиякі осуди. Більшість її знайомих відійшли від неї, вважаючи, що вона зганьбила усю свою рідню. Вагітною прагнула нащадкові залишити опавську отчину, але проти цього виступила місцева знать, яка в боротьбі проти Завіші перемогла. Незабаром, Кунгута народила сина Яна.

1280 р. королевича Вацлава II визнано наслідником чеського трону. Майже 10-річним почав виховуватися в Празі. З часом туди переїхала його мати, отримуючи достатньо річну платню і дозволили їй жити в достатках, разом із Завішою. Неповнолітній Вацлав II, король Чехії (Богемії), прийняв опіку матері, а також простив Завіші за його попереднє вороже ставлення до його рідного батька, зрештою, дозволив йому бути довіреним дорадником у державних справах. На тлі юного короля, чеська знать розділилася на дві частини – одна стала на бік Завіші, а друга – проти нього. Боротьба між ними закінчилася перемогою вітчима Вацлава II,

в якій найбільшу роль відіграла його мати – Кунгута. Була вона тоді щасливою, бо мала коханого чоловіка, шану від свого сина, який вже замолоду був хворобливим і слабосилим. Керували ним дорадники, а Завіша лестив його забавами та всякими іграми. Кунгута тішилася життям обох своїх дочок – старшої, теж Кунігунди, яка молодою вступила до монастиря св. Франциска до сестер Кларисок у Празі. 1291 р. вийшла з монастиря і одружилася з польським князем Болеславом Мазовецьким, маючи з ним сина Вацлава. По смерті чоловіка знов повернулася до монастиря св. Юрія в Празі, де була настоятелькою аж до смерті в 1321 році. Друга дочка Кунігунди Анежка вийшла заміж, мабуть, 1276 р. або невдовзі після, за сина Рудольфа Габсбурзького, також Рудольфа, котрому народила сина Яна, виховуючись на дворі стрийка Вацлава II в Празі та на дворі німецького цісаря Альбрехта. Кунгута дочекалася до синового весілля з цісарівною Ґутою. Кунгута померла 1285 р., маючи неповних 40 років життя.

У середньовічній Україні та в інших європейських державах було прийнято «дарувати» своїх княжих дочок. Вступаючи до шлюбів в Європі, вони, як правило, володіли кількома мовами, головним чином грецькою, латинською або й німецькою. Наприклад, княжна Анна Ярославна – донька князя Ярослава Мудрого, стала дружиною неграмотного французького короля Генріха I, а по його смерті виконувала обов'язки володарки цілої Франції, запровадивши чимало реформ у політиці та в культурі мови. До когорти таких князівн належить сестра Анни – Єлизавета Ярославна, яув вийшла заміж за норвезького короля Геральда Сміливого, та княгиня Анастасія, дружина короля Угорщини. Інші княгині України стали дружинами королів Польщі та Німеччини.

В Чехії прославилася Кунгута – внучка чернігівського князя Михайла Всеволодича та донька князя Ростислава, який з 1230-го року князював у Новгороді. Під час татарської навали та зруйнування нею Києва 1240 р., дідусь Кунгути здався без бою і кияни за це його прогнали. Спочатку опинився в Угорщині, а потім – у Польщі. З поверненням в рідний край, якийсь час княжив у Чернігові, але 1246 р. татари спіймали його і в жорстокий спосіб замучили. Майже те саме сталося і з Ростиславом, коли його військо розгромили татари 1243 р., і він поїхав скитальцем в Угорщину. Тут угорський король Бела IV, зацікавлений у здобутті для своєї держави Галицько-Волинське князівства, згодився посватати свою дочку Анну з князем Ростиславом, котрому приділив панувати на території Мачви. Коли він не мав надії повернутися в Київську Русь-Україну, залишився там на довгі роки. Ростислав з Анною Арпад мав трьох синів і трьох дочок, які виховувалися на королівському угорському дворі. Одною з них була Кунігунда (Кунгута), народжена 1245 р., а дві інші її сестри – молодша вийшла заміж за польського короля Лешка Чорного, а третя була дружиною болгарського короля Михайла Асеня. Дійсно, у княжни Кунгути Ростиславни були кровні зв'язки по жіночій лінії з угорськими королівськими родами. Дитинство провела на королівському дворі Бела IV або в інших батькових володіннях у Білгороді Дунайському. Під опікою дбайливої матері Анни виховувалася у побожному дусі, що тоді існував у навчанні, зокрема у князівн, яким часто траплялося вступати у чернечі обіти. Батьки переважно вибирали долю для своїх дітей і з політичних чи економічних міркувань, видавали або женили малолітніх за старших віком. Така доля судилась і Кунгуті, надзвичайно красивій та досить вже освіченій. Спершу батьки заручили її з малолітнім болгарським царем Михайлом II, проте молодята не побралися.

Сильним своїм мечем, від якого гинули ворожі нападники на Богемію-Чехію і здібним у її розбудові був відомим у Європі король Пржемислав (Преслав-Přemysl) – Отокар II, який народився близько 1233 року. Під його володінням Чеське

королівство, що простягалося від Сілезії аж до Адріатичного моря, багатіло з поселенням німецьких колоністів. 1260-го р. король отримав від папи римського Олександра IV офіційне визнання нешлюбних його дітей і наступного року розвівся з неплідною дружиною Маргаретою. Деякі суперечки Чехії та Угорщини привели до зустрічі королів обох держав, яка відбулася у Відні. Тоді Пржемислав – Отокар II попросив у Бели IV дати згоду на шлюб з його наймолодшою дочкою – також Маргаретою. Але тоді вона була черницею в монастирі в Пешті й не захотіла покидати монастир, тож Пржемислав оженився з 16-літньою внучкою Бели IV – Кунгутою. Це ім'я давньоукраїнське. У санскриті складається із двох основних: «кгун», «кхун» із пізнішим звучанням «кун» або «хун», що означає «князь, княжий», тобто величний або найкращий. Інша основа цього імені є «гута» – дарунок, дар, офіра. Отож, давнє ім'я Кунгути «khun-huta» означає княжий дар, або велична пожертва.

Павло Лопата

Історія заснування бібліотеки в Ужгороді

З початку XV століття в Ужгороді діяла перша міська школа, а при ній – невелика книгозбірня. Протягом XVIII – XIX ст. бібліотеки на Закарпатті були, як правило, власністю монастирів, духовних і світських феодалів, навчальних закладів, окремих представників інтелігенції. Народні ж почали виникати на початку XX ст., коли наш край входив до Австро-Угорської монархії. Згодом розвиток бібліотеки в Ужгороді продовжувався в період Чехословацької Республіки. Отже, Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека в Ужгороді вже має більш ніж сторічний ювілей.

Перші народні бібліотеки

Зокрема в Ужгороді вона з'явилася 1902-го – для цього Вседержавна рада музеїв і бібліотек виділила 2 000 австрійських крон та подарувала дві дубові шафи й понад тисячу книжок угорською мовою. Заклад, розміщений в угорській державній початковій народній школі на пл. Друґета (навпроти будинку УжНУ на вул. Панаса Мирного), мав обслуговувати місто й довколишні села. В 1904-му сюди надійшла «Азбука угро-руського и церковнославянского чтенія». Після Першої світової війни бібліотеку перемістили в угорську народу школу на пл. Масарика (зараз пл. Петефі) і в наступні 20 років вона не поповнювалася.

Звичайно, народні бібліотеки по цілій Угорщині тоді служили переважно людям, які займали панівні посади. Для простих були парафіяльні читальні кімнати з не надто широким вибором – там пропонували церковні книги майже в одиничних екземплярах. На Закарпатті з 1794-го вже існувала Ужгородська учительська семінарія, а з 1914-го – Мукачівська угорська королівська державна народна шкільна семінарія, які теж мали невеликі бібліотеки.

За чехів читалень побільшало

Коли край увійшов до складу Чехословацької Республіки, почалося культурне та політичне відродження. В ЧСР прийняли закон про обов'язкову освіту від 6 до 14 років, тож у 1920-му на Підкарпатській Русі налічувалося 436 шкіл, де навчалося 56 440 дітей, а вчителів було 958. У ЧСР з'явилося багато російських емігрантів, вони створили «Союз русских педагогов средней и низшей школы в Чехословацкой Республике», до якого входили й учителі з ПР. У звіті за 1923 – 1924 рр. згадується, що правління «Союзу» хотіло налагодити взаємодію з Рефератом освіти Підкарпатської Русі, й тому організувало поїздки до Ужгорода. У підсумку домовилися про можливість працевлаштування 188 російських учителів у школах, адже вільних вакансій бракувало, до того ж педагоги мали мати чехословацьке громадянство. У звіті йдеться і про налагодження співпраці з учительською Карпато-руською організацією, яку називають «родственною». Вважаємо, що мається на увазі Педагогічне товариство Підкарпатської Русі.

Безумовно, всі педагогічні та культурно-просвітницькі товариства були втягнуті у вирішення мовних питань. Вони відрізнялися ідеологічними засадами, проте завдяки їхній діяльності в ПР розширилася мережа бібліотек, читалень, організовувалися драмгуртки, хорові колективи тощо.

Як уже згадувалося, в ЧСР навчання від 6 до 14 років було обов'язковим, але багато дітей у нашому краї з різних причин не могли часто відвідувати школу, особливо в гірських районах, де хутори знаходилися далеко один від одного. Для таких у 1931 – 1932 рр. влаштували 170 курсів, які охопили 9176 неповнолітніх.

У великих містах бібліотекарі мали пристойну платню

Ще в 1919-му президент Томаш Масарик підписав закон про впровадження мережі бібліотек у ЧСР, тож і в нас 1 жовтня 1921-го створили міську культурну комісію (МКК) з громадським керівництвом, яка вирішила організувати в Ужгороді бібліотеку – на основі понад півтори тисячі книжок, які були в угорській народній. Наглядати за функціонуванням усіх публічних бібліотек мало Міністерство освіти та національної обізнаності. Воно або уповноважена ним установа могли, за потреби, розпустити раду бібліотеки, створивши тимчасовий орган, та позбавити окремих її членів членства і призначити нових. Бібліотекаря, діяльність якого не відповідала цілям закону, також мали право відсторонити. До речі, в муніципалітетах із понад 10 000 жителів зарплата бібліотекарю розраховувалася так, щоб міг повністю присвятити себе цій професії, а в менших винагорода визначалася за згодою.

Муніципальна рада мусила заздалегідь узгодити з бібліотечною радою місце розташування бібліотеки, особливо щодо зведення спеціального будинку. Якщо вона не приймала рішення, то це робило Міністерство освіти.

Де працювали, там і жили

В 1932-му в Ужгороді спорудили бібліотеку з семи приміщень, де були 2 читальні. Бібліотекарям надали можливість жити в тій же будівлі – для зручності обслуговування читачів. Відтак у Театральному провулку зробили

два окремі входи: один вів у помешкання для працівників (зараз це вхід до Закарпатської обласної бібліотеки для дітей), а другий – до народної бібліотеки (нині – до Ужгородської міської).

Слід сказати, що МКК організувала 1925-го міську бібліотеку, яка поповнилася 1 596 примірниками, подарованими від «Ради земскихъ музейнихъ библіотекъ» та існуючої міської бібліотеки. Вона спочатку знаходилася в підвальному приміщені площею 35 м^2. Сюди завезли новий інвентар для зберігання книжкового фонду (вже були примірники чеською, угорською й руською мовами, декілька – російською), який у той час поповнювався переважно за рахунок містян, меценатів, благодійних організацій та всіх, хто опікувався поширенням друкованої продукції.

У 1926-му газета «Зоря» опублікувала додаток «Настольна книга для публичных бібліотек на Подк. Руси», де подано місцевий (каталог) та інвентарний списки. Був також іменний список карток. У той час бібліотека організовувала пересувну видачу книжок. Їх почали описувати на спеціальних бібліотечних карточках, виготовлених 1921-го в Празі чеською мовою, а потім у 1925 р. – в Ужгороді в друкарні «Школьная помощь». Востаннє картки робили руською, чеською та угорською, всього їх випустили 2 000. Пізніше їх друкували в типографії Криванек в Ужгороді. На бібліографічних картках (кожна мала інвентарне число) подавалися такі дані: автор, назва книжки, місце та рік випуску, видавництво, розмір у сантиметрах та кількість сторінок. Якщо було кілька томів, це теж вказувалося. Опис книжок на карточках у бібліотеці проводили на двох друкарських машинках типу Underwood із латинським шрифтом та кирилицею або інколи – вручну.

В ті часи в Ужгородській публічній бібліотеці було близько 400 читачів. Обслуговували їх декілька чоловік, часто на добровільній основі. Заклад отримував 47 газет та 13 журналів, які друкувалися на Закарпатті: «Наш рідний край», «Пчілка» та інші. Книжок у 1935-му було вже 4 557, здебільшого їх дарували різні наукові організації та приватні особи.

Невчасно повернув книжку – штраф, не реагуєш – до поліції

У кінці грудня 1930 р. склали «Правила для публичной библіотеки гл. города Ужгорода». Згідно з ними, необхідно було представити читацький квиток («легітимацію») із внесенням завдатку 10 чехословацьких корун. Читач отримував абонентську карточку. На руки видавали тільки одну книжку, якщо твори мали декілька томів – то не більше трьох. Термін користування обмежувався 14 днями, за потреби його могли продовжити ще на 8. У випадку прострочення поштою направляли листа, якщо це не допомогло – через 4 дні писали повторно. Опісля бібліотекар ішов до читача, й того карали штрафом. Наприклад, за прострочений тиждень слід було сплатити 50 гелерів, за друге повідомлення – 2 коруни і 50 гелерів, а за третє – 3 коруни. Коли читач не реагував – справу передавали міському екзекуторському управителю, за вимогою бібліотеки могла втручатися й поліція.

Також існувала черга на книжки, які вже взяв хтось інший. За такий запис брали 20 гелерів. Передавати примірники третім особам заборонялося. В читальному залі й у бібліотеці була книга побажань, де читачі залишали пропозиції стосовно придбання нових видань.

Слід сказати, що на території тодішнього Закарпаття виникали читальні товариства «Просвіта» (до нього ввійшли вчителі-народовці, головою став адвокат Юлій Бращайко, а секретарем – Августин Волошин) – таких було 54. На день проведення всепросвітянського з'їзду в Ужгороді 17 жовтня 1937 р. при філіях і читальнях товариства нараховувалося 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивні гуртки, 12 духових оркестрів.

У роки угорської влади в 1939 – 1945 рр. в Ужгородській публічній бібліотеці працювали, в основному, угорці. Тоді заснували нову форму картки: вказувалися розмір книги та шрифту, місце видання й кількість сторінок. А в абонкартці подавалися дані читача, адреса проживання та інформація про книгу. Вказувалося також повернення примірника.

СРСР: бібліотеки – це ідеологічний вплив

В 1945-му народну бібліотеку перетворили в Закарпатську обласну бібліотеку для дорослих. Сюди почали надходити видання з різних міст тодішнього Радянського Союзу – переважно пропагандистські, про життя людей та діяльність різних організацій.

Історію державної бібліотечної мережі області започаткували постановою РНК УРСР від 21 листопада 1945-го «Про затвердження плану розвитку культурно-освітніх установ». На Закарпатті необхідно було відкрити 17 бібліотек, у т. ч. одну дитячу, 505 сільських клубів та хати-читальні. В обов'язковому порядку при всіх цих закладах та сільських комітетах мали влаштовувати вітрини, де щодня вивішували нові центральні газети та останні вісті Інформбюро. Вони стали інструментом ідейно-політичного впливу в СРСР. Бібліотеки значно доукомплектували книжками з усіх республік Союзу – головним чином із інформацією про партійні документи, з'їзди, конференції тощо.

В цей час у бібліотеку не надходили бібліографічні картки, тож описи робили на звороті старих, чехословацьких та угорських, що дозволило потім віднайти ці унікальні бібліографічні шедеври – їх виявили понад 100 примірників. Згодом надійшли карточки з лініями без друку на них. А невдовзі в СРСР стали випускати бібліографічні книги з описом книжок, журналів, газетних статей тощо, які поступали в бібліотеку централізовано.

Кількість читачів після 1946-го збільшувалася й досягла майже 800 – за рахунок студентів, котрі навчалися в новоствореному Ужгородському державному університеті. Бібліотеку обслуговували близько 10-ти працівників. Книжкові фонди після 1960 р. почали розростатися через республіканські та союзні видавництва, які спрямовували сюди обов'язкові екземпляри.

В 1980-му бібліотека отримала статус обласної універсальної наукової й зараз носить ім'я Ф. Потушняка. Опис книжок тепер проводиться на комп'ютерах, тож читачам легко й зручно знайти потрібне видання. Окрім того, є інтернет-центр, яким вони можуть користуватися.

Таким чином, ЗОУНБ, що нині знаходиться на проспекті Свободи, була створена не на порожньому місці – її основи закладалися з 1902 року та за період Чехословацької Республіки, а тому й вона весь цей час працювала, змінюючи назви та місце розташування в Ужгороді.

Ганна Бобонич, головний бібліограф
Закарпатської обласної універсальної наукової
Бібліотеки ім. Ф. Потушняка

РЕЦЕНЗІЇ

Сьома закарпатська подорож Гнатюка

Академік М. Мушинка презентував в Ужгороді другий том свого зібрання творів, присвячений В. Гнатюку.

Том містить монографію про фольклориста та 46 статей про нього, хоча усього М. Мушинка написав 77 студій про В. Гнатюка, але деякі з них потраплять у наступні томи. Зокрема, третій том буде про І. Панькевича – вчителя самого М. Мушинки. Ще один том буде про русинів Воєводини, де теж ітиметься про В. Гнатюка. Усі тексти про Гнатюка заново пройшли коректуру, яку здійснила Н. Ребрик, тож усунуто одруківки, що були у першопублікаціях.

Гнатюком автор зацікавився ще в аспірантурі, яку проходив у 1960-х у Києві. Він планував дисертацію про закарпатських заробітчан на зламі століть, але її зарубали. Дивно, бо заробітчансько-пролетарська тематика завжди була найбільш шанованою в радянській історіографії. Проте це були якісь не ті пролетарі: вони переважно розглядали своє перебування у статусі найманих робітників як тимчасове – аби тільки зібрати гроші на шмат землі і повернутися у селянське середовище. А головне – до заокеанської еміграції і особливо до контактів з нею аспіранта в СРСР ставилися зовсім несхвально. Тож затвердили тему про Гнатюка, про якого тоді ще майже не писалося. Через кілька років М. Мушинку проскрибували через дисидентство, звинувачення у поширенні самвидаву, зокрема вивезення на Захід трактату І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація». Тож замість дисертації вийшла монографія – і то за кордоном. Автор тим часом працював пастухом у рідному селі, а відтак кочегаром у Пряшеві. І багато писав, нагадуючи тим Г. Сковороду. Після перебудови вже офіційно повернувся до наукового істеблішменту, став академіком НАН України. Зібрання творів його планується у 20 томах. Перші два з них мають 900 і 800 сторінок, наступні академік бачить уже тоншими, але син Олесь у те не дуже вірить, бо в процесі роботи томи все розбухають і розбухають.

Монографія про Гнатюка унікальна за скрупульозністю – на 250 сторінок 1129 посилань, тож кожний наведений факт задокументовано. Звісно, у тих умовах автор не про все міг писати, тож пропущено добу

ЗУНР та ряд інших моментів, проте наукову діяльність вченого висвітлено максимально детально. Особливо багато про шість фольклорних експедицій Гнатюка на історичне Закарпаття, включаючи Пряшівщину і наших переселенців у сербській Воєводині. У результаті вийшло 6 томів під назвою «Етнографічні матеріали з Угорської Русі». 2003 р. їх перевидало харківське видавництво «Фоліо» з передмовами М. Мушинки. А по всіх українських регіонах Гнатюк записав 195 казок, 411 байок, 552 легенди, 810 анекдотів, 582 пісень, 322 колядки і щедрівки, 8622 коломийки, 184 гаївок, 258 оповідань про опришків, 1565 оповідань з демонології, 18 описів весілля, 22 описи похорон. Окремо проаналізовано студії Гнатюка у сфері літературознавства і мовознавства. До монографії додано бібліографію Гнатюка на 331 позицію – і це ще без його численних рецензій, які б збільшити число у кілька разів.

Додані до основної монографії статті другого тому суттєво доповнюють її. Саме М. Мушинка розшукав і познайомив між собою розкиданих по світу нащадків Гнатюка. Отже, Гнатюк знову повертається на Закарпаття – цим томом, що поступив до обласної бібліотеки і особистих зібрань учасників презентації.

Сергій Федака

ГІДНИЙ ВНЕСОК ДО СВЯТКУВАННЯ 150-РІЧЧЯ НАУКОВЦЯ

(*Микола Мушинка. Зібрані твори. Т. ІІ. Праці про Володимира Гнатюка. Упорядник: Олесь Мушинка. Видавництво: Центр антропологічних досліджень, Пряшів, 2020. 784 стор.)*

Академік Микола Мушинка – фольклорист та українознавець, літературознавець, мистецтвознавець, член Міжнародної комісії з дослідження культури Карпат та Балкану – субкомісії звичаї та обряди, дійсний член Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Словаччині, довгорічний голова Асоціації українців Словаччини, доктор філологічних наук, перший іноземний член Національної академії наук України – один з найвизначніших збирачів і дослідників фольклору русинів-українців Словаччини другої половини XX – початку XXI століття. Є одним з перших науковців, який ще будучи студентом празького вузу систематично цікавився і досліджував творчість та наукову діяльність Володимира Гнатюка. Результатом цих намагань є другий том праць науковця – «Володимир Гнатюк», які стали провідною темою його наукових зацікавлень на протязі цілого життя.

Володимир Гнатюк (1871-1926) – етнограф, фольклорист загальнослов'янського значення, мовознавець, мистецтвознавець, перекладач та громадський діяч, дійсний член та багатолітній науковий секретар Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, з 1901 року – секретар, а з 1916 року – голова етнографічної комісії НТШ. Упродовж свого життя, яке він повністю присвятив записуванню усної народної творчості, видав кілька десятків фольклорних збірників та наукових праць.

Книгу відкриває оглядова стаття М. Мушинки «Володимир Гнатюк у моєму житті», в якій автор подає свої етапи вивчення життя і творчості – на основі фактичного матеріалу, узагальнює і систематизує народознавчу та українознавчу концепцію В. Гнатюка, його внесок у світову науку.

Монографія «Володимир Гнатюк – життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства» – це друге доповнене тернопільське видання книги 2012 року, яка вперше в 1987 р. вийшла у Парижі

(«Записки Наукового товариства ім. Шевченка». Праці філологічної секції, том 207. Париж – Нью-Йорк – Сідней – Торонто, 1987. – 332 с.). Тут же передруковується й «Передмова» голови Наукового товариства ім. Шевченка в Європі Аркадія Жуковського до паризького видання монографії М. Мушинки. Пряшівське видання монографії (як і паризьке) складається із вступу та чотирьох розділів.

У першому розділі «Біографія В. Гнатюка» М. Мушинка на основі доступних матеріалів подає життєпис видатного вченого. Вказує на тогочасні умови, в яких жив і працював вчений і на його громадську діяльність в Науковому товаристві ім. Шевченка.

Другий розділ присвячений фольклористично-етнографічній діяльності В. Гнатюка. На основі першоджерел – монографій, журнальних статей тощо М. Мушинка подає свій аналіз та оцінку фольклористичної спадщини вченого: народні пісні; звичаї та вірування; народну демонологію; народну прозу – казки про тварин; фантастично-пригодницькі казки; соціально-побутові казки (новели); анекдоти; перекази; легенди; прислів'я та приказки; сороміцький фольклор. У висновках до цього розділу книги автор підсумовуючи доробок В. Гнатюка в області фольклористики та етнографії, констатує: «Можна без перебільшення сказати, що в кінці XIX і першій чверті XX століття він був найвизначнішим українським дослідником народної культури, а в цілому ряді питань він є неперевершеним авторитетом і тепер... Він вивів українську фольклористику й етнографію зі стадії аматерства і поставив її на міцний науковий ґрунт, приєднавши таким чином український фольклор у загальносвітовий контекст» (с. 254).

В третьому розділі в такому ж дусі подає аналіз та оцінку наукової діяльності вченого на літературній ниві як редактора, видавця та організатора літературного життя. Давню українську літературу він збагатив віднайденням та описом кількох рукописних збірників з оригінальними та перекладними творами XVIII-XIX ст., ретельно укладених.

Четвертий розділ цієї праці присвячений мовознавчій діяльності В. Гнатюка, який завоював собі репутацію одного з найвизначніших знавців українських діалектів та української літературної мови. До української діалектології він спричинився точними записами народних говорів з різних частин західноукраїнської території. Майже до кожного збірника фольклорних матеріалів він подавав словник діалектної лексики. На початку 20-х років уклав досі не виданий найбільший словник говорів Закарпаття, що охоплював 20 000 слів.

У дальшій частині монографії подано бібліографію основних праць Володимира Гнатюка, яка охоплює 331 позицію з фольклору та етнографії; літературознавства; журналістики; історії; публіцистики; педагогіки; освіти, релігії й мовознавства.

В «Додатках» публікуєтъся перший лист Миколи Мушинки до дочки В. Гнатюка Олександри Гнатюк та її відповідь. Тут же подано рецензію директора Етнографічно-меморіального музею В. Гнатюка у с. Велеснів Монастириського району Остапа Черемшинського на рукопис монографії М. Мушинки «Володимир Гнатюк». Тут же публікується і стаття М. Мушинки «Стежками життя з Володимиром Гнатюком», бібліографія праць Миколи Мушинки про Володимира Гнатюка (77 позицій) та резюме українською, французькою, англійською та німецькою мовами.

В другій частині книги (с. 334-784) опубліковано 46 статей М. Мушинки про В. Гнатюка, надрукованих в часі з 1963-го по 2020 рік українською, словацькою та чеською мовами. Першою з них є стаття з циклу «Перлини нашого фольклору», опублікована в ж. «Дружно вперед» 1963 року (ч. 9). Останньою – ювілейна стаття до 150-річчя з дня народження В. Гнатюка, опублікована 2020 р. в ж. «Дукля» (ч. 4).

Є тут такі статті, як «Володимир Гнатюк і Східна Словаччина», «Володимир Гнатюк і Пряшівщина», «Volodymyr Hnaťuk a Čechy», «Volodymyr Hnaťuk a Slovensko», «Взаємини Івана Франка з Володимиром Гнатюком», «Взаємини Володимира Гнатюка з Михайлом Коцюбинським», «Взаємини Володимира Гнатюка з Михайлом Грушевським», «Володимир Гнатюк і його місце в українській науці та культурі» (автореферат, «Доля нащадків Володимира Гнатюка», «Внесок Володимира Гнатюка в дослідженні біографії Юрія Гуци-Венеліна» та десятки інших. Кожна з них приносить щось нове, невідоме.

Із книги М. Мушинки довідуємося, що в часі з 1895-го по 1903 рік В. Гнатюк здійснив шість наукових експедицій на територію Закарпатської України, Східної Словаччини та до українських переселенців в Югославії та Румунії. Результатом цих експедицій було шість об'емних томів під назвою «Етнографічні матеріали з Угорської Русі», що вийшли в «Етнографічному збірнику Наукового товариства ім. Шевченка» у Львові. Три томи «Етнографічних матеріалів» охоплюють записи В. Гнатюка зі Східної Словаччини із сіл: Збій, Убля, Кленова, Розтоки, Улич, Новоселиця, Чертіжне, Свидник, Шамброн, Сулин, Орябина, Литманова, Якуб'яни, Кружльов та Мальців. У селі Збій від казкаря Михайла Пустая він записав 42 унікальні казки високої художньої вартості і вважав його одним з кращих казкарів, якого йому вдалося зустріти під час подорожей по Угорській Русі.

В монографії поміщено розвідку Миколи Мушинки про листування В. Гнатюка з чеськими народознавцями – опубліковані листи Їржі Полівки, Ченка Зібрта, Лібора Нідерлого, Матея Мурка та Їржі Горака до В. Гнатюка. Листування надруковано мовою оригіналу – чеською і німецькою. Листи, вміщені у цьому томі, мають неабияке значення не лише для історії чесько-українських наукових та культурних відносин, але й для пізнання життя й діяльності їх авторів; відкривають дотепер майже невідомі сторінки наукової співпраці чеських народознавців з В. Гнатюком. Тут же знаходяться й два досі невідомі листи Володимира Гнатюка до відомого мовознавця Івана Зілинського.

Слід зазначити, що В. Гнатюк вів широке листування з визначними представниками не лише українського, але й інших слов'янських народів - Іваном Франком, Лесею Українкою, Михайлом Коцюбинським, Борисом Грінченком, Філаретом Колессою, Гаврилом Костельником, Максимом Горьким, Франтішком Главачком, Їржі Полівкою, Самуелом Цамбелом та іншими діячами.

В останній статті, написаній з приводу 150-річчя з дня народження Володимира Гнатюка, М. Мушинка пише: «Володимир Гнатюк був науковцем, який у важких умовах XIX і першої чверті XX століття поставив українську фольклористику на загальнослов'янський рівень».

Повністю погоджуємось з констатацією упорядника рецензованого видання Олеся Мушинки: «Сьогодні вже спокійно можна сказати, що імена Володимира Гнатюка та Миколи Мушинки взаємно пов'язані. Для Миколи Мушинки Володимир Гнатюк був українським фольклористом номер один. Кожен, хто в сучасному хоче цікавитися В. Гнатюком, не може не зустрітися з іменем М. Мушинки і, навпаки, кожен, хто цікавиться працями М. Мушинки, не може оминути виняткове місце Володимира Гнатюка в його житті і праці».

І на кінець слід зазначити, що монографія академіка М. Мушинки укладена за добре обміркованою системою. Вона належить до своєрідних робіт в етнографічній історіографії Словаччини, яка приносить цілісний погляд на життя, працю і науковий доробок найвизначнішого українського фольклориста кінця XIX і початку XX століття Володимира Гнатюка. Праця є гідним внеском до відзначення 150-річчя з дня народження цього титана української і світової фольклористики.

Йосиф ВАРХОЛ

«Наші пам'ятники мають вигляд диму...»

Серія «Між Карпатами і Татрами» відзначає свій ювілей...

З легкої руки письменниці та науковця Тетяна Ліхтей, вона народилася не в найлегші для літератури та й загалом для країни часи. Це був період суцільних криз, фактичного згортання культури, часом суспільного занепаду. Що вже казати про перекладацьку роботу, якщо книговидання в новому форматі тільки спиналося на ноги. А автори самі мусили ставати спонсорами власних книжок. І це в той час, коли на Закарпатті існувала чудова школа перекладу, з високим рівнем якості. Навіть побіжний огляд цього феномену зайняв би багато сторінок. Але ось настав час порожнечі, в якій люди думали тільки про те, щоб вижити. У багатьох на нові задуми просто не вистачало відваги. І саме крізь ці десятиліття Тетяна Ліхтей пронесла ідею та ще й так вдало матеріалізувала її – створила перекладацький проєкт «Між Карпатами і Татрами». Ця серія триває в часі із щасливою регулярністю. Стукаю по дереву, щоб не зурочити. Адже за цей час перестало існувати безліч видавництв, газет, часописів... Тож цього ювілейного року хочеться щиро привітати такий потрібний усім нам сьогодні проєкт. Побажати мужності і талану. А ще розповісти бодай про ті видання, які побачили світ останнім часом.

Зокрема, **26 випуск** серії Тетяни Ліхтей – це данина пам'яті незабутньому поету **Петрові Скунцю**. А ще це певним чином і віддання боргу словацького народу перед закарпатським майстром. Адже переклади зі словацької Петра Миколайовича напрочуд органічні, «закарпатські», при цьому він зумів донести всі тривожні та радісні знаки мови оригіналу.

«Особливо близькою Петрові Скунцю була лірика східнословацьких поетів, – зазначає науковець та письменниця Тетяна Ліхтей. – Петро Скунць справді глибоко пройнявся поезією сусідів-словаків, відчув вібрацію прадавніх коренів слов'янського генотипу, осягнув спорідненість горянських душ». Цікаво, що і в книзі для дітей «Дитяча азбука» Петра Скунця є чимало перекладів поезій відомої словацької письменниці Людмили Под'яворинської. Перекладач із гумором відтворив там насамперед імітування дитячої мови. Тож низка поезій майстра в перекладах **Валерії Юричкової** справді є певним віданням боргу від словацьких письменників, творчість яких Петро Скунць так яскраво і самобутньо презентував українській спільноті.

Книга перекладів побудована у вигляді стрімких, архітектурно сміливих сходинок. Адже починається вона з перекладів віршів ще юного поета. Власне, тих віршів, завдяки яким Петра Скунця, тоді ще лишень студента УжДУ, помітили літературні патріархи. Притримуючись легкості, імпровізаційного тону, так само граційно переклала В. Юричкова поезію тодішнього першокурсника. Або ж, переймаючись щирим горянським болем, перекладає вірша про зранену смереку.

Ці юні вірші – як теплі зернята, що ворушаться в рідній землі і з яких постане згодом потужний талант майстра. І виявляється, навіть деякі слова співзвучні при перекладі. Притримуючись того ж природного ритму, що і в оригіналі, В. Юричковій вдається поміж граматичними умовностями не загубити і «той біль, що в серці танцює», і доторки «іншої ласки», і самі «зойки віршів».

Тим часом поезія Петра Скунця – напрочуд складна для перекладу. Адже тут

багато важить і ритм, яким можемо творити гімн, ніжне зізнання чи розгнівані сумніви. А деколи цей ритм стрімко обвалюється, як це буває в сейсмічній зоні. А часом серед тиші постають рядки, міцні і жилаві, як мотузки дзвонів. І тоді завмираєш у передчутті першого звуку. І всі це кружляння форм, перетікання ліній, стилістичні вибухи потрібно донести до словацького читача в первісному вигляді. Це як серед мегаполісу залишити галявину із прадавніх дерев, не спотворивши її, не узагальнивши до урбаністичного знаменника. Або ж, як про це мовиться у поета: «Щоб вижити, доводиться здрібніти».

Важливі зауваги до життя і творчості Петра Скунця можна знайти у післяслові поета Дмитра Кременя до випуску 26 серії «Між Карпатами і Татрами». Лауреат Шевченківської премії, який теж є відомим перекладачем, – Д. Кремінь відзначає майстерність перекладу В. Юричкової, які нині може прочитати європеїзований словацький читач. А ще пригадує стрімку Скунцівську ходу, його проникливі очі, які навіть у скельцях окулярів не могли приховати неповторного погляду талановитої і мудрої людини.

А от **27 випуск** серії відкриває для нас моменти творчості **Миколи Зимомрі**, який часто стає рецензентом авторів видань «Між Карпатами і Татрами». Доктор філологічних наук, професор, академік АН Вищої школи України, член Національної спілки письменників України, досліджує німецько-українські та польсько-української літературні зв'язки. Як зазначає у передмові Тетяна Ліхтей, несподівано Микола Зимомря відкрив ще одну грань свого таланту, опублікувавши прозові мініатюри. А ще Т. Ліхтей відзначає справді горянську ощадливість автора у роботі зі словом, і саме через це його творчість «збиває з ніг оголеною правдою, відтворюючи найбільш драматичні колізії з життя верховинців». Але цим оповідями не бракує й соковитого гумору та оптимізму: «Микола Зимомря відтворює цю душу і цей світ як аскетичний мольфар, як знаючий цілитель-знахар». І саме ця риса стала чи не визначальною у творчості Миколи Зимомрі. Не тільки текст як документ, природа не тільки як гарний краєвид, а й правда, яка приносить біль і зцілення водночас. Зелені етюди автора звучать у польській інтерпретації Тадея Карабовича, доктора філологічних наук, поета, фахівця і дослідника українського літературного процесу XX ст. Т. Ліхтей відзначає високу перекладацьку майстерність Тадея Карабовича, який «відтворив у польськомовних шатах нелегку долю малої людини в Карпатському регіоні».

Теплотою і щирістю пройняті мініатюри про бджіл у вулику, які бороняться від спеки і бурі. Чи ось вам зустріч із потойбічним другом. Або ж ще одна мініатюра про буханець, коли люди скидаються на птахів. Всі ці мініатюри нагадують фотографії, але в автора вони перетворюються на тривимірні речі, розгортаються в просторі та часі й завжди сповнені руху. Недаремно багато новел починаються із зачину «Це сталося...». А надалі постають зима, літо, простори, які, як сувій, розгортаються перед читачем. І тоді бачиш, що не таке воно й безхмарне та овіяне легендами життя вівчара із його золотою бринзою. Або сповнені болем, а не лишень героїзмом війни, що торкаються рідної землі.

Та чи не всі ці літературні миті обперезані думкою: «Складний за вікном був час». Про злам епох автор пронизливо розповідає у творі «Солодко у камені». Батько залишив під каменем для доні гроші, тяжко зароблені, чесні, які мали б стати свідченням його великої любові. Але нова епоха має вже новий кровообіг. У неї нові гроші, нові шаблони. І ті, старі, нікому більше не потрібні. І тут виринає чудова і водночас гірка метафора про втрачені покоління, про непотрібних людей.

Не можна оминути увагою й відгуки про автора різних авторів. Як-от доктора філологічних наук, професора з Києва Наталії Науменко. Науковець відзначає

«витончену гру світлотіні» у книзі автора, або ж те, як «одним образом охоплено часопростір цілого світу».

А ось **28 випуск** серії присвячений поезії **Мирослава Валека** у перекладі того ж таки **Дмитра Кременя**. «Майже кожна поезія митця – маленька особиста драма, – зазначає в передслові упорядник серії Тетяна Ліхтей. – Для глибшого відтворення протиріч автор вдається до парадоксу, іронії і навіть самоіронії». А отже всі ці емоційні стани треба було перекласти, не втративши в дорозі до українського читача «погляду, що квітне кров'ю» чи «сірника зажури», або ж сумління, яке розгортається на несподіваній сторінці, «ніби давній альбом зі старими світлинами», а іншим разом не втратити із поля зору «дзвони над вежами», а ще зуміти вибудувати мишачий сонет. А ще згодом встигнути підхопити яблуко, яке покотилася зі скрині – так, ніби маєш врятувати світ, а усього лишень себе у ньому. Або ж збирати себе по буквочці, коли сам ти, ніби «камінь, кинутий у воду». У цих віршах багато суму. Поет якось навіть скаже: «Сумно всім – од парку і до пляжу». Але варто комусь тебе покликати, і вже вранішнє місто розгойдує трамвай. Д. Кремінь чудово зберіг цей заколисуючий ритм, коли рядки роблять коло навколо людей, коли так важливо почути чужий голос, який раптом стає рідним.

А ось й іронічний віршик про закоханого чоловіка, якого не може повернути з вигаданого світу шофер, котрий сигналить переходом. Коротенький фрагмент, вірш-світлина, спалах пам'яті – і все. Іншим разом із творчості поета Д. Кремінь видобуває пронизливу ніжність: «Зніми мене із губ, мов кісточку черешні»...

У поезії М. Валека багато й чорного кольору. Але раптом йому дорогу переходить білий. І цей стан перекладачу треба вловити, як-от у поезії про заборонену любов. Бо вже за мить знову чорний колір візьме верх. А білою залишається лишень жінка. Увага до дрібниць постає і в поезії «Елементарний вірш»: але виявляється, що тисячі речей, які були на твоєму боці, – це знак табу. І тоді світ, мов комірець, – шию натирає. Та попри це, «крутяться поетів нічні млини», і слово можна покласти у зроблений «з лози вербовий кошик». І тут не можна оминути дуже своєрідний ритм М. Валека, який звужується до кінця, ніби поету бракне дихання. Та хоч десь наприкінці вірша й спалахує велика жага до життя, коли хочеться пити сонце, наче пиво. Але ось знову рядочки міліють. Вони вже не такі широкі, наче нарешті їх взяли в облогу трави. І цей незвичний ритм зумів не тільки відтворити, а й підсвітити власним талантом перекладач Д. Кремінь.

Є у збірці й верлібри, які котяться вільно, як каблучка у «Першому вірші». Власне, ця поезія й замикає збірку. Як і вся поезія М. Валека, ненав'язлива, забута на столі, вся в чеканні на читача.

Довершують цей урбаністичний настрій репродукції картин Ласло Мадяра. Як і сама збірка, вони не стільки про місто, як про його околиці, в котрі так солодко повертатися, навіть коли надворі дощ, а від величезного міста тебе ховає сіра стіна.

Випуск 29 серії «Між Карпатами і Татрами» несподівано прозовий. Це переклад твору **«Медова баба» Душана Міколая Іваном Яцканином**. Голова Спілки українських письменників Словаччини, редактор часописів «Бджілка» та «Веселка», Іван Яцканин, як ніхто інший, близький закарпатцям своєю творчістю, своєю подвижницькою роботою, особливо в царині перекладу. Варто згадати хоча б антологію словацького оповідання «Полегшуючі обставини», яку він сформував як перекладач. Або ж переклади на словацьку українських авторів «Місячна усмішка». Або ж антологію малої словацької прози «Таїна», а також переклади низки відомих авторів, яких з українським читачем до цього часу розділяло прикордоння. А ще ж є і вагомий літературно-критичний доробок, де досліджуються найзначущіші моменти словацько-українських взаємин.

Тож переклад Іваном Яцканином твору «Медова баба» є напрочуд природним і давно очікуваним кроком. Щодо автора твору, то, як зазначає в передслові до видання Тетяна Ліхтей, «Душан Міколай – митець-традиціоналіст. І саме в житті простих людей, що вміють радіти малому, він черпає натхнення. Але важливу нішу в доробку автора займають твори на тему мистецтва. Саме такою є й «Медова баба».

Натомість, Іван Яцканин – і сам автор багатьох прозових творів. Та й тема розповіді, ба, навіть ритм та метафоричність твору йому, здається, дуже близька. Відчувається, що перекладач вільно почувається в мовній стихії твору, а також у творенні сюжету разом з автором. Автор одразу ж підводить читача до теми оповіді. Скульптор Марек переміг у конкурсі. І зараз треба обговорити усього лиш технічні моменти – вибрати найкращу деревину, та ще й намастити її медом, щоб митцеві пощастило. Але Медова баба – таки зовсім не мистецька вигадка. Тому в автора й виникають сакральні пересторогі. Та все це прочитається не одразу.

Спочатку будуть шпильки з боку дружини. Аякже, чоловік запрошує у їх будинок натурниць і казна-що вони там роблять, поки її ліжко недоторканне й порожнє. А якось на дорозі Марека виникає незвична дівчина, він щосили намагається відтворити цей мінливий образ. Але раптом пригадує, що дівчина йому знайома. Зринає в пам'яті й кімната, що пропахла медом. А потім Марек почує гірку й водночас солодку історію про Медову бабу, якій просто-таки містично таланило у своїй справі.

А тим часом до роботи Марека виявляє неабияке зацікавлення преса. Однак це не додає зайвих іскорок до його натхнення. Зрадливо підкрадається відчуття поразки. І нарешті воно ще й обростає власними забобонами. Він вже й навчився різних ремесел у тамтешніх людей, які могли б йому згодити згодом. А от мистецька робота не йде...

А потім була буря, після якої Марек прокинувся зовсім іншим. Він відчуває, що став вільним, мов птах. А от і найважчий, найсолодший момент – його роботу побачать. Даремно він так хвилювався. Всі його захоплено вітають. Простягають навіть символічну чарку, в якій причаїлась бджола...

Твір закінчується розкішною метафорою. Митець ковтає напій разом із бджолою. Хоча й боїться, що вона зранить його зсередини. Але ні. «По нутрощах розлилось лагідне тепло. Ніби у ньому задзижчав вулик, повний здорових робітних бджіл».

Здається, така модель світобудови, якою вона є у творі «Медова баба», близька й перекладачу Іванові Яцканину. Творчість, котра виснажує та надихає, кличе в лісові нетрі підсвідомості й залишає наодинці із собою. Розгубленість перед першим кроком, буря, смерч, які обламують у тобі зайві гілки і нарешті сяйво творчості, яке світиться вже ізсередини тебе. Мабуть, тому і сам Іван Яцканин так зачудовано, частуючи нас смачними шматочками, передає цей твір.

«Нехай сумлінний читач притулиться до письма Душана Міколая», – закликає науковець Микола Зимомря. І недаремно. Адже його «Медова баба» – ніби й про мистецьке життя закарпатців, яке теж минає між гір. Хай навіть і в невеличких містах, але ж скільки світла приносять додому закарпатські художники з пленерів. А підсвічує настрій збірки робота скульптора Івана Гарапка «Купальниця», репродукція якої вміщена на обкладинці видання.

Випуск 30 серії «Між Карпатами і Татрами» присвячений творчості **польської поезії в перекладі Надії Панчук**. Т. Ліхтей у передслові зазначає неабиякий вплив на перекладачку цікавого польського видання «Проект», на який Надія Панчук випадково натрапила в книгозбірні в Ужгороді, де стала працювати. На той час це був яскравий часопис, який долучався до могутньої хвилі шіст-

десятництва. А вже в 90-х поетесу до польської літератури навернув вірш Віслави Шимборської, Нобелівської лауреатки. Ну, а потім були жагучі зустрічі з творчістю польських авторів і, власне, переклади.

Відкривається видання перекладами віршів відомого польського письменника Вальдемара Міхальського. Це напрочуд легкі та сповнені свободи поезії, коли можна «помріяти про блакитну дорогу за кермом», хоч «минуле й кружляє як торішній бусол над спаленим».

Наступний момент перекладацтва Надії Панчук – поезія Марії Павликовської-Ясножевської, яка народилася у позаминулому столітті, у 1893 р. А померла у 1945, через місяць після закінчення війни. Короткі вірші поетеси нагадують маленькі віконця, через котрі видно, як «на листі дрімає цвіт, жовто-білий, як слонова кість». У віршах багато густого повітря, яке теж треба перекласти українською. І Надія Панчук робить це напрочуд делікатно, доторком, напівсловом.

Ну, й чи не найсвітлішою сторінкою стали переклади Тадеуша Ружевича, одного з найвідоміших у світі сучасних польських письменників. На поетичних галявинах поета добре і тепло, бо тут ягоди зустрічаєш не рідше, ніж людей. І про вічність, про славу і велич у Т. Ружевича знайдете несподіваний вірш: «Наші пам'ятники будував під землею кріт. Наші пам'ятники мають вигляд диму, ідуть просто в небо». Саме цей дим, що набуває форми слів, з радістю причетності до цього дійства переклала Надія Панчук.

А ось і знаменита Віслава Шимборська. Це поезія часу, розсипаного на години, любого для мурашок і для тих, хто має жити далі. Розгойдані верлібри змінюються канонічним віршем про те, що «доки спаде шкіра, й кістки стануть білі-білі», треба теж жити. Поетичний ландшафт В. Шимборської неоднорідний. Тут і скелястий єрихон, і хвилі напівобіймів, і між ними сон із двома мавпами Брейгеля. І все це перекладачка нанизує на ниточку рідної мови, дослухаючись між рядків, коли «за питанням настає мовчання».

Науковець Микола Зимомря зауважує, що асоціативні зв'язки не порушені в перекладах Надії Панчук, як це деколи відбувається в інших майстрів слова. А от обрамлюють книгу твори скульптора Миколи Рогаля та переклади із поезії В. Шимборської, які Надія Панчук обрала як слова про власну біографію.

Минулорічний випуск серії справді несподіваний і змушує по-доброму посміхнутися читача. Адже це переклад **Валерії Юричкової повісті Вікторії Жупан «У пошуках Карамельки»**. Неабиякої теплоти виданню надають й ілюстрації Яни Штефанкової. Тут багато казкових кімнат, якими водить нас авторка. Повість розпочинається таки зовсім по-закарпатськи. Заробітчанин шукає роботу, а отримує дива. Ні, дива будуть згодом. А поки юнак потрапляє у мертве місто. Не знаю як кому, а мені це нагадує похмурі дев'яності, та й сьогоднішні часи, коли багато чого вимерло в нашому житті. Ну, а потім все закрутилося вихором. Голуб, який розмовляє. А чому б і ні? У мертвому місті має бути той, хто стереже пам'ять про все, що тут відбувалося. І оця гра в піжмурки з реальністю, коли перемагає правда. Голуб бачить людину чи уявляє? Він зуміє щось згадати? Щось таке дуже-дуже важливе! І таки згадує... про сад.

Ну, а потім сюжет розплітається на таємничі стежки, сповнені терня і затінку, і неодмінно сонця. І тут головне – любити пригоди і вірити у неможливе. Бо все можливе й так із нами відбувається. Тільки якось лінькувато, без захвату. Хтось шукає себе, хтось причини, хтось відповіді. А персонажі повісті мусять знайти Карамельку.

Твір сповнений легким гумором. Так само легко пташки перелітають з гілки на гілку, не ламаючи їх. Так само й книжка не повчальна, без жодного там менторського тону. Це просто пригода, яка трапилася з персонажами, котрі, у свою

чергу, просто зобов'язані бути щасливими після всього, що їм вдалося здолати. Треба відзначити також гарну мову авторки, недарма ж вона – випускниця філфаку УжНУ. Вікторія Жупан уміє віднаходити та поєднувати слова так, щоб вони відчувалися природно, були готовими до гри одне з одним, не тільки стилістично, а й часто на граматичному рівні. Тому, як м'ячиком, головні персонажі кидаються одне в одного грайливими слівцями, перевертаючи їх, дивуючись їхній формі.

Дуже захопливими є діалоги, які вибудовує авторка. Вони теж далекі від настановчого тону. Навпаки, сповнені бешкетним гумором, коли крізь гнів одразу може приснути сміх та веселощі. І хепі-енд тут не зовсім казковий, а такий, яким він буває в житті, коли вдається подивитися в дзеркало. І тоді, як у «Алісі з країни чудес», дивуєшся. Як це в дзеркалі ліва рука, коли вона відображає праву. Десь так налаштовує маленьких читачів і авторка. Ні, вона не веде їх до щасливої розв'язки. А навіть залишає на околиці книжки. А якщо тобі невесело, то, здається, ти бачиш примушений погляд авторки: «Усі радіють, а ти тут рюмсаєш». А тоді, коли вам нічого іншого не залишиться, як усміхнутися у відповідь, вона скаже: «Ось тепер уже точно все гаразд».

Ну, й нарешті цьогорічний випуск серії, присвячений творчості **Христини Керити у перекладах Валерії Юричкової**. Ця поезія починалася у 70-ті, коли поетесу підтримали іменити письменники. Але цього виявилося замало, щоб видати першу збірку. Багато хто віднаходив у цих віршах невідповідність чи то добі, чи власним настроям. І якщо книжка Хрестини Керити мала б з'явитися ще тоді, коли авторка була першокурсницею в УжДУ, то побачила вона світ тільки тоді, коли вона завершувала навчання в університеті.

Але все-одно поетесі судилася щаслива літературна доля. Бо згодом було багато цікавих, сповнених тепла і майстерності, книг. До того ж, сталося так, що саме Христина Керита стала наставником літературної учнівської молоді. Адже очолила літературну студію «Джерело», де творчість юних виходить колективними збірниками. Цікаво, що й до перекладацького проєкту «Між Карпатами і Татрами» поетеса має безпосереднє відношення. Уже в першому збірнику серії побачив світ її вірш у перекладі студентки УжНУ Марини Шелемби. До речі, цього осіннього вірша інтерпретувала словацькою й нинішня перекладачка збірки Валерія Юричкова. Тож маємо два різні й несподівані прочитання одного твору.

Недаремно у передмові до цього видання Тетяна Ліхтей зазначає: «Хай збірничок стане вдячним віддарунком Христині Василівні за два десятиліття щирої, безкорисливої підтримки, яка навіть горам допомагає сходитися».

Самі ж вірші поетеси по-щирому горянські. Це не зверхній погляд на людей і події, а саме погляд з вершин, коли забувається все дрібне, а бачиться тільки найважливіше. І хай уже настали «такі часи, що вже не до поетики» й «на людство сумно дивиться генетика», та все ж завжди чутно, як б'ється «велике серце». А на іншій сторінці шумить дощ в Ужгороді. Це місто таке рідне, таке впізнаване, аж до герані на вікні. До мостів, де «у чистій рясі кам'яний Духнович». До «тугих долоньок площ». І звучить легеньке, як осінній дощ, прохання – «нехай душа у тиші відпочине». І благання не розгубити «оте малесеньке слівце».

Особливим болем пройняті рядки, присвячені чоловікові Василеві Вароді, який рано пішов від нас... Чи не тому повсякчасним є оте прагненням до тиші, коли «дрімає упокорена стихія». І поезія теж, сповнена динамізму, зламів, вона як «швидка гроза». Але дедалі більше вірші поетеси занурюють у спокій, рівне дихання між «тихим вітром і самотнім небом»...

Власне, цей той спокій, що такий потрібний усім нам зараз, після стількох розломів і соціальних катаклізмів.

Мар'яна Нейметі

Видано дві драми «Князь Лаборець»

1. *Степан Пап*. Князь Лаборець. (Народна драма-опера). Лібрето. Літературно-краєзнавча серія пам'яті Олекси Мишанича. Люби своє. – Ужгород. Історичний клуб «Красне Поле». – «Ґражда», 2021. – 88 стор.

2. *Августин Волошин*: Князь Лаборець. Послідній володар самостійної «Країни русинів» (Marchiae Ruthenorum). Історична драма з IX століття на чотири дії. – Літературно-краєзнавча серія пам'яті Олекси Мишанича «Люби своє». – Ужгород. Історичний клуб «Красне Поле». – «Ґражда», 2021. – 84 стор.

Перша драма – це одна з шістьох драматичних творів закарпатоукраїнського священника о. Степана Папа (1917-1990), який від 1945 року жив у Словаччині. В її основу покладено твір анонімного нотаря угорського короля Бейли II Gesta Hungarorum середини 12 століття, в якому згадується земплинський князь Лаборець, вбитий мадярами 896 року над рікою Свіржавою, яку ніби місцеві люди на честь свого князя назвали «Лаборцем». Пізніше про князя Лаборця писали: Ян Коллар, Богуслав Носак-Незабудов, Анатолій Кралицький, Олександр Гомичков, Іван Сильвай, Василь Ґренджа-Донський, Василь Пачовський, Марійка Підгірянка та інші письменники. Усі ці твори, поповнені усними народними переказами, С. Пап використав у своїй драмі-опері, написаній з нагоди 40-річчя проголошення Карпатської України 1979 року «*на доказ своєї синівської пошани до всіх тих незабутніх Каменярів, що в якийсь спосіб спричинилися до відродження Срібної Землі князя Лаборця»* (с. 33). Драму вперше було опубліковано 1979 році у Філадельфії (США). Тут вона подана в літературній редакції Наталії Ребрик, з її довідками про С. Папа (с. 2; 86-87) та «Вступним словом» автора (с. 3-33).

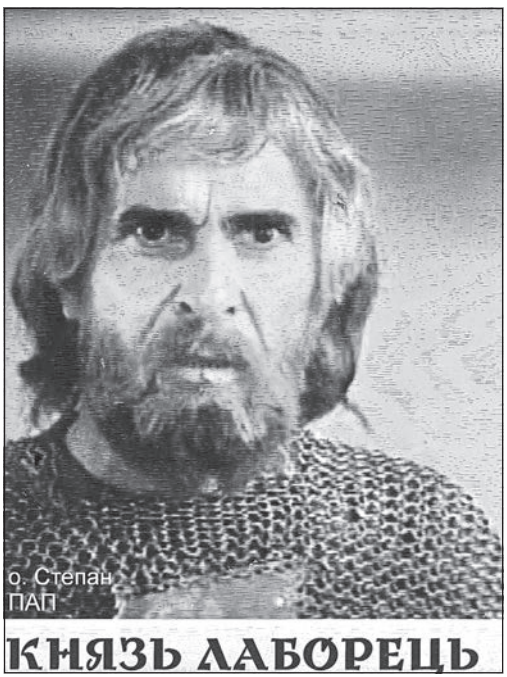

* * *

Друга книжка відкривається «Вступним словом» літературної редакторки Наталії Ребрик (с. 3-18), в якому вона подала огляд драматичної творчості о. Августина Волошина, що в його загальному доробку займає шість п'єс : «*Маруся Верховинка*», «*Без Бога ні до порога», «Фабіола», «Син Срібної землі Юрій Довжа», «Князь Лаборець»* та «*Вечір святого отця Миколая*».

Побіжний аналіз цих п'єс було зроблено О. Мишаничем та П. Чучкою у передмові до книги Волошина «Твори». Н. Ребрик високо ставить оцінку В. Бірчака драми А. Волошина «*Маруся Верховинка*» (1937), статті В. Андрійця та Й. Баглая про Волошина. Тут же вона зауважує: «*Однак детального аналізу всього доробку*

Волошина-драматурга зроблено не було» (с. 4). Саме цю прогалину має заповнити ґрунтовна вступна стаття Н. Ребрик, в якій вона висунула перед собою такі завдання: «*З'ясувати, наскільки художньо самостійними були твори Волошина, наскільки вдало він реалізував у них свої просвітницькі ідеї, чи представляють вони інтерес тільки для дослідників, а чи мають ширше значення як літературні твори та у чому їх виховний потенціал?»* (с. 5).

Відповідаючи на ці питання, авторка стверджує, що А. Волошин був письменником, який послідовно й сумлінно втілював у життя народовецькі принципи, перш за все любов до батьківщини та ідеї християнства. Він створив літературний напрям «християнський націоналізм», який застосував у всіх своїх історичних драмах, головним чином у драмі « Князь Лаборець», яка дійшла до нас у кількох варіантах. Християнська ідея у драмі підкреслена вже тим, що вона починається духовною піснею «*Буди ім'я Господнє благословенно*», а кінчається похоронною піснею над мертвим тілом князя Лаборця «*Вічная пам'ять!*».

Князь Лаборець загинув у боротьбі з половцями, які з дозволу київського князя без боїв пройшли територією України і зупинилися на території Закарпаття, заселеної русинами-християнами (ще до приходу сюди угорців), і вступили з ними у нерівний бій з метою завоювати їхні землі.

На жаль, у п'єсі А. Волошина немає внутрішньої динаміки. У ній вся дія підпорядкована християнській ідеї. А це для драми замало. Тому вона, як й інші п'єси А. Волошина, майже ніколи не ставилася на сцені.

На цей недолік п'єси А. Волошина «Князь Лаборець» вказали і львівські театрознавці – керівник кабінету театрального мистецтва Інституту народної творчості Й. Горняткевич та директор цього інституту о. Супрун – в листі до А. Волошина (тоді президента Карпатської України) з початку 1939 року, який Н. Ребрик наводить повністю. У ньому автори, між іншим, пишуть: «*Розуміємо мотиви, що спонукали Вас написати п'єсу «Князь Лаборець», і залежить нам на використанні її на сцені... Для скріплення її виховного значення треба в ній поробити деякі зміни і поправки. Сама історична тема накладає обов'язки правдиво відтворити оточення того часу. Отже, спосіб думання персонажів, їхня мова, їхні вчинки, стосунки між собою повинні бути такі, як були тоді. В противному разі викличуть недовір'я у глядача, а то й уб'ють ідею п'єси. Акція п'єси незвичайно повільна, часто відчувається брак сценічного нерву. До того ще причиняються довгі діалоги чи промови зовсім статичного, суто інформативного характеру... В п'єсі «Князь Лаборець» треба обмежитися щодо реплік і вчинків, які конечні для акції, характеристики персонажів чи вияснення теми й ідеї п'єси»* (с. 12-13). Далі слідує ґрунтовна фахова рецензія, яка закінчується висновком: «*Ми поділилися з Вами, о. Президенте, по-*

глядами, які часто не відносяться безпосередньо до Вашої п'єси «Князь Лаборець», але які може придадуться Вам при праці над іншими п'єсами, бо віримо, що Ви не обмежитеся до цієї п'єси» (с. 14-15).

Н. Ребрик погоджується з висновками рецензентів. На її думку, подібними недоліками терпить і його історична драма «*Фабіола*» про переслідування ранніх християн за віру в Римі. Та наперекір тому, з огляду на час та актуальність їх створення, вона дає їм позитивну оцінку: «*Як бачимо, останні дві п'єси написані після березневих подій в Карпатській Україні 1939 року. Обидві вони є героїко-трагічними за суттю – мужньо гине князь Лаборець у боротьбі з половцями, жертвенна смерть Аґати і Сири за християнську віру. Без сумніву, це – явна проекція на поразку карпатоукраїнської держави, з врахуванням як досвіду боротьби, так і досвіду втрат. Але це – і показ величі трагедії, свідомої жертви во ім'я Господнє і рідного народу [...]. Тож хоч драматичні твори А. Волошина хибують дидактизмом, затяжним сюжетом й художньо слабкі для сценічної постановки, історико-літературне значення їх незаперечне. І, зрозуміло, саме в ньому і є їх цінність*» (с. 16-17).

Найбільш вдалим драматичним твором А. Волошина вона вважає п'єсу «*Маруся Верховинка*», в якій майстерно відображено життя закарпатського села, а теж невеличку дитячу п'єсу на релігійну тему «*Вечір святого отця Миколая*», в якій маленька дівчина прийняла злодія за святого Миколая і своєю дитячою наївністю привела його до морального вдосконалення і каяття.

Свою передмову Н. Ребрик закінчує висновком: «*Нема сумніву, що до літературної творчості Волошина наші сучасники ще повернуться. Кращі його твори повинні зайняти достойне місце в історії закарпатської літератури*» (с. 18).

Микола Мушинка

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На фонд журналу «Дукля» пожертвували:

Павло Лопата (Канада) – 100 євро.
Любиця Бабота (Пряшів) – 50 євро
Ірина Мацко (Кошиці) – 20 євро

На обкладинці журналу твори українського художника (Словаччина)

Дезидерія Миллого (1906-1971)

На першій сторінці обкладинки: «**Кривий ярок**», темпера, папір, 70,5x50,3, 1944; на другій сторінці обкладинки: «**Закохані**», темпера, картон, 49,5x35,5, 1942; на третій сторінці обкладинки: «**Дівчина з Орлова**», рисунок, 63,5x46,5, 1942; на четвертій сторінці обкладинки: «**Обжинки**», олія, 1946.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131